

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1964 · 12

Számunk szerzői:

ANTALFFY GYULA
ARATÓ KÁROLY
BABICS ANDRÁS
BELLYEI LÁSZLÓ
BERCZELI A. KÁROLY
BERTHA BULCSU
BÉKÉS SÁNDOR
DÁN RÓBERT
DÉVÉNYI IVÁN
DUDÁS KÁLMÁN
KERESZTÚRY DEZSŐ
MÁTYÁS FERENC
B. NAGY ERNŐ
OLASZ ISTVÁN
PÉCZELY LÁSZLÓ
SERES JÓZSEF
SIMONYI IMRE
SIPTÁR ERNŐ
SÓS ENDRE
STENCZER FERENC
SZIJ REZSŐ
TAKÁTS GYULA
TALPASSY TIBOR
TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY
TAXNER ERNŐ
TÓTH BÁLINT
TÓTH ISTVÁN
VÉGH ANTAL
ZOMBORI MIKLÓS

Rajzok:

KELLE SÁNDOR
LANTOS FERENC
PÁLFALVI JÁNOS

JE LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VII. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM

1964. DECEMBER

TARTALOM

VÉGH ANTAL: A Murvay-féle tüzes (novella)	- - - -	1091
TAKÁTS GYULA versei	- - - -	1098
KERESZTÚRY DEZSŐ: Ötven után (vers)	- - - -	1099
BERTHA BULCSU: Hajók, emberek, nyár (novella)	- - - -	1101
ARATÓ KÁROLY: Elégia (vers)	- - - -	1105
SIMONYI IMRE: Eszembe jutott (vers)	- - - -	1107
MÁTYÁS FERENC versei	- - - -	1108
BERCZELI A. KÁROLY: Meditáció (vers)	- - - -	1109
BÉKÉS SÁNDOR: Végig a sikátoron (novella)	- - - -	1110
DUDÁS KÁLMÁN: Portré (vers)	- - - -	1113
ÉNEKEK ÉNEKE (<i>Dán Róbert és Tóth Bálint fordítása</i>)	- - - -	1114
TÓTH ISTVÁN: Barta Lajos	- - - -	1119

HORIZONT

ANTALFFY GYULA: Londoni vásár	- - - -	1121
TAXNER ERNŐ: Színházi esték Angolhonban	- - - -	1125

HAGYOMÁNY

SIPTÁR ERNŐ: Az ember tragédiája a bécsi Burgtheater-	- - - -	1131
ben	- - - -	
TALPASSY TIBOR: Kimért pályán	- - - -	1140
BABICS ANDRÁS: Hodinka Antal	- - - -	1147

TANULMÁNY

PÉCZELY LÁSZLÓ: Oldódás vagy kristályosodás?	- - - -	1149
--	---------	------

MŰVÉSZET

SZIJ REZSŐ: Képzőművészeti őrző Dunaújvárosban	- - - -	1159
ZOMBORI MIKLÓS: Ámos Imre	- - - -	1166
DÉVÉNYI IVÁN: Farkas István	- - - -	1167

J E G Y Z E T

SÓS ENDRE: Abda, Balf és Sopronkőhida - - - - -	1169
OLASZ ISTVÁN: Mese - felnőtteknek!? - - - - -	1171
B. NAGY ERNŐ: „A fából faragott királyfi” és a tündér -	1173

S Z E M L E

SERES JÓZSEF: Lengyel József: Elévült tartozás - - -	1182
STENCZER FERENC: Kamondy László: Megdézsmált örö- mök - - - - -	1183
BELLYEI LÁSZLÓ: Györfy Dezső: Az élő válaszol - - -	1185
TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY: Szabó György: Képek és lagunák - - - - -	1187

R A J Z O K

KELLE SÁNDOR - - - - -	1097, 1148, 1158
LANTOS FERENC - - - - -	1100, 1104, 1130
PÁLFALVI JÁNOS - - - - -	1160, 1165

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja. Megjelenik havonta

Szerkeszti:
SZEDERKÉNYI ERVIN
főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYÖZŐ, PÁKOLITZ ISTVÁN, PINTÉR ZOLTÁN

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 24. Telefon: 13-05

Szerkesztőségi órák: kedden és csütörtökön 18-19 óráig

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó Vállalat; Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon 15-32, 50-00. - Egyes szám ára 6,- Ft. Évi előfizetés díja 72,- Ft.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Köz-
ponti Hirlapirodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.). Egyéni előfizetési csekk-
számla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekk számla: 61 066, vagy átutalással
az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

Felelős kiadó: Braun Károly

64-4854 Pécsi Szikra Nyomda - F. v.: Melles Rezső

A MURVAY-FÉLE TŰZES

Megszokták, hogy két-három hónapban egyszer tarka borítékban Miklós levelet ír a tengeren túlról. Volt már, hogy egy fél évig is késett a levél. Ilyenkor Ágoston András ki-kisétált a kapuba, várta a postást. Ha nem jött levél, szépen visszaballagott, végezte a dolgát.

A levéllel olykor bement a postás is. Kénvelmesen leült, maga elé nyújtotta sáros, nehéz bakancsát és várt. Megvárta csendben, amíg Ágostonék elolvassák a levelet. Utána bort, vagy pálinkát tettek az asztalra. Megitták Miklós egészségére. Ivás közben egyre hangosabban beszéltek, legtöbbet a postás.

Elmondta, kinek mikor jött levél a tengeren túlról. Pontosán ismerte mindegyiknek a tartalmát, ugyanúgy megjegyezte azt is, amit Ágostonéknak írt a fiúk, hogy azt meg másutt mondhassa el.

Amikor már nem volt az üvegen semmi, a postás odébálint. Egy jó hónapig észre se vették egymást. Aliq köszöntek, ha az utcán találkoztak. Amikor megjött a levélvárás ideje, a postás is meg Ágostonék is szívesebbek lettek.

Miklós röviden írt mindig és magáról alig. Azt is csak a második levélbeli kérdésre írta meg, hogy már van felesége. Ágoston néni egy nagy borítékban gyűjtötte a fényképeket, amit a fia küldött.

– Én Mr. Murvay farmján dolgozok – írta a fiú. – Mr. Murvay arról a vidékről származik. Említettem is egyszer, hogy nem ismerte-e apámat. Azt mondta, hogy nem emlékszik.

Murvay Jánost és Ágoston Andrást valamikor még a barátságon túl is erős szál kötötte egybe. Közös vállalkozásuk volt. 1911-ben elsőnek az egész környéken ők ketten tűzsgépet vettek. Egy egész nyáron csépeltek együtt. A pénz Murvaynál volt. Ágoston onnan tudta meg, hogy Murvay a pénzzel Amerikába ment, mert kapott a banktól egy hivatalos papírt; az üzlettársa ráhagyta a gépet.

Egyebet sem beszéltek hetekig csak Murvayt.

– Lehetetlen, hogy Jani ne emlékezzen semmire! Egyszer leszakadt a tűzsgép alatt a híd. Hej, Murvay hogy káromkodott akkor! Azt hitte, oda az egész vagyona, de nem, mert én megmentettem. Gerendából sint csináltam a kerekek alá, bevágtam a fát olyan szélesen, mint amilyen a gép kereke volt, úgy mint egy vályut. Tizenkét pár ökörrrel huzattuk ki. Murvay azt mondta, sose felejtí el.

Miklós mindig keveset írt, de a szavakban azért csak el-elpötyögtetett valamit. Ezekből, mint törött cserépdarabokból az edényt, rakosgatták össze fiúk tengeren túlra szakadt életét.

Megírta azt is, hogy akit elvett, még Ausztriában ismerte meg. A szülei a harmadik faluban laktak.

Ágostonék egy vasárnap délután elindultak látogatóba. Szívesen fogadták őket, nekik is írt már férjhezmeneteléről a lányuk. Balogh Gedeon, református pap volt a menyük apja. A beszélgetés közben sok minden kiderült. A papék azt hitték, hogy a lányuk a völgyégyével szökött ki. Ők tiltották tőle, és csak most tudták meg, hogy nem ahhoz ment férjhez, hanem az Ágostonék fiához.

Ezek szerint az első gyerek nem is a Miklósé. Azt már a pap lánya itthonról vitte. Azért is szökött ki, mert akkor ősszel teherbe esett.

A pap felesége vékony testű, sovány arcú, sápadt asszonyka. Amíg ott voltak Ágostonék, gyakran sirt.

– De hát miért is maradhatott el attól a... – zokogta – azért is hagyott itt bennünket. Istenem... mi történhetett velük... nem írt meg semmit...

– A miénk is csak elvéve ha megír valamit...

A pap alig szólt, ha az asszony hangosabban sirt, szigorúan, összehúzott szemmel mondta:

– Hagyjá már abba ezt a cirkuszt! – nem tegezte a feleségét.

Ágoston Andrásék délután indultak vissza.

Amikor már otthon ültek este, akkor beszéltek egy keveset a mai látogatásról.

– Ezt is megtudtuk...

– Meg – hagyta rá az asszony.

Nézték a fényképeket gyakran. Szép három gyerekről küldtek már eddig fényképet. A két kisebb – a fiúk – hasonlítottak egymásra, Miklósról is. A legnagyobb, a lány, az nem. Ő már egészen nagyocská volt a fényképen.

– Nem figyelted? – mondta a felesége –, hogy annak a kislánynak a szeme meg az arca, akár a papnagyapjáé?

– Miféle személy lehetett az a paplány?

– A fényképet nézve derék.

– Én nem úgy értettem...

Keserű szájjal feküdtek le. Reggel Ágoston Andrásnak az volt az első szava:

– Mégis csak református pap az apja.

– De miért nem írták meg eddig?

– Akkor hallgat az ember, ha van mit! Itt úgy látszik, volt!

Ágoston egész életében a Murvay-féle tüzesgépből élt. Nyaranta csépett vele, télre bérbe adta az olajütőnek.

A gépet szalmával kellett fűteni, és egyik cséplőhelyről a másikra ökrökkel vontatták.

Amikor Ágoston András először hallotta, hogy a gép első keresetéből Murvaynak túl a tengeren már félmilliója van – dollárban – ő csodálkozott rajta a legjobban. Neki sose hozott többet, mint a mennyiből meg tudtak élni.

Ha a gép nem dolgozott, hétszámra is javítgatta. Annyira rendbe tudta tartani, hogy munka közben soha nem volt vele baj.

Egy tavaszon eladták a Murvay-féle tüzest.

Benzines traktort vett, de ezt már se megszeretni, se megismerni nem tudta soha. Amikor bevitték tőle a gépállomásra, még annyit se érzett, mintha egy csirke esett volna a moslékos dézsába.

A tüzest, azt sohasem felejtette. Miklós fia is azon tanulta ki a gépet. Elmenetele előtt az apjával dolgozott a gépállomáson. Elektromos gyújtást szerelt, meg világítást. Áldott keze volt annak a gyerekeknek. Ha valamihez hozzányúlt, az mindig sikerült. A végén már mindegy volt neki, hogy autót szerel, traktort, vagy villanygépet. Még az idősebb mesterek is csudálták. Miklós csak annyit mondott rá:

– Nincsen ebben semmi ördögösség, én is csak onnan tudom, hogy megismerem a huzalok természetét, meg az elektromosságot.

Az igazgató egyszer behívatta, el akarta küldeni technikumba, hogy a gépállomás kitaníttatja gépésmérnöknek. Ez nem sokkal ötvenhat előtt volt.

Miklós soha nem ivott, de akkor este valamilyen társaságba került és ittak. Hazafelé jövet a gépállomás előtt azt mondták neki a többiek:

– Na, Miklós, azt a piros csillagot te szereltesd oda, te vezetted bele az áramot is, most aztán vedd le onnan, ha az életed kedves. Mert tudod te azt, mi jár most azért, ha valaki valahova csillagot szerelt fel, aztán nem veszi le a tulajdon kezével.

Eleinte tréfának vette, de azok nem tréfáloztak. Nem volt kedve felmászni, meg nem is igen tudott volna. Valaki hozott egy rudat, és Miklós leütötte vele a csillagot. Néhány nap múlva lecsillapodott a falu.

Az igazgató azt üzenté:

– Csak találjam valahol azt az Ágoston Miklóst, majd adok én neki csillagot. Benne bíztam legjobban! Többet ért, mint egy egész szerelő brigád.

Más azt mondta rá; a kizsákmányoló osztály tagjaiból való volt, lám kutyából nem válik szalonna.

Miklós hallotta mind a két üzenetet. Hajnalban beszólt az öregeknek, hogy neki el kell tűnni, mert elviszik. Akkor éjszaka nem is feküdt le, elköszönt, elment, azóta nem látták.

Néhány év múlva, mikor sokan hazajöttek, és végleg elcsendesedett minden, az öregek megbeszélték a postással, meg lehetne-e írni, hogy jöjjön haza Miklós.

A postás tudott róla, többen írtak mostanában ilyet, és vissza is jöttek sokan. Mindegyik félt, de senkinek nem lett semmi baja.

A levélre az volt a válasz, hogy nem megy az olyan könnyen. Egy szó se több. Hogy mért nem megy könnyen, amikor mások megtették, arról nem írt egy sort sem.

Mostanában Miklósék nagyon rendetlenül írtak. Volt, hogy három hónapig nem jött levél. Aztán legutóbb – ez volt a leghosszabb szünet – eltelt egy fél év.

Lefekvéskor az öregasszony azt mondta:

– Ha tudnám, úgy fogok meghalni, hogy nem látom többet a fiam, én már akár most is meghalnék.

A férje nem ment bele a beszédbe, nem akart az asszonynak igazat adni, mert ő is ugyanezt érezte.

Aztán megjött a levél tele fényképekkel. Miklós egy nyitott, széles, nagy kocsi-ban ült a kormányánál. Az este sokkal tovább ittak a postással, mint máskor. Két üveg bort tett Ágoston András az asztalra.

Eleinte csendesen beszéltek el Miklós dolgait, a postás hozzátette, amit más hasonló sorsúakról hallott.

– Nem azért mondom – nézett maga elé az öreg Ágoston – de ahol ilyen kocsija van valakinek, annak nemigen mehet rosszul a sorsa.

A postásnak zavarosan forgott a szeme, egyre többször ugrott fel beszéd közben hangosan kiabálva.

– Idefigyeljen, idesanyám, maguk nem tudnak semmit. Egy ilyen fénykép, amelyet a maga fia küldött, 24 centtel drágább ha a fényképész kocsit is ad a felvétel-hez. Én már legalább tíz ilyen fényképet láttam. Mit tudják azt maguk, hogy mi van ott.

Amikor elment a postás, a két öregnek torkára keseredett a szó.

– Igaz ez, amit mondott?

– Be volt már rúgva!

– Na ez az ember itt az én házamnál nem iszik többet egy kortyot se – jelentette ki Ágoston András – ha magának az istennek a levelét hozza le az égből, még akkor se.

Soha többet nem ment ki a kapuba, és úgy tett, mintha a postás betévedt malac lenne az udvaron. Amíg ott volt, ki sem mozdult a műhelyből. Az asszony adott neki egy pohár pálinkát.

Alig egy hétre rá másik levél jött Miklóstól. Ez volt a legrövidebb, amit eddig írt:

– Mr. John Murvay Magyarországra megy, vagy lehet, azóta már ott is van. Ne küldjenek tőle semmit, csak egy üveg pálinkát. De ne boltit, mert azt itt is lehet venni, hanem olyat, amelyet mi főztünk azon az üstön, amit negyvenötben kalapált apám.

Ágoston András beleszédült a levélbe. Estig elolvasták tízszer is. A végére még az is oda volt írva, hogy ő ugyan nem tudott beszélni Mr. Murvayval, de lehet úgy jobb, ha az apja beszél vele.

Murvaynak volt egy testvéröccse a szomszéd faluban. Ahhoz jött most látoga-tóba.

A levéllel új korszak kezdődött Ágostonéknál. Soha egyről sem beszéltek any-nyit, mint erről.

Legelőször a szilvacefrét nézték meg, amiből a pálinkát főzik. Minden esztendő-ben eltesznek egy kád szilvát. Igaz, hogy már jó pár éve nem ők főzik, hanem el-viszik a főzdébe, de régebben, negyvenöt után ők maguk is ki tudták főzni.

Még akkor csinált egy készüléket. Kellett hozzá egy üst, az üst tetejére búra. A tetejéről indul egy vékony rézcső, azt hideg vízen keresztül kell vezetni, főzéskor azon csepeg a pálinka.

Mesterembernek egy ilyet csinálni jóték.

De Ágoston Andrásnak most nem is kell elkészíteni ezeket a szerszámokat, mert a padláson valahol megvan még a régi, csak felmegy érte, és előkotorja a lomok közül.

Az a pálinka, amit ezen a készüléken főznek, különös. Se jobb, se rosszabb a főzdeinél. Annyiban különbözik, hogy érzik rajta a szilva valószínű illata. Mintha nem is pálinkát inna olykor az ember, hanem a szeptemberi szilváskertek levegőjéből szippantana.

Erre emlékezett a gyerek.

Ezekben a napokban Ágoston Andrásék egyebet se tudtak a világról, mint hogy itthon van az amerikai Murvay, meg hogy ők pálinkát fognak főzni, amit majd elküldenek a tengeren túl élő fiuknak.

Az öreg András teljesen megváltozott. Sokkal gyorsabban mozgott, élénkebben beszélt, úgy érezte a keze erősebb, mint bármikor. Azt, hogy pálinkát főz, senkinek sem mondta. Kemény akácfarönköket hasogatott, tudta még régről, ha a cefrét oda-teszik, annak állandó erős és egyenletes tűz kell. Délre meolett vele. Délutánra összeállította az üsthöz tartozó holmikat, lesúrolta róluk homokkal a rozsdát, ahol behorpadt, egyengetett rajta.

Az asszony is segítette.

Olyan sürgés-forgás, felfordulás volt a háznál, mintha lakodalomra készülének.

Kint egész nap szakadt a hó. Hogy akkor nap valójában hideg volt-e, azt nem tudták. Úgy fűtötte őket az izoalom, mint valamikor az erősen égő lánq a Murvay-féle tüzest. Érezték, ezzel a pálinkával amit most főznek, nagyobb közelségbe kerülnek a gyerekükhöz, mint akármelyik levél által.

Minden szavuk Miklós körül forgott. Estére, amikor elcsendesedett a falu, ugyanúgy megvetette Ágoston Andrásné az ágyat, mint máskor, hogy melegegden az ágynemű, míg le nem fekszenek. Megvacsoráztak, aztán kimentek a sütőházba. Az öreg András felöntötte a pálinkának való cefrét, rászerezte az üstre a búrát, gondosan leszorította, addig az asszony hideg vizet hordott a hűtőkádba, amelyiken keresztül-vezették a meghajlított rézcsövet.

Főzték a pálinkát.

Ágoston András tűzelt. Egymás után rakta a széles akáchasábokat az üst alá a parázsra. Meleg volt, de nem álmosította el a meleg. Fürgén és ügyesen mozgott, mint régen. Belenézett a sárgán parázsló tűzbe, így nézte mindig a Murvay-féle tüzes katlanját is, nem tudja miért, már gyerekkorában nagyon szerette nézni a tüzet. Sokszor gondolta, hogy a tűznél az egész földkerekségen csodálatosabb dolog nincs. Most érezte igazán, hogy azért szerette annyira hajdan azt a gépet, mert együtt járt a tűzzel. Olvasott róla, hogy volt idő, amikor az emberek a tüzet imádták. Egyáltalán nem csodálkozott rajta.

A tűz láttán mindig régi dolgok jutottak az eszébe. De most minden gondolatát elnyomta az az érzés, hogy a fia kívánsága szerint pálinkát főz. Ezek a cseppek, amit itt a keze munkájával teremt, eljutnak túl a tengeren Miklós fiához. Olyan közelinek és erősnek érezte, hogy ő a fiával ezen a pálinkán keresztül kapcsolatba juthat, mintha itt lenne közvetlen mellette, mintha vele együtt nézné a tüzet.

Soha senkinek nem mondta élete egyetlen vágyát, hogy még egyszer a fiát láthassa. Ha a maga halálát képzelte el, azt is mindig úgy, hogy hazajön a fia, elbeszélgetnek róla, milyen sorsa volt azóta, mióta elment, meg felidézik a Murvay-féle tüzes emlékét is, aztán együtt lesznek még egy ideig, utána a fiúnak ha vissza kell menni, visszamegy, ő pedig meghal.

Miklós házassága körüli dologra, meg hogy mi történhetett előzőleg azzal a paplánnyal, hogy született az első gyerek, már régóta nem gondolt. Megmondta

a feleségének is, ne faggassák a levélben, megírt az mindent, amit kell, amit meg nem, arról nem ok nélkül hallgat.

Főzte a pálinkát, ez volt a legboldogabb éjszakája, mióta nem látta a fiát.

Hajnalra kész lettek véle. Négy liter tiszta pálinkát főzött. Előbb arra gondolt, hogy egy demizsonba önti, és úgy küldi el mindet, aztán belátta, hogy sok lesz az. Egy csatos üveggel küldenek, a többit elteszik, hátha jön még valaki haza mostanában. Ami marad, jól ledugaszolják, eltart ki tudja meddig.

Úgy volt, hogy mind a ketten mennek.

Hajnalra rengeteg hó esett, ahol töretlen volt, majd térdig felért.

De Ágoston András hallani sem akart róla, hogy még egy nappal várjon az útra.

– Még csak az kellene, hogy közben Jani visszamegyen, a pálinka meg itt-maradjon.

Megreggelizett, nagykabátot vett, elindult.

– Olyan nincs, – mondta – hogy az úton valami jármű ne járjon. Az letöri a havat, annak a nyomában el tudok lépkedni. Szeretett volna vele menni az asszony is, de Ágoston András nem engedte. Majd ő mindent kikérdez. Megtud mindent Miklós sorsáról. Ha Jani nem is mondta a fiúnak, hogy emlékszik órá, de csak kell, hogy emlékezzen. Az van e mögött, hogy a fiút magához vette, biztos kedvez is neki, csak nem híreszteli, nem akarja, hogy a többi munkás is tudjon róla.

Indulás előtt az asszony sírt, mintha nem is a szomszéd faluba, hanem a tengeren túlra menne a férje. Valójában azt érezte, hogy az ura szinte látni fogja a fiát Murvayn keresztül, és ő, az anyja ebből a látásból kimarad.

Meghányták-vetették, hogy András mit kérdezzen Murvaytól, meg mit mondjon neki, amit majd átad a fiuknak.

Sírt, nagyon sokáig sírt az asszony, amikor elment az ura. Azt síratta, hogy most majdnem láthatná a fiát, csak ide kellene menni a szomszéd faluba. Azt is éppen elég nehéz lesz kibírni, amíg este megjön az öreg, mert azt mondta, estig ne is várja, mennyi mindenről akar ő beszélni Jani cimborával. Kell annak egy fél nap, amíg végigbeszéli az életük sorját. Hátha még szóba kerül a tüzes is.

Az asszony, amikor egyedül maradt, keserves órákat töltött. Eszébe jutott fiának minden szokása, aztán a pálinkára gondolt. Mióta emlékszik, az ő fia életében csak egyszer ivott pálinkát, azt, hogy reggelenként megnyalta, vagy disznóöléskor hajnalban egy kis pohárral ivott, azt nem is számítja.

De igazán inni csak egyszer látta. Ahogy leszerelt a katonaságtól, vasárnaponként eljárt a lányokhoz. Hol egyedül, hol valamelyik társával. Volt egy barátja, akivel együtt katonáskodott, leginkább azzal. A fiú komolyan járt egy lányhoz. Miklós fogadott a pajtásaival, hogy megvicceli a komáját, elhódítja tőle a lányt.

A fiú nem tudta, hogy tréfa, komolyan vette, aztán, amikor egy hajnalban ment hazafele a bálból, a híd tetejéről beleugrott a Tiszába, bele is halt.

Akkor ivott az ő fia pálinkát. Elkecserezésében tette, azt mondta, nem bírja ki józanul, ha rágondol, meg akar örülni.

És most Miklós, az ő fia pálinkát kér. Nem kér semmit az égegy világon, csak pálinkát. Sírt, és arra gondolt, micsoda sorsa lehet, ha csak pálinkát akar inni. Érezte, hitte, tudta, azért kell a pálinka, mert olyan az élete, amit nem bír elviselni. Minden megjárna, csak valami biztosat tudhatna a fiáról. Nem a levelekre gondolt. Tulajdon maga akart látni és érezni. Látni a fia tengeren túlra szakadt életét, megérinteni az arcát, fogni a kezét, érezni a leheletét, mozdulatát, a szavát akarta hallani.

Nem mondta az urának, amit mindennél biztosabban érzett: boldogtalan, szerencsétlen a gyermeke a nagy messzeségben. Azt szerette volna, ha addig tud sírni, ha addig nem fogyna ki a könnye, amíg este az ura haza nem jön.

Pedig Ágoston András még csak az innenső faluvégén jár. Egy Zetor nyomában halad, más ma még nem járt a két falu közötti úton. A hó szállingózik csak, alig esik. Mintha a pihék egy-egy pillanatra megállnának a levegőben. Nem kellett neki keresni, tudta ő jól, hol lakik a Jani öccse. Rendezgette a mondanivalóját útközben.

Nemsokba dél lett, mire odaért. Belül a nagykabátja zsebében van a pálinka a csatos üvegben.

Minden másképp lett, mint ahogy gondolta. Janinak titkárja van, először csak azzal beszélhet.

Beszélt vele.

Azt mondta, az ő fia, Ágoston Miklós, a Jani alkalmazottja.

– Mr. John Murvay nem foglalkozhat az alkalmazottjai ügyével – felelte a titkár akadozva, de azért jól meg lehetett érteni. – Sajnos, uram!

– De én a Jani volt cimborája vagyok – erősködött Ágoston András.

– Bejelentem.

– Mr. Augusztusz? – hallatszott bentről.

– Kérem, – szólt ki a titkár – ha pálinkát hozott, mert azt hozhat mindenki, feltétlen kérjük, hogy a pontos címet, nevet szíveskedjék az üvegre ragasztani, úgy, hogy le ne essen. Nem, kérem, szó sem lehet ekkora üvegről. Már eddig több, mint százhusz üveget vettünk át, és Mr. John Murvay azon gondolkodik, hogy itthagyjja az egészet.

– Tessék megmondani Murvay úrnak, hogy az az ember van itt, akivel annak idején együtt csévelt. Én kezeltem a Murvay-féle tüzest.

Mr. John Murvay fogadta Ágostont. Nem ismerték meg egymást. Murvay száraz, szikár, sovány ember lett. Nagyon rekedt volt a hangja. Tiszta fekete ruhát és fehér inget viselt. Ágoston azt gondolta, hogy Janiból kövér, pocakos öregember lett. Nem, olyan sovány volt, mint aki napjában egyszer eszik, akkor is sülttököt.

Idegenül néztek egymásra.

Ágoston András nem ismerte fel Murvay egyetlen vonását sem. A Murvay-féle tüzessel elő sem hozakodott. A fiáról azt mondta: még nem találkozott vele. Érthető, négyezer alkalmazottja van. Kétszáz köztük olyan, aki 1957-ben telepedett le az Államokban. De legyen nyugodt, ha az ő birtokán van, megfelelően keres. A szakszervezet biztosítja az egyenlő kereseti lehetőségeket. Murvay fáradt volt és ingerült.

– Képtelenség megérteni, hogy egy ilyen országot felelőtlenül és meggondolatlanul itthagytak ennyi fiatal... – tökéletesen mondta magyarul, a szavakat is jól ejtette, de mintha énekelt volna.

– Hát akkor átönteném ezt a pálinkát – kivette a zsebéből a csatos üveget.

– Esetleg kint – bólogatott a titkár – Mr. John Murvay üzleti leveleket fog diktálni.

Jani köszönésképpen meghajolt előtte.

– Isten önnel, barátom: – de a kezét nem nyújtotta.

– Minden jót kívánok – felelte rá Ágoston András, és kijött a szobából.

Ott a háznál barátságból kapott egy kétdecis üveget, pedig nem mondta meg, hogy ő ki.

Cimkét ragasztottak rá, aztán betették a tizennegyedik számozott bőröndbe. Az előzőekben is mind kétdecis pálinkásüveg volt. Ezeket Mr. John Murvay előre küldi.

Ágoston András elindult hazafelé. Jól beszürkült az ég, és szaporábban szállingóztak a hópihék.

Úgy érezte, nem bírja elviselni ezt a napot. Elővette a csatos üveget, ivott belőle. Még így is alig volt híja. Azon töprengett, hogy mondja el mindezt az asszonynak. Úgy, ahogy történt, vagy úgy, ahogy ő az úton idefelé jövet elgondolta.

– Majd csak kitalálom, amíg hazaérek!

Pihéket fúj le a kabátja prémjéről.

A hóba néha belekavart a szél. A délelőtti Zetornak nyoma sem volt már. A faluvégénél az utolsó háznál megállította egy ember.

– Neki ne induljon tata, hát nem látja, hogy vihar jön?

Együtt ittak a csatos üvegből.

– Meglelem én az utat – felelte neki – még a hó alatt is. Jártam én erre eleget a tüzes géppel.

Aztán elindult az út közepén.

– Mindenütt csak a telefonoszlopokat nézze! – kiáltott utána a faluszéli ember. Ment nyugodtan, ha fáradt, ivott egy kortyot. Birkózott a hóval és a széllel. Aztán úgy érezte, mintha tüzesgépet fütene most is. Nézte a lángokat, és úgy, ahogy szokta, az életére gondolt.

Egy telefonoszlopnál megállt, hogy pihenjen.

Azon gondolkozott, hogy melyiket is szerette ő jobban: a fiát vagy a Murvay-féle tüzest. A gép soha se hagyta el őt, eladta a végén. A fia elment... sajnálta mind a kettőt, és egyik karjával erősen átölelte a telefonoszlopot.

Harmadnapra ott lelték meg a hó alatt. A hajnali vihar derékban törte ketté az oszlopot. Ki akarták cserélni, és ahogy lapátolták a havat, Ágoston Andrást akkor vették észre.

Ott ült, szeme előre nézett, mintha a Murvay-féle tüzesgép katlanjának lángjába bámulna.

KELLE SÁNDOR rajza

TAKÁTS GYULA

A JÓ GAZDA

Ötezer töke közt egyetlen korai... A fűrtje már lassan sárgul... A rigó látja és rája száll... Csipegeti és vörös lesz, mint a bíbor az ötezer töke gazdája. Vágócsapdát állít a fűrt alá.

Estére dermedt sárgarigó hullára néz a szőlő szomorú fűrtje, mert tudja, jön... És itt áll fölötte máris a győztes mosoly... Fényéből, mint a kígyó, kinyúl egy kar. Kitátja rózsaszín száját a kéz. Fűrge ujjával, mint fogakkal fölveszi a halott madarat.

Forgatja és fölhasad a mandulán a rémület hosszú madárkiáltása... Az élő sárgarigó halott párjára ismer... A szőlő nem tud kiáltani! – Lerogyni sem tud, mert föl-kötötték, mint Pilátus fölköttette Jézus fája mellé a latrokat. És a győztes mosoly most ismét lehajol... Letépi a csonka fűrtöt és akkor kék veríték lepi el az egyetlen korai tőkét.

Az ötezer töke gazdája elindul.

Egyik kezében az égről letépett szárny, másikban a szőlőről leszakított gyümölcs. – A szárnyat klozet-gödrébe veti! A fűrtöt mosolyogva szemezni kezdi... Egy óra múlva sietve a szárny fölé guggol, hogy megkönnyebbülve boldogan otthonába térjen.

EGY MEGHÖKKENT BARÁTRA

Bosszant, hogy elhagytam Árkádiám
s nem dőlhetsz tiszta fám alá?...

Én most is ott lakom,
de mind, ami neked
csak árnyék volt és fa, lugas,
nekem szívögörcs, – míg műveltem
és verejték sós magja volt
hogy legyen lomb, öröm, ha jössz
e tüzes és kemény hegyen.

AZ ÜGYES PESSZIMISTÁRA

A létezés, ez értelmes valóság,
ha rettent is, mert meg nem értheted,
jogot nem ád, hogy megszakítsd s leszöld,
nyakadra kötve kender köteleid...
– Csak hirdesd! – Ismerlek! – Úgy sem teszed!
Tested kutadba mindig úgy veted,
hogy egyre jobb partokra vet az ábránd,
melyel e pózaid ötvözve
mindig máshoz csapsz, mindörökre...
S műved, mint füledt szénaboglya,
melyben egyetlen tiszta szál sincs,
füstől, mint divatos oázis...

KERESZTÚRY DEZSŐ

ÖTVEN UTÁN

Vas Istvánnak

Ötven után, mikor legjobbjainkat
megölte már a rák, téboly, sivár
körülmény, az érték-tudatlan, színvak
végzet, mi még cikázhatunk sirály-

szárnyon tükrös vizek, lombbal takart sziget, ház,
kert, lanka, hegy fölött, magasra s még
magasabbra, hogy a vágy s képzelet láz
szomja szabad, végtelen fényt igyék,

hogy tisztaság legyen velünk a Tér tág
sodrában, s hogy, amíg parancsa utolér,
szűrjék szavát lágy zengéssé a szférák
s vesse le mocskait a vér:

a Gödölyéé s Káiné, a boldog s nyomorúlt test
álmát s, gyötrelmeit szülő
vér: láng és fulladás, melyben megháborult s rest
forgóit hajtja az idő...

Ó magas messzeség! térítas szelek szomját
belénkmaró kívánczóság!
termő tájban munkára ujuló hekatombák
harcát látvánnyá szépítő varázs!

mely minket is kinyit s forgatagába rontja
kihúnyt napok rongyhalmait,
s mint nyugtalan madár, szélre szomjas fák lombja:
rebbenni, szárnyalni tanít,

s keresve szökni-bújni messze-szép városokba,
újulva újra látni még,
amit az elmúlásból, fuldokolva,
felemelt az emberiség:

toronyt, sárkányt, angyalt, forrva tisztuló rendet,
változó örök ég alatt,
mit léte értelmét formálva-dúlva termett
törvény, eretnek ész, gúzs, indulat...

Jó menni hát és visszatérve jobban
látni s elmondani az itthoni
kis boly ügyét, az édes-keserűt, s ha kilobban
a láng, a nagyvilág szelével szítani,

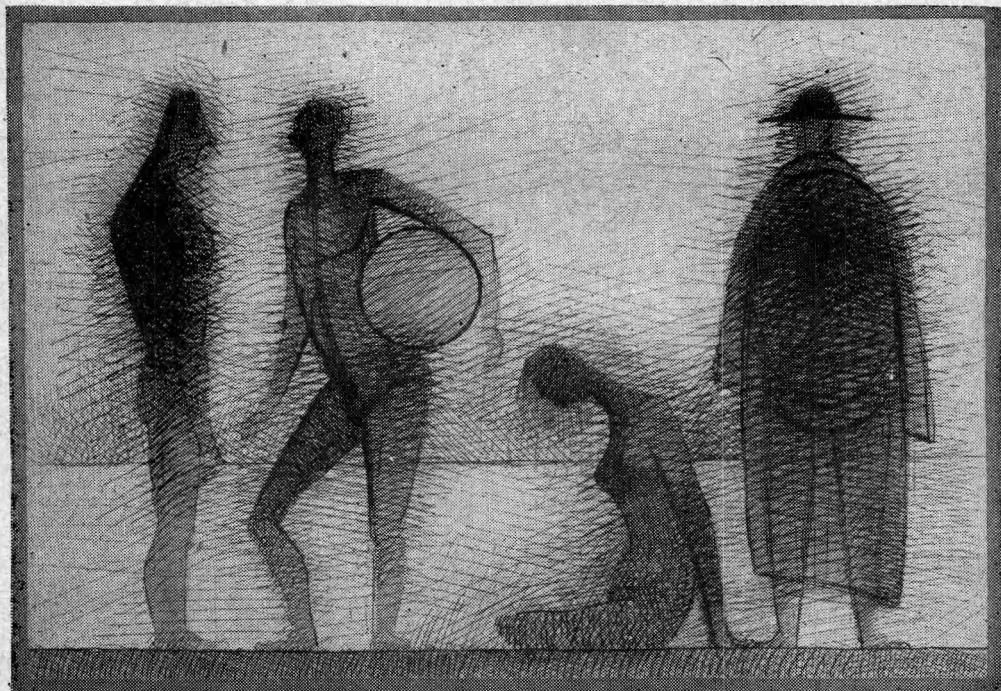
s belévegyíteni mindazt, mit messzeség, kaland, kor,
érzés személyiséggé ötvözött,
s fanyar-bölcs bor lett, érett ifjú mámor
hű, álnok, hős nők s barátok között,

mit nagyranőtt, betelt szívvel betakaríthat
a hangya s a bohém tücsök vágyódva néz:
gondos törődés, rend gyümölcse, boldog kánpad:
végeredmény, mely csonkán is egész,

miért még nyúlhatunk, ha majd kertünk kigyújtja
a végső zöld-arany sugár,
s ha éjbe, sárba, ön esőbe fúlt a
nyár, rózsza, ősz, gyümölcskosár...

Ki látott s szólt: néz s hallgat. Mert helyette is
beszél az ittas kert, az izzó lomb
pompája, hűs, ezüst tó, gyöngyház ég derűs
reménye, megtépett, bolond

fák panasza. Bonthatatlan magába zárja
a lét: többé nem kérdezi,
marad-e tette, szava, alkotása.
Mert minden példázat neki.

LANTOS FERENC rajza

HAJÓK, EMBEREK, NYÁR...

Lint öccsét kirúgták a gimnáziumból, mert akt fotókat árusított az osztálytársainak. A lányt ráadásul felismerték a képen, s ebbe többen belebetegedtek. Lint öccse így aztán felutazott Pestre és havat lapátolt tavaszig. Akkor hazarendelte az anyja, mert rendszerető ember volt, és benyomta a vasútra. Négy hónapig tartott a dicsőség, aztán hirtelen végetért.

– Beszélhetnél az öccsével... Ha megemberelné magát és bemenne dolgozni, megúszná valami kisebb büntetéssel.

Lint az apjára nézett és bólintott... Nem azért ment haza, hogy az államvasútnak munkásokat toborozzon... Arra gondolt, hogy majd kitűnő borokat isznak, vitatkoznak a szőlészetéről, az apja megmutatja a megeredt gyümölcsfáit, aztán estefelé kellemesen összevesznek valami politikai ügyleten... De azért bólintott, mert az apját is szerette, meg az öccsét is, és általában mindenkit szeretett.

– A pályamester megmondta, hogy az öccs volt a legerősebb munkás a fenntartásnál... És eszes is volt... Ha elvégzett volna egy tanfolyamot, bekerülhetett volna az irodába... A pályamester ráadásul egy csomó embert ismert Székesfehérváron a vadászölténygyárban... Segíthetett volna... Meg is mondta, hogy nem érti az öccsét...

– Most hol van?

– Más apák tudják, hogy hol jár a gyerekük, de én azt még sohasem tudtam... Egyik éjjel hazalopakodott, mint a tolvaj, és elvitte a sátrát, azóta se híre, se hamva.

– Szóval eltűnt...

– Valaki látta Gyenesben... Ott lebzsel a vízparton. Csirkefogóskodik. Csirkefogó lett az öccs, ez az igazság!

(Lint képzeletében megjelent egy hatalmas tyúkudvar, összerágcsált dália és krizantémokrokkal, lapos hosszú vályukkal, cserépitatókkal, ólakkal a kerítések mentén... Aztán egy teherautó drótketrecekkel, egy idegenül ható férfi, és egy kötényes kerekarcú nő.

– Igen, az előírt tápot kapták...

– Jó, akkor válogassák ki a szállítható példányokat.

– Igen, kérem, azonnal szólunk a csirkefogónak.

Balra megjelenik az öccs, trópusi sisakban, teniszruhában, fehér teniszcipőben, s egy lepkehálóval a hóna alatt.

– 861-et legyen szíves a jelzett súlycsoportból – mondja a kerekarcú nő.

– Kérem – válaszolja az öccs, és a lepkehálóval elegánsan szökdécsel a tyúkudvarban.

A ketrecek gyorsan telnek az összefogdosott csirkékkel.

Az idegen úr figyelme a teniszruhás fiatalember működését, aztán megjegyzi:

– Kitűnő szakember lehet...

A kerekarcú nő büszkén elmosolyodik:

– Igen, legjobb csirkefogó a telepen... Los Angelesben tanulta a szakmát.)

Lintnek megvonaglott az arca.

– Látom, neked is kínos.

– Ki lehet birni – mondta Lint, aztán cigarettára gyújtott és felállt, hogy neki-vágjon küldetésének.

Néhány óra múlva egy zsombékos sötétzöld terepen gázolt, és sorra vette a nádi bejárókat. Csónakok, horgászstégek, keskeny pallók rejtőzködtek a nád szélében. Lint gondosan bekukkantott minden nyiladékon, ami a vízre vezetett, aztán továbbment, mert az öccsét nem találta. Félóra elteltével aztán keskeny öbölre bukkant, ami távolról nem látszott bejárásnak, mert lafóg karjokkal fűzfák takarták el a

himbálózó, csillogó vizet. A fűzfák mögött, közvetlenül a parton két sátor állt, s a náderdő fölött egy árboc billegett titokzatosan.

Lint átbújt az alacsony ágak alatt, aztán egy hajlékony pallón besétált a hajóig. Kopott, agyonfoltozott vitorlás volt, néhol behorpadtak a bordái, s legalább harminc helyen ereszthetett, mert mélyen beleült a vízbe. A deck alá görnyedve két legény dolgozott a hajóban. Lint várt egy kicsit, aztán cigarettára gyújtott. Amikor a gyufa sercent, az öccs felkapta a fejét:

- Áááá... Lint...

- Egy föníciai fiatalembert keresek...

- Az öreg küldött, mi...?

- Igen... Azt mondja, ott hagyta a melódat.

- Persze... Miért kellene nekem pont most melóznom? Nyár van, Lint, nyár, ha nem vetted volna észre! És megkaptam ezt a hajót... Két éve hever a parton, rondán szétfagyott, de azért hajó... A tulaj már el akarta tüzelni, de bedobtam magamat...

- Pocsék egy teknő.

- Tudod kié volt...? A doktor haverodé, aki disszidált...

- Ez a kis Golyhó...?

- Az.

- Atyaúristen... Mivé lesznek a régi hajók...

Lint vízbe ejtette a cigarettáját, aztán tűnődve átlépett a hajó deckjére. Az megbillent, és egy kicsit elcsúszott a nádas felé.

- Szegény doktor, mennyire szerette ezt a hajót - motyogott Lint, aztán leült és megtapogatta a palánkozást.

- A haverom - mutatott az öccs a másik legényre, s az előrenyújtotta a kezét. Lint kezét fogott vele, aztán belebámult a vízbe.

- A régi hajók... Bizony a régi hajók... Elsüllyedtek.

- Akarsz bort?

Lint ivott az öccsével, és az öccse haverjával, aztán saját magával ivott és a vízre nézett. Tizenötévtényi távolságból hajók úsztak feléje, kibontott vitorlákkal... Eszébe jutott egy régi kirándulás, amikor az iskola kivonult Szentmihályra. Legtöbben vonat-tal mentek, de olyanok is voltak, akik biciklivel, vagy vitorlással.

Lint akkor nagyon szeretett egy lányt és azt hitte, hogy a szeretet mindenható. A kirándulás első óráiban aztán eltűnt a lány... Lint egész nap a lányt kereste, de csak este találta meg, amikor tomboló vihar nyargalt végig a Balatonon. A diákok akkor már mind hazamentek, s Lintnek is vonatra kellett volna szállni, de a lányt kereste, és maradt. - Szürkülettel, a morajló vízről három vitorlás szaladt ki Szentmihály alá, és horgonyt vetettek a nádasok között, a keskeny öbölben. Az egyik hajóról partra szállt egy legény... Füttyörészett és fonott kancsót lóbált a kezében. Tántorogva átvágott a réteken, aztán eltűnt a pincék között.

Lint állt a parton és nézte a hajókat. Minden hajóban diákok ültek. Nevetgéltek és vitáztak, valaki gitárt pengetett. A szél felkapta a hangokat és elrohant velük délkeletre. Az egyik hajón ott ült a lány, akit Lint hiába keresett. A hajók nagyokat csobbantak az összeverődő hullámokon, s amikor erősödött a szél, furcsán zúgni kezdtek az árbocok. Aztán megérkezett a tántorgó diák a boroskancsóval. Felrepültek a vitorlák és a hajók belevesztek az éjszakába.

Lintnek sokszor eszébe jutott ez az este. Eleinte a lány világított a történetben, aztán fokozatosan halványodott, elmosódtak a kontúrai. Végül a lányból már csak egy folt maradt, de a hajók csobbánását, az árbocok furcsa zúgását Lint soha az életben nem tudta elfelejteni.

Lint ivott az öccse borából, és figyelte a messzeségből közeledő hajókat. Először egy „Argó” nevű hajó bukkant fel, aztán a gimnázium gaffos veterán hajója az „Ervin”. Az „Albatrosz” hátszélballonnal jött a felső Balatonról, s valahol Vonyarc táján találkozott az akadémia stárjával... Hajók kreol lányokkal a fedélzetükön... A „Kis Golyhó” és Kati, a „tenger csodababája”... Amikor egy nyári záporban

bentrekedtek, a kis Katinak mellére tapadt a blúza. Csodálatos zápor volt. Végül szivárvány feszült az égre.

– Mi bajod Lint?

– A hajók... Felbukkannak dagadó fehér vitorlákkal, aztán észrevétlenül eltűnnek az éjszakában.

– Milyen hajók?

– Mindenféle hajók, közöttük néhány olyan is, amit nem lehet elfelejteni...

Hajók, amelyek elsüllyednek, vagy összetörnek a hullámtörőkön.

– Így...?

– Két éve, délután bement a rádió, hogy trópusi vihar közeledik. Kifutottam Tihanyba, és az egyik belső helyen feszesen kikötöttem. Jobbról egy yolle állt mellettem, balról egy kalóz. Aztán más hajók is jöttek, s véőül a vihar előszelével egy rozszant, különös kalóz. A kormányánál egy öregasszony ült, és reszelős hangon parancsolgatott a fiának és férjének. Ilyeneket lehetett hallani: „Fock-shotot elengedni”, „Gyerünk az orrába”, „mit bámulsz, készítsd a pufferoakat”...

A kikötőben már aliq volt hely. Az öregasszony a mellettem lévő kalóz és a kőgát közé kötötte a hajóját. Amikor a hajó orrát a parthoz kötötték, kimászott a betonra és onnan vezényelt a fiának:

– Most gyerünk a horgonnyal, amilyen messze csak lehet!

Az öregasszony fia egy baba alakú követ halászott elő a hajó orrából, amire kötelet kötöttek. Ez volt a horgony. A kikötőben mindenki röhögött. A követ bedobták, és én tudtam, hogy az öregasszonynak soha az életben nem lesz többet hajója.

A reszelős hangú öregasszony elvonult kíséretével, aztán kitört a vihar. Egy óra múlva minden kötelet meg kellett húznom és újra kötnöm. Este tíz óra tájban a shoringról leszereltem az új perlonomat, és megerősítettem a kötéseket. Amikor végeztem, átmásztam az öregasszony hajójába, mert nem bírtam tovább hallgatni, hogy percenként háromszor a kövekhez vágódik. Odakötöttem a szomszéd kalózhoz, mert annak még fogott a macskája. Bőrig ázva másztam vissza a hajómba. Tíz perc múlva újra hallatszott a zuhogás. Dühösen előmásztam. Az öregasszony hajójáról leszakadt a bika. Nagy manőverezéssel kihalásztam a vízből az elszabadult kötelet, és a deck alá kötöttem.

Némán hanyattfeküdtem a hajómban. Csak szélzúgás, és a víz morajlása hallatszott. Elaludtam. Éjfél után arra ébredtem, hogy valami recseg.

– Ámen – mondtam és lehúnytam a szememet.

Reggel dideregve ácsorogtunk a kikötőben, rumot ittunk és vacakoltunk a hajóinkkal. Nyolc óra tájban megérkezett az öregasszony. Megállt a parton, és bámulta a vizet. Nehezen értette meg, hogy a hajója elsüllyedt, de aztán beletörődött.

– Te elmész és szerzel egy vödröt, meg erős köteleket! Megemeljük és kimerjük! – mondta a férjének, és az bizonytalanul elindult a parton sorakozó pavilonok felé. Az öregasszony meg csak állt a mólón és bámulta a vizet. Nem akarta elhinni, hogy a hajója végleg elsüllyedt...

Fogtam a rumosüveget és kimásztam vele a partra. Csendben megálltam az öregasszony mellett, aztán átnyújtottam neki. Megitta mind, aztán szóltanul visszaadta az üveget.

Így vagyunk ezekkel a hajókkal...

– És ez Lint? Mit szólna ehhez a hajóhoz?

– Öreg hajó...

– De jó kis hajó, nem? Nézd meg ezt az építést az orránál... Na...?

– Persze, egészen jó hajó.

– Vitorlánk még nincs...

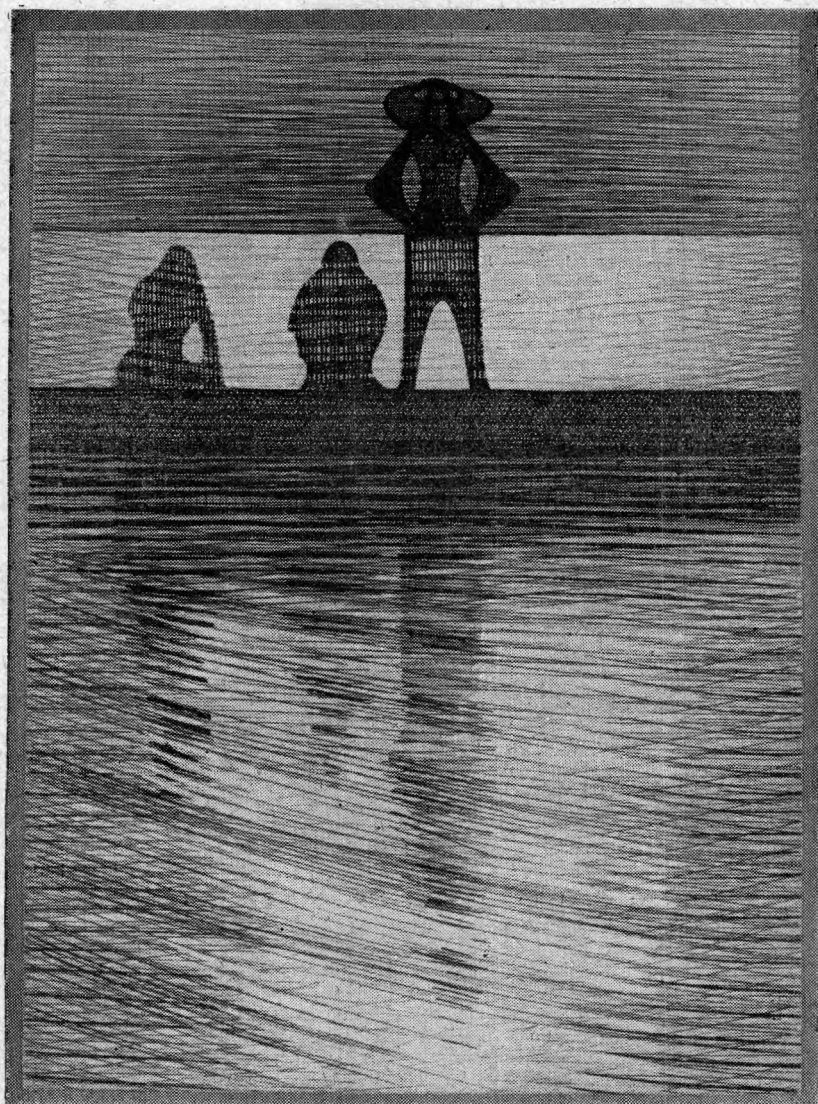
– Vitorla... Egyébként azt mondja apád, hogy a pályamester bízik benned.

– Rendes ember a pályamester... Ha beleizzad az ingerbe, tudja, hogy nyár van.

– Aztán vége lesz a nyárnak, és nem lesz sem hajó, sem napsütés, zöld nádasok és halak... Semmi nem lesz. Okos emberek várnak majd a parton, és megmondják, hogy szerintük milyen vagy...

- Hiába szövegelsz Lint, a nyár az nyár. És nézd meg ezt a hajót... Két napig melózunk rajt, aztán kifutunk vele.
- Jó hajó...
- Van egy rendőr haverom... Ötszázért tudna rongyot...

Megvesszük – mondta Lint, aztán a rozoga öreg vitorlásra bámult, amiben bokáig ért a víz. A feje kellemesen zsongott a bortól. Azt sem bánta volna, ha elsüllyed vele a hajó.

LANTOS FERENC rajza

ARATÓ KÁROLY

ELÉGIA

Később a játék iszonyú nehéz lesz,
a kölyök bennünk riadtan felérez,
ajka legörbül, sirósan idézget
szétszabdalt eget, süllyedő vidéket.

S mi nem tudunk zokogni mégse:
kudarcokban főttünk keményre,
jogunkat ha valaki sérti,
szítkainkat harapós düh vezérli –

Ó, engem is nyügöz, naponta
robbanok, mint a bomba,
mint ketrecben, üvöltve
járkálok eszméim közt föl-le

s haragom nemhogy csillapulna,
fejem körül darázként körbezúgja:
örömünk mennyivel tisztább lehetne,
ha jobban ügyelnénk a rendre,

mely, im, muzsikál e világban –
próbáljuk már kizengni bátran,
hiszen maholnap úgyis érte
öltözünk talpig szenvedésbe!

Lássátok: derengő lyukakban
könyöklő arcok mozdulatlan –
némaságuk lassan megőrjíti!
Agyékunk tüzét, bánatunk esőit

nézik, nézik, mint süket angyal –
a düh szívembe visszanyargal,
pihenni a gyönyör húsébe vágyom
és a végső érvet most se találom!

Tudom, tudom: oly nyugtalan,
mindennek olyan súlya van,
jaj, annyi képlet, tilos ábra
van már agyunkra tetoválva –

védeni ellenük magunkat!
Az árnyak hozzánk visszakúsznak,
próbaként elmém is akkor sötétül,
mikor már-már sejtem: mi szépül?

Én a tisztaságot nagyon kívánom,
velőmig sűt, ámulva látom:
szerelmem fel-alá suhog,
tán még repűlni is tudok!

Végre, végre, a gyötrelmek multán
a teljes évszak édesen borul rám,
ki egyedűl vagyok magamban,
csapongok az érkező virradatban!

De az áhitatban megint mi zaklat?
Szivemben a fájdalmaok felugatnak,
indulatom, fegyelmezésem
őket már alig tartja féken

s talán ezért oly elvadulva
kezdem a verset újra s újra,
pedig egyforma, rezzenetlen
folyton az ég felettem.

Jajgatásom róla visszaverődik,
nézem egy város háztetőit,
akár a pókhálók fejében,
izzanak a déli melegben.

Némán a lépcsőn kuporogva,
hallgatom, ahogy eldobolja
a gaz nyárban sötétén
parancsait a vérem.

Mint éjben fuldokló virágok,
vergődnek dalomban az álmok,
miattuk vakmerőn verekszem:
álnokul meg ne csaljon egy sem!

Nem tudom: más mit érez?
Hűséges vagyok a reményhez,
hozzá én szégyenkezve, félszeg
mosollyal mindig visszatérek.

Sorsomért ne sajnáljon senki!
Kezdek vinnyogva verekedni,
biztatom magam: mindez végűl
valahogy visszatérűl!

A veszélyek fűrtőkben lógnak –
nem figyelmeztet semmi szózat,
a rengetegből akarok kijutni
és nem hazudni, nem hazudni!

SIMONYI IMRE
ESZEMBE JUTOTT

1.

Most az jutott eszembe
hogy a télen
még mondani akartam valamit.
Talán csak azt
hogy ne félj
egy napon
meglásd
mégiscsak kitavasodik.
S még az jutott eszembe most szívem
hogy egymásnak mi tán sosem hazudtunk
csupán egyikőnk sem tudott soha
bár egyetlenegy olyan igazságot
ami az lett volna a másiknak is .

2.

Most pedig az jutott eszembe drágám
hogy
egy verset készültem írni néked
– mióta már! –
de valamiképp mindig elmaradt.
Igen
verset készültem írni
arról
hogy
– bármi történt is –
tudod a végén
tudod a dolgok végén
egy napon
(majd ott a fontoskodó gyászmenetben)
mégis csupán ketten leszünk akik
pontosan fogjuk tudni hogy ki is
hogy tulajdonképp ki is volt a másik?

3.

S még az:
ha van úgy hogy nem te vagy az eszembe
olyankor én már semmire sem gondolok.

MÁTYÁS FERENC

GYENESDIÁSI GYÁSZ

Dermesztő volt a csönd még az imént,
a táj lihegve ontotta színét,
ugrásra készen állt a Balaton,
mint aki fél és rosszat szimatol.

Csak egy libatoll szállt a falun át,
moccanatlanul kísérték a fák.
Az ég hirtelen elfeketedett,
rettenetével szél kerekedett.

Vonyított a tölgyerdő, a halak
iszapba bújtak el a tó alatt,
elrejtőzött a madár, – aki élt.
a szabad éggel födelet cserélt.

Azt hitték mindnyájan a faluban,
hogy széttépte a Napot a vihar, –
szilánkjait villámként vágta le,
röpült gallyastól a fák levele.

Egyszerre kihalt a mező, a jég
zúzta a vetést, önvédelemért
félrevert harang bömbölt szüntelen,
s egy ijedt asszony kinn a földeken.

Csattant az ég még egyet, s a harag
elmúlt. – Megkondult a lélekharang:
ő adta hírül az emberhalált,
zuhogtatta a villámverte gyászt.

PARASZT-PIETA

(Michelangelo szoborművére)

Oltárkapolna őrzi hiven
tolakvó barokk-kori díszben,
Róma legendás templomában
márvány lelkét, mely szinte szárnyal.

Mintha most emelné ölébe
halott fiát anyja és élne.
Szívedbe fájdalom villámlik,
s tárgyteste fehér hússá válik.

Engesztelés, megváltás árad
Máriáról, s ki kínhalált halt:
Jézus arcáról. – Mily magasztos,
mintha te emelnéd magádhoz.

Fia holtteste fölött néma. –
Akárha apámat nézném a
pusztán anyám ölében, – tudván,
milyen „megváltó” sorsa jut rám.

Mintha apám látnám a márvány
fényében, ki itthagzott árván, –
kínhalált halt hogy megvirradjon,
s szelleme bennem feltámadjon.

BERCZELI A. KÁROLY

MEDITÁCIÓ

Ha kint sétálgatsz az úton, megállsz egy fa alatt.
s azt mondd: Milyen nagy ez a fa!
Aztán a hegyre nézel s azt mondd:
De a hegy még nagyobb!
S akkor az ég felé pillantasz s így sóhajtasz:
Milyen kicsiny minden az ég végtelenségéhez képest!

Ilyenkor féregnek érzed magad s mindent elkövetsz,
hogy a hatalmas világot szűk kis körödbe vond,
s helyre állítsd megrendült öntudatodat –
Tudományosan gondolkodol –

Ha kis szobádban ülsz, mely olyan, mint a cella,
a sok apró tárgy között hirtelen nőni kezdesz –
Öntudatod felfokozódik, szellemed kitágul,
s ha kinézel az ablakon, úgy érzed,
hogy kicsiny a fa, a hegy s az ég is
a te végtelenségedhez képest –

Ilyenkor hatalmas leszel s a szűk világot
szétfeszíted, hogy betöltse rendkívüli méreteidet –
Ez a művészi elragadtatás láza –

A tudomány a világot teszi végessé,
hogy el bírd viselni az életet –
A művészet téged tesz végtelenné,
hogy el bírd viselni a halált –

VÉGIG A SIKÁTORON

Az utcák sötétek voltak és néptelenek. De ezt csak jóval később vette észre. Botorkált, céltalanul. Nem érdekelte az idő. A zajokat figyelte, a szomszéd, forgalmasabb utcákról átszűrő motorberregést. Aztán az ablakokat. Felnézett minden emeletre. Ha fényt látott, meg is állt. Néha megszédült, ha sokáig bábmészködött, a nyaka is meggémberedett. Ilyenkor dühös lett. De a magány már régóta nem bántotta. Régebben, egy-két évvel ezelőtt még szerette volna, ha az emberek a kocsmában leülnek az asztala mellé, talán még egy fröccsöt is hozatott volna nekik, de most már nem bánta, ha állnak, s az se fájt neki, hogy egész este nincs hozzá egyetlen szavuk.

Utoljára akkor próbálkozott az emberekkel, mikor kiadták a munkakönyvét. Akkor úgy érezte, szétpattan a melle, ha nem mondhatja el, hogy igenis ő ütött először, sőt: egyedül csak ő ütött, mert az a másik, az a senki, az még a karját sem emelte fel. Csak állt, nézett, s vitatkozni se próbált, tagadni se, csak azt ismételte, hogy rossz a gép, mondta ő már hónapokkal előbb, nagyon rossz, ócskavasnak való. És mikor belevágott a pofájába, fel se hördült, csak megsimogatta olajos kezével az ütés helyét, s valami olyasmit mormogott, hogy „lám-lám, mi mindent elbír a mi szocializmusunk”. És neki ettől az agyára futott a vér, attól a szótól, hogy szocializmus, vagy talán még inkább attól, hogy ez a senki, aki minden vasárnap misét hallgat, azt meri mondani, hogy a mi szocializmusunk. Újra ütött, de már nem tenyérrel, nem bizony, az ilyent nem simogatni kell, törjön a csontja, fröccsenjen a nyála, ha kell, dögöljön meg, de ne mondja, hogy a „mi szocializmusunk”, semmit se mondjon, azt pedig egyáltalán ne, hogy rossz a gép. A Heisenqer úr gépe talán jobb volt? Akkor lehetett dolgozni? Akkor lehetett csodát művelni? Most nem lehet? Most elég a pofázás? Nyolcvan százalékot csinál hetek óta, miatta van hátralékban a műhely, s akkor nyafog, szidja a gépet? – Először csak ütött, de hogy az a senkiházi ellenkezés nélkül összerogyott, bele is rúgott, másodszorra azonban megbicsaklott a lába, s akkor észébe jutott, milyen jó lenne, ha itt lehetne a régi csizmája, abban nem kellene óvatoskodni, az bírja.

Ezt szerette volna elmondani az embereknek, meg azt, amit a bíróságon belefajítottak. Mert a csend és fülledtség majd szétfeszítette a tárgyalótermet. Pár méterre állt a bíró asztala előtt, de semmit se látott az arcából. Néha megfeszítette az izmait, koncentrálni akart egész testével, de nem tudta elűzni magától a felismerést, hogy fél ettől az embertől. És a csendtől is, amely újra meg újra felzúgott fülében a bíró szavai után.

– Megértette a vádat?

– Igen.

– Tehát bűnösnek érzi magát?

– Nem... – mondta, és el kellett harapnia a szót, mert majdnem kicsúszott a száján, hogy „elvtárs”. Kissé oldalra fordult, végignézett a zsúfolt padosorok felett, az arcokon, akik eljöttek, hogy tanúskodjanak ellene, és az idegeneken, akik úgy bámulták, mintha ismernék, s akkor még egyszer azt mondta: – Nem, bíró úr. Egyáltalán nem.

Néhányan morogni kezdtek a háta mögött. Kissé feléjük fordult:

– A földosztásnál sem éreztem ilyesmit, és akkor sem, mikor azt mondták, keressük el a gyárosokat... és ötvenkettőben se... Vagy csak akkor kellettem...?

Megfeledkezett az ügyészről, az örökről, a tanúkról, úgy érezte, most még mindent meg lehetne változtatni, mindenkit meg lehetne győzni, de a bíró arca egyszer csak eltakarta előle a termet, s a hangja, bár alig hallatszott, valamit felfakasztott benne, amitől egyszerre elment a kedve, hogy bármit is mondjon.

– Ez egészen más dolog. A becsület nem bérlet. Nem évekre szól. Minden nap meg kell váltani. Magának is. Mindenkinek...

Az nem fájt neki, hogy „bűnösnek” találták, kesergés nélkül lehúzta volna a három hónapot, ha egyetlen szemvillanás azt mondta volna, hogy jól van, te a mi emberünk vagy, nem érdekes ez a ceremónia: számítunk rád. De az arcok nem mondtak semmit, porcelánból volt minden arc, és ismerőst sem látott a hivatalos emberek között, mikor elvezették; senkit a régiak közül; és hiába kezdte el újra meg újra, hogy ki volt ő, mit köszönhet neki a proletárdiktatúra, leintették, hogy nem ide tartozik.

Mikor kijött, első útja a gyárba vitt. Mert végiggondolta odabent százszor is a dolgot: százszor és százféléképpen: de az eszébe sem jutott, hogy az igazgató komolyan gondolja az ő áthelyezését. Ismerte a szokásokat, megért néhány hasonló esetet. Úgy számított, hogy más üzembrészbe helyezik, esetleg ideiglenesen csak csoportvezetői helyre, persze a régi bérrel.

Jókedve volt és erősnek érezte a karjait, még dúdolt is, és úgy lépkedett, mint régen. Néhány kilót fogyott ugyan a három hónap alatt, a nyakán vette észre, mert bár végig begombolta az ingét, nem érezte az ingnyak megszokott, egyenruhára emlékeztető szorítását.

Arra a szemét emberre se haragudott, most nem, bár a börtönben néhányszor, szórakozásból végiggondolta, mi is lenne, ha úgy lehetne, mint akkoriban. A haverok is eszébe jutottak, a százpróbás, kemény emberek, akikről mostanában olyan keveset hall. Még Bódoggal találkozik a legtöbbit, gépkocsivezető lett, s egésznap a városban furikázik. Olyanról is tud, aki most is szolgál, de ezek neki semmit sem jelentenek, az igaziak, a lekeményebbek, akikkel annyi mindenben keresztül ment és annyi mindent próbált, nincsenek sehol.

Határozott volt és jókedvű. A gyárudvaron előre köszönt az embereknek. Mosolygott. Tudta, hogy megbámulják, összesűnnek a háta mögött. Egyenesen ment, keményen, mint a díszszemlén. Tervekkel volt tele, ötletekkel és – emlékekkel...

A titkárság ajtaja előtt megtorpant, megigazította magán a ruhát, s aztán kopogtatás nélkül belépett. A titkárnő szája elé kapta a kezét.

– Acsai elvtárs?

– Bent van... – mutatott a titkárnő zavartan a párnázott ajtó felé.

– Nagyszerű.

– Mindjárt szólok...

– Nem kell. Az idegeneket szokás bejelenteni.

Féltetolta az útból.

– Vár engem – mondta. – Vár...

A lány szabadulni próbált a kezéből:

– Az más. Nem tudtam... Bocsánat...

Most vette csak észre, milyen hatalmas az igazgató szobája. Egy zöld színű, furcsán-puha szőnyegen kellett végigmennie. Az igazgató háttal állt neki, egy iratszekrény előtt, s csak akkor fordult meg, mikor közvetlen melléje ért.

Arca merev volt, s erről eszébe jutott a bírósági tárgyalás, és a porcelánképű idegenek.

Érezte, hogy megfeszül valami a torkában, de nem akarta, hogy rossz kedve legyen.

– Szervusz – mondta könnyedén. – Szervusz, Acsai elvtárs.

Az igazgató bólintott.

– Letelt?

Idegen volt a hangja is.

– Igen. Ez az első utam...

– Jól van. Ül le.

A kényelmes fotelek megzavarták. Állni valahogy jobban szeretett. Szemtől szembe. Az igazgató hangja is más lett. Csendes volt, szelíd, de más, mint ahogy ő képzelte.

– Mi a terved velem?

– Majd megbeszéljük.

– Ezért jöttem.

– Természetesen rajtad múlik.

- Hogy érted ezt?
 - Az emberek nem szeretnek. Mindent el kell követned...
 - Eddig is ezt tettem!
 - De most másképpen. Egészen másképpen. Vagy tényleg nem érted? Úgy nem lehet. Nem szabad... - És persze most nehezebb is, hisz már nemcsak ők függnek majd tőled, hanem te is tőlük. Akik együtt dolgoznak, azok nincsenek egymás nélkül.
 - Hová akarsz küldeni?
 - A szegecselőbe.
 - De hisz ott Bécs elvtárs a csoportvezető...!
- Az igazgató letette a kezében tartott iratokat.
- Igen.
 - És én...?
 - Te szegecselő leszel.

Ma már nem emlékszik, lehet, hogy káromkodott. Az is lehet, hogy ganének nevezte az igazgatót. Minden lehet. Bevágta maga mögött az ajtót, s bár minden dühe és megaláztatása benne volt ebben a görcsös rándulásban, az nem csattant: felfogta a hangot a súlyos kárpitozás.

Ezt szeretne volna elmondani az embereknek, akkor, két éve. Ült az asztalnál, bámulta a színes műanyaglapot, s bár nem érezte a bor ízét, percek alatt kiürített egy hétdecist. Már esteledett, egyre többen jöttek. Zajok vették körül. Poharak ütődtek egymáshoz, gyufa sercent, szavak botlottak egymásba. Valaki megérintette a karját.

- Bocsánat. Szabad leülni?
- Felemelte a fejét.
- Hogyne. Tessék. Telepedjen csak le.

Szerette volna átfogni ennek az embernek a vállát, akiről semmit sem tudott, bár zavaróan ismerősnek találta az arcát, maga mellé akarta húzni a székét, tölteni a poharába, s mesélni neki, elmondani mindent, mindent, mindent.

- Tessék. Üljön csak le...

Az ember azonban arrább húzódott, még a szokásos köszönetet sem morogta el. Arca fehér volt, s neki megint a bíróság jutott az eszébe, s bár tudta, hogy ez mindennél nagyobb hülyeség, úgy érezte, hogy ez az ember volt a bíró.

Most már nem bántja a magány.

Mióta megvette a kocsit, nincs szüksége arra, hogy hallgassák, s arra se, hogy szóljanak hozzá. És az sem érdekli, hogy milyen munkát kell végeznie.

Végigbotorkált a szűk, üres utcán, nézte a gyér fényű villanyokat, s arra gondolt, hogy ma egy kicsit többet ivott a szokottnál. Talán lassabban is ezért ment, ezért bámészkodott ilyen ráérősen: ismerte magát, tudta, hogy mire végigér ezen a nyomorult síkatoron, mindennek el kell múltnia: a szédülésnek is, a bizonytalanságnak is, és az emlékeknek is...

A kocsit minden este a keresztutcában hagyta. Sok italmérés volt a városban, olyan is, mely elé elegánsan beállhatott volna a kocsi, de csak idejött, maga sem tudta miért; lezárta az ajtókat, s mikor eljött a záróra, végigbotorkált a sötét síkatoron.

Az autót mindennél jobban szeretete, és nemcsak azért, mert mindene ráment: lakás, bútorok; szigetnek érezte, ahol azt gondolhatta mindenkiről, amit akart, mert ha becsapta maga után az ajtót, kintrekedett minden, amit gyűlt a világból.

Mikor az utca végére ért, már nem érdekelték a fények. Most érezte csak, milyen nehezék a lábai. Egyedül volt. A sarkon megállt, körülnézett. Az utcák sötétek voltak és néptelenek. Egészen néptelenek. Most vette csak észre. És ekkor meglátta az árnyakat. Négyfelől jöttek. Megdermedt, figyelte, amint közelednek. Keze megszokott mozdulattal farzsebébe csúszott, de eszébe jutott, hogy hiába, nincs értelme. A kocsihoz szaladt, benyomta az önindítót. Hatalmas lendülettel indult, kifordult a mellékutcából, végigszánguldott a városon, s nem nézett hátra. Tudta, hogy az árnyakat nem lehet elhagyni.

Lábát nem vette le a gáزرól. Néha azt hitte, a sebesség feloldja benne ezeket

az évek óta tartó megmagyarázhatatlan görcsöket. Fülében zúgott a szél. Már a serpentinén járt, de nem lassított. A kanyargó útról látni lehetett a várost, a színes neonfényeket és a toronydarukat. A daruk csúcsán villanyok égtek, s üstökösként úsztak az égen, amint fordult a gém. De ő csak az utat nézte. A fehér korlátokat, melyekről tudta, hogy húsz méteres szakadék lapul mögöttük. És a lábát nem vette le a gázzól. Akkor sem, mikor látta, hogy a reflektorok fehér csóvjája megakad a korlát oszlopain. Keze ugyan megrándult, görcsösen a kormányra tapadt, de ekkor eszébe jutott, hogy eddig még sohasem érzett szánalmat, akkor se, ha ropogtak a csontok, s ettől elernyedtek az ujjai és megnyugodott.

DUDÁS KALMAN

PORTRÉ

Félelmetesen férfi homlok.
Boltozatán a mély redőzet
két emberöltő mives vésete.
Nőiben szikla metszetűbbet
nem ismerek. Sem érdekesebbet.
A gyér szemöldök mozdulása
már ellenpontozott jelentés:
a forró bácskai föld ölén
pacsirtaszóra mintha figyelne.
Két szál nefelejcs kandikál
alóla harmatosan, de a száj,
ez az eltüremelő fonalvonás,
meghatott szertartást jelez,
az élet egyszeri szerelme
siratását az eliramlott
évszakok dolgos műhelyéből
pihenni nem tért kéz fölé.

Hibátlan tárggyilagos egység
ez az arc: tér, idő, cselekvés
formálta fészekalj világa
szigorú törvénye szerint.
E váll, mely értünk férfimódra
átvállalt, özvegyen, de mennyit!
és bírta és nem csüggedett,
mert ő az életet szerette:
e váll alig törékenyebb,
mint volt, amikor képírója
Aranyt tanulta itt e lugasban.
Csak kissé hajlottabb talán.
Tudom, útjára készülődik
s ha túl lesz a dimenziókon,
onnan is biztatón tekint rám
ez a szikár szép angyalarc,
mert ő az életet szerette.

ÉNEKEK ÉNEKE

Eredete homályba vész, mint az emberiség nagy mítoszaié. A hagyomány Salamon királynak tulajdonította, de bizonyára nem ő írta. Valószínűleg nem írta – szó szerinti értelemben – senki, csak összeállította. S jóval később, mint egyes részei megszülettek. Mert egy-egy részletének keletkezése között is évszázadok teltek el. Egyhelyt hírt ad burkoltan Jeruzsálem és Tiica küzdelméről a hegemoniáért s ezzel az i. e. IX. századba visz vissza, másutt a szövegben felbukkanó görög jövevényszavak már a hellenizmus korának levegőjét árasztják.

Mégis, miért Salamon? Első sora, melyet címfeliratnak is értelmezhetünk, így szól: „Énekek eneke, mely Salamoné.” A templomépítő, sokasszonyú uralkodó emléke nem halványult a századok folyamán, sőt a szájhagyományban új és új történetekkel színesedett, s akár mi Mátyásban, a nép benne látta a nemzeti egységet, a fénykor nagy királyát. Érthető, hogy nevével adtak rangot annak az irásnak, melyet éppen csak bele tudtak lopni szent könyveikbe.

Képzeli el, hogy egy, a népből származó papi rend István király idejében összegyűjti és átmenti a vallás könyveibe a virágénekeket, lakodalmi dalokat: mekkora nyeresége lett volna költészetünknek! Mert az Énekek éneke – mint Goethe és Herder helyesen sejtette – ilyen szerelmi-lakodalmi dalfűzér. Wetzstein szíriai porosz konzul a múlt század hetvenes éveiben meg is találta a bizonyítékot a helyes feltevéshez, a szír lakodalmi ünnepben, a „királyhét”-ben.

Aratás végeztével a szérűn összegyűlik a násznép, többnyire az egész falu, a lakodalmi ünnepre. A menyasszony és a vőlegény az aratás szerszámaiból emelt, szőnyegborította trónuson ülve hallgatja, éneklí az őket és egymást dicsérő szerelmi dalokat, a vafszokat. S este a tűznél a menyasszony eljárra a kardtáncot:

„Jöjj, jöjj Sulamit,
jöjj, jöjj, hadd lássunk,
Mit nézitek Sulamitot,
mint a tábori táncot?”

A menyasszony, tánc közben, szál, meztelen karddal a kezében tartia távol magától a közeledő ifjakat. Akik között talán nem egy akad, aki a kezére pályázott. Fordított „pénzre-tánc” ez, barbárabb s talán költőibb.

Pedig a ránk maradt szöveg összeállítója bizonyára nem volt tudatos irodalmár. Ha figyelmesen végigolvassuk az *Énekek énekét*, látni fogjuk, szövege mennyire nem rendezett, a tudatos szerkesztői elvnek nyomát is alig találjuk. Mégis a maga túlbujánczó talányosságában, rendezetlenségében is, az *egészet egy versként olvasva* a világirodalomnak talán a legnagyobb szerelmi költeménye.

Miben rejlik hát korszakokon átható varázsa, melyben a tudós rabbik Jahve és a választott nép viszonyát, az egyházatyák az amor sanctus legforróbb, már-már az elégs veszedelmével fenyegető (nem is nagyon engedték olvasni az egyszerű hívőknek egészen az újkorig, s akkor is csak alapos kommentárok kíséretében) példáját látták; miben rejlik varázsa, mely ma is frissé, elevenné teszi? Talán az érzéki és érzéketes megjelenítő erőben, s abban, hogy tiszta költészet. Sallangtalanul, egyszerűen, ősin: népi. Mert a verset nem a rím, mégcsak nem is a szavak ritmusa teszi verssé, de az, amit jobb híján így nevezünk: gondolatritmus. De nevezhetnénk kép-, vagy mondatritmusnak is.

S nyomban kicsit cáfoljuk is magunkat: nem ilyen egyszerű ez. Az eredeti szöveg olvasásakor kinek a fülét nem ütné meg ez a sor: „Achatí, jonatí, tamatí, rajatí”: tiszta időmérték.

A nyelv determinálja a költőt. Míg a magyarban a hangsúly az első szótagon van s ez által a nyelv lejtésének az ereszkedő idom felel meg, addig a héberben a hangsúly általában az utolsó szótagra esik s így a ritmus emelkedő. Mégközelebből: általában anapesztuszi. S mintha itt is a hangsúlynak és az időmértéknek azt a lélekzetelállító birkózását érezné az ember, mint a magyarban.

Nem véletlen hát, hogy éppen az egyik első ránkmaradt magyar fordítása verses: *Bogáti Fazakas Miklós* munkája. *Balassi Bálint* nyelvén, bár szerényebb költői eszközökkel, de helyenként igen találóan költötte át magyarra az *Énekek énekét*. De már előtte, s tán az egyik legizesebb magyar fordítást, a *Döbrentei kódexben* találjuk; szerzője a „halábori Bertalan pap”, miként magát nevezi. Mit tagadjuk, tömör, erőteljes népi nyelvfűzésben sokat tanultunk tőle, akár a nyomába lépő *Heltaitól*, majd *Károli Gáspártól*.

Valljuk, hogy minden műfordítás, ha nem ősbemutató, többé, vagy kevésbé kollektív mű és akkor helytálló, ha legalább annyira magán hordja a kiváló elődök által kimunkált nyelv fordulatait, mint a műfordító sajátos szöfűzését. Bizonyos kifejezések meghatározott formán belül, csak egyféleképpen fordíthatók magyarra, így hát bátran merítettünk elődeinktől, *Bertalan* paptól *Károli Gáspárig*. De haszonnal forgattuk *Káldi* és *Komáromi Csipkés* fordításait is.

Amiben többet adhattunk, az a héber szöveghez való szigorú filológiai és költői hűség. Míg elődeink az *Énekek énekét* elsősorban vallási szöveggként fogták fel, s így akarva-akaratlan másodkézből fordítottak, mivel fél szemük az egyházilag hivatalosan elismert latin vagy görög fordításokon volt, – a mi fordítói törekvésünket nem korlátozta semmifajta előítélet, hogy az eredeti hús-vér szöveget ne a maga teljes költői pompájában bontsuk ki.

A fordítók

Megcsókol az ajka csókjaival;
mert jobb a szerelmed a bornál,
keneted illata kellemes,
a neved, csorduló olaj,
ezért szeretnek a lányok.

Vonj, engem, hadd fussak utánad!

Bevitt a király a termeibe,
ujjongani, örvendeni véled,
mámoritóbb szerelmed a bornál,
méltán szeretnek téged.

Sötét vagyok,
de, kedves,
Jeruzsálem lányai!
Mint sátrai Kédárnak,
mint függönyei Salamonnak.
Ne nézzétek, hogy barna a bőröm.
megfogta színem a napfény;
anyám fiai kötekedtek vélem,
kerteket őrzeni küldtek,
de magam kertjét nem őriztem.

Mondd meg nekem,
lelkem szerelme,
merre legeltetsz,
merre hever nyájad
delelőben?
Hogy ne keresselek,
mint aki leplétől nem lát,
társaid nyájainál!

Ha nem tudod, asszonyok szépe,
indulj nyomába a nyájnak,
s arra legeltesd gödölyeid,
hol a pásztorok sátrai állnak!

A Fáraó
harciszekerébe fogott kancákhoz
hasonlítottak kedvesem.
Kedves arcod a függők közt
és nyakad a gyöngyfonatokban.
Színarany láncot készítek neked.
s díszítem ezüst szemekkel.

Míg a király hever lakomáján,
nárdusom illatát ontja.
Mirrhakötég az én szerelmem
s melleim közt fog pihenni.
Ciprusfürt az én szerelmem
En Gedi kertjeiből.

De szép vagy kedvesem,
de szép,
szemeid, mint a galambok!

De szép vagy szerelmem,
de gyönyörű!
Kivirul már nyoszolyánk!
Cédrus a házunk gerendája,
ciprus a burkolata.

Sáron őszikéje vagyok én,
s a völgy lilioma.

Mint liliom a tövisek között,
olyan kedvesem a lánykoszorúban!

Mint almafa erdők fái között,
olyan szerelmem az ifjúcsapatban!
Vágyom az árnyékába heverni,
s gyümölcse édes az ínyemnek!

Bevitt engem a borospincébe
s zászlaja felettem a szerelem.
Élesszettek boroslepénnyel,
gyógyítsatok almával,
mert betegek vagyok a szerelemnek!

Baltenyere az arcom alatt,
jobbajával átölel engem.

Megesketlek titeket, Jeruzsálem lányai,
a mezők szarvasünőire, őzeire,
ne serkentsétek, ne keltsétek fel
a szerelmet, míg nem maga ébred!

Szerelmem hangja már közeleg:
zúg a hegyekből,
zeng a dombokon.

Olyan szerelmem,
mint szarvas, vagy őzbak:
im házunk előtt áll,
figyel az ablakunknál,
s a rácsoz közt bepillant.

S szól a szerelmem, s mondja nekem:

Kelj fel kedvesem, édesem és jöjj!
Mert ime, a tél elmúlt,
tovatüntek, elszálltak az essők,
a mezőkön nyílik a jácint,
már ideje fattyazni a szőlőt,
s gerlebúgástól hangos a földünk;
érik zsengéje fügefánkknak,
virágzik a szőlő, illata árad,
kelj fel, kedvesem, édesem és jöjj!

Galambom, a sziklaüregekben,
szirtek hasadékaiban,
mutasd magadat,
hadd halljam a hangod!
Mert édes a hangod
és ékes az orcád!

Fogjatok nekünk rókákat, kicsi rókákat,
kertek tolvajait,
mert ime, érik a szőlőnk!

Szerelmesemé vagyok én, és ő az enyém.
liliomok pásztora ő!

Ha nyugszik a szélterelő nap,
s megnyúlnak az árnyak,
légy te szerelmem,
mint a szarvas,
mint az őzbak,
illatozó hegyeken!

Éjszakáról-éjszakára
kerestem lelkem szerelmét,
kerestem, de rá nem leltem.

Felkerekedtem, s járom a várost,
utcákat s tereket,
hogy meglegjem lelkem szerelmét;
kerestem, de rá nem leltem.

Ott értek az örök, kik őrzik a várost:
Láttátok lelkem szerelmét?

Tőlük éppen távozóban,
megleltem lelkem szerelmét,
megragadtam s nem engedtem,
vezettem anyám házába,
szülőimnek hajlékába.
Megesketelek titeket, Jeruzsálem lányai,
a mezők szarvasünőire, őzeire,
ne serkentsétek, ne keltsétek fel
a szerelmet, míg nem maga ébred!

Mi kél fel a pusztából,
mint füstoszlop,
mint mirrha, tömjén,
s kalmárok minden fűszerének füstje?
Ime Salamon ágya,
hatvan hős körülötte,
Izrael hősei mind.
Kardforgató, hadpróbálta vitézek,
kard az oldalukon
az éj rejtelsei ellen.

Gyaloghintót készített Salamon király
Libanon fáiból.
Oszlopait verette ezüsből,
támláját színaranyból,
párnája bíborszínű bársony,
Jeruzsálem lányai bélelték
belsejét szerelemmel.

Jöjjetek, nézzétek
Cijjon lányai a királyt, Salamont,
koronával koronázta az anyja,
szíve örömeinek,
mennyezőjének a napján.

De szép vagy kedvesem, de szép!
Szemeid, mint a galambok.
fátylad mögött;
a hajad Gileád hegyéről
szökellő fekete kecskenyáj,
fogaid, mint nyírott báránysok,
fürdőből induló juhok,
ikerpárjával mindenik
hibátlan, hűja nincs.
Az ajkad karmazsinszalag,
a hangod édes;
mint gránátalma friss gerezdje
halántékok fátylad mögött.
Nyakad, akár Dávidnak tornya,
merész pompával épített,
pajzsok ezre díszíti,
hősök pajzsai mind.
Két melled, mint két őzgida,
ikergazella,
liliomok közt legelnek.

Ha nyugszik a szélterelő nap,
s megnyúlnak az árnyak,
hadd szálljak a mirrha hegyére
s a tömjén dombjaira!

Ékességgel teljes vagy kedvesem,
és szeplő nincs tebenned!

Jöjj Libanonról, mátkám,
jöjj Libanonról, jöjj!
Nézz szét
Amana ormáról,
Szénir és Hermon csúcsairól,
oroszlánok barlangjaiból
s párducok hegyeiről.

Megbabonáztál, húgom, mátkám,
megbabonáztál egy tekintetteddel,
nyakláncod egy gyöngyszemével

[megbabonáztál!]

Mert szép a szerelmed húgom, mátkám,
mert jobb a szerelmed a bornál,
mert keneted illata kedvesebb a drága
[balzsamoknál!]

Lépesméz csepeg ajkaidról, mátkám,
méz és tej a nyelved alatt,
ruhád illata, tömjénillat.

Zárt kert vagy húgom, mátkám,
zárt kert, lepecsételt forrás.

Agaid gránátalmás kertek, drága gyümölcscel,
kámfor és nárdus,
nárdus és sáfrány,
nád és fahéj,
és tömjéncserjék,
mirrha és aloe
és pompás fűszerek jóillatával.

Kert forrása, kútja forrásvizeknek,
akik lefutnak Libanonról.

Kelj fel északi szél és öj el déli szél!
Fújj át kertemen és vidd el az illatát,
jöjjön szerelmem kertjébe,
s kóstolja drága gyümölcseit!

Jöttem a kertembe húgom, mátkám!
Megszedtem a mirrhámat, fűszeremet,
ettem lépesmézemet,
ittam boromat, tejemet.

Egyetek barátaim!
Igyatok és részegedjete meg kedveseim!

Én alszom, de a szívem virraszt,
szerelmem hangja, ő kopog:

Nyisd ki nekem
húgom, kegyesem, gerlém, szeplőtelenem,
mert im a fejem belepte a harmat,
s fürtjeimet cseppjével az éjjel.

Levetettem köntösömet,
hogy ölténém fel?
Megmostam lábaimat,
hogy mártsam a porba?

Benyújtja kezét szerelmem a résen,
s egész bensőm belereszket.
Felugrottam, hogy megnyissam szerelmemnek,
s mirrha csepegett a kezemről,
s ujjamról illatozó olaj csordult a kilincsré.
Kitártam szerelmesemnek,
de szerelmem elment, eltűnt;
lelkem majd elalélt a szavára!

Kerestem, de rá nem leltem,
hívtam, de ő nem felelt rá.

Ott leltek az örök, kik őrzik a várost.
Megütöttek, megsebeztek,
letépték köntösömet a falak őrzői.
Megesketlek titeket, Jeruzsálem lányai,
ha ráleltek szerelmemre, mondjátok meg:
betege vagyok a szerelemnek!

Milyen szerelmed, asszonyok szépe?
milyen szerelmed, hogy így megesketsz?

Fehér szerelmem és piros,
tízezer közül kimagaslík,
feje tiszta arany,
haja hollófeketén göndörödik,
mint galambok a vízparton, szemei,
tejben fürödnek,
fényestükrű medencékben ülnek.
Orcái illatozó virágágyak
távoli tornyokon,
ajkai tűzliliomok,
kelvűkből jóillatú mirrha cseppen;
aranytekercek karjai,
kirakva tarsísi drágakövel,
teste elefántcsont,
díszítve zafírral,
combjai márványoszlopok
színarany talpazaton,
termete, mint Libanon,
sudár, akár a cédrus,
ínye édességes,
maga csupa kedvesség,
ilyen a szerelmem,
ilyen a kedvesem,
Jeruzsálem lányai!

Hova ment a szerelmed, asszonyok szépe,
hova indult a szerelmed?
Hadd keressük véled együtt!

Szerelmesem kertiébe szállt le,
illatozó virágágyakhoz,
hogy kedvére lakmározzon a kertben
s megszedsje a liliomot.

Szerelmesemé vagyok én és ő az enyém.
liliomok pásztora ő.

Szép vagy kedvesem, mint Tirca,
kedves, mint Jeruzsálem,
félelmetes, mint zászlós, harci tábor.

Fordítsd el rólam szemeid,
mert félelem fog el s megsápadok.

A hajad Gileád hegyéről
szőkellő fekete kecskenyáj,
fogaid, mint nyírott bárénnyok,
fürdőből induló juhok,

ikerpárjával mindenik
hibátlan, s hijja nincs,
mint gránátalma friss gerezdje
halántékon fátylad mögött.

Hatvan a királynék száma
és nyolcvan az ágyasoké,
s a szolgálóknak száma sincs.
De egy a galambom, szeplőtelenem,
anyjának az egyetlené,
szülőjének választottja.

Nézzétek lányok, ágyasok, királynék.
csodáljátok és dicsérjétek őt!

Ki oly fényes tekintetű, mint a hajnal,
szép, mint a hold,
tisztá, mint a nap,
félelmetes, mint zászlós harci tábor?

A dióskertbe leszálltam,
hogy lássam a sást a folvónál,
nézzem virágot hajt-e a szőlő,
s a gránátalmafán fakadnak-e bimbók?
Nem tudtam, hogy lelkemet ezzel
a hold szekérébe helyeztem!

Jöjj, jöjj Sulámit,
jöjj, jöjj, hadd lássunk!
Mit nézitek Sulámitot,
mint a tábori táncot?

De szép a te járásod saruidban,
fejedelmi leány!
Csípőd hajlása,
mint mesteri kéz munkálta kőöntő;
köldököd holdcsésze,
színültig töltse kevert bor!
Hasad buzaasztag,
övezve liliommal,
két melled,
mint két ózida, ikergazella,
nyakad elefántcsonttorony.
szemeid Hesbon tavai
a sűrűnjárta kapuknál,
orrod, akár Libanon tornya,
ki Damaszkusz felé tekint,
a fejed Karmelnek hegye,
mint a bíborcsigák, hajtincseid,
s béklyóba fűznék a királyt is!

Milyen gyönyörűséges gyönyörű
gyönyörök közt a szerelem!

Termeted pálmához hasonló,
s gyümölcsfűrhöz a melleid.

Mondtam: Felhagok a pálmára
s fűrtjeit megragadom.

Legyenek melleid, mint a szőlőfűrtök,
s lehelledd legyem, mint az almaillat.
Inyed, akár a jóízű bor,
akiben kedvét leli szerelmem,
s szóranyitja az alvók ajkait!

A szerelmesemé vagyok én,
ő meg utánam eped.
Jöjj szerelmem,
menjünk a mezőre,
háljunk a falukban,
virradjunk a szőlőkben.
s nézzük:
virágot hajt-e a szőlő,
s a gránátalmafán fakadnak-e bimbók?
Ott adom neked szerelmemet;
illatoznak a mandragórák,
ajtóknál sok pompás gyümölcs,
a frisset s asszut, szerelmem,
csak neked rejtettem el.

Bár lennél nekem, mint a bátyám,
ki anyám emlein szopott,
ha rádtalálnék a mezőn
s megcsókolnálak, senkisé
vetne meg érte.
Elvinnélek, bevezetnélek
anyám házába, hogy taníts,
s megitatnálak gránátalmám
mustjával kevert borral téged.

Baltenyere az arcom alatt
s jobbával átölel engem.

Megeskutlek titeket, Jeruzsálem lányai,
ne serkentsétek, ne keltsétek fel
a szerelmet, mignem maga ébred!

Ki jó a pusztából
szerelmesére ráborulva?

Almafa alatt keltettelek fel,
hol vajudott veled anyád,
hol szenvedve szült meg szülőd.

Tégy, mint a pecsétet szívedre,
tégy, mint a pecsétet karodra,
mert erős a szerelem, mint a halál,
gyötrő a féltés, mint a pokol,
lángja tüzes láng,
isteni tűz lángja;
tengernyi víz sem elég, hogy eloltsa,
folyók sem tudják elborítani;
ha valaki házának vagyonát
a szerelemért odaadja,
gúnyok gúnyja kíséri.

A mi hugunk még kicsike
és nincs neki melle,
mit tegyünk majd a hugunkkal,
ha szóbaelegendnek véle?

Ha kőfal ő,
emeljük rá ezüst palotát,
ha kapu ő,
őrizzük cédrusgerendákkal.

Kőfal vagyok én,
és melleim, mint a tornyok,
azóta lettem békéje megbontója.

Szölleje volt Salamonnak Baál Hamonban.
örökre bizta a szőlőt,
kiki vihette gyümölcsét
ezer ezüstért.
Az én kertem, íme, előttem.
Az ezer ezüst legyen tiéd, Salamon.
s kétszáz gyümölcsöd öreie.

Ki a kertekben lakozol,
barátaim várják a hangod,
hadd halljam hát!

Fuss szerelmem,
fuss, mint a szarvas.
mint az őzbak
illatozó hegyeken!

DÁN RÓBERT és TÓTH BÁLINT
fordítása

BARTA LAJOS

Pécsett, a Tettye u. 45. sz. ház falán apró márványtábla jelzi: itt volt a *Munkás* c. hetilap szerkesztője. Ennek a magyar munkásmozgalom története szempontjából jelentős, 1898 tavaszán szerkesztett pécsi lapnak egyetlen író állított csak novellisztikus irodalmi emléket hazánkban: a 86 éves korában most elhunyt *Barta Lajos*.

Nemcsak a *Munkás* első számának terjesztési nehézségeiről szól Barta *Föltámadás* c. novellája. A húszéves író elsőnek veszi észre benne Pécs proletár városrészének, a Puturluknak „fehérre meszelt emberketreceit”, a krumplipaprikás szagú szegénységet, s a kis udvarok kifeszített kötelein száradó mosott gyerekholmit. A novella végén azonban eltűnnek a kemény képek, kibomlik a markáns mondanivaló: „Az emberfiának csakugyan van föltámadása, ennek útja az osztályharc.”

Az elmondottak nemcsak erre az egy novellára jellemzőek, hanem fényt vetnek Barta egész írói egyéniségére, későbbi politikai állásfoglalására is. Kétségtelen, hogy művei közül több kötetnyi novellái a legértékesebbek, a legmaradandóbbak. Ezeknek realista hangja eleinte csak a boldogságot kereső kisemberek kilátástalan világát tükrözi. Az az út, amelyen Barta Lajos elindult, még a polgári radikalizmus útja. Szocialistává formálták azonban a falusi élet szenvedései, a pécsi bányászélet eseményei, a sztrájkok, a csendőrsortúzek. A Pécsett nyomorgó egyetemi hallgató, majd később a Pécsi Napló szűkebb újságírója csakhamar rájött arra az igazságra, hogy az „Ige a dolgozó millió sok évszázados kinjából és nyomorából megszületett már, hogy meghódítsa a világot, és legyőzze a nyomort.”

Előtte alig írnak Dél-Dunántúl vagy Pécs szociális problémáiról. Barta novelláiban a hősök környezete igen gyakran a pécsi vagy a dél-baranyai táj. Ennek megjelenítése azonban nála sohasem öncélú. A tájba vert emberek marxista eszméket követelnek és terjesztenek. A pécsi hegyvidék szülötte, Takács az *Agitátor* c. novellában világosan látja és hirdeti: „Testvérek, meg kell immár gyűjtani fejtekben is a lámpát, mint ahogyan a mi fejünkben már meggyújtották.” S bár a főhős sorsa a pusztulás, de Gorkij Anyá-jához hasonlóan hirdeti az élet igazságát: „*Nem érdemes élni, ha az ember nem lehet ember, ha a szabadságból nincs semmi, csak mindig egyforma, siket nyomorúság.*”

Barta Lajos Baranya szülötte. Novelláiban nem hűtlen szűkebb hazájához, az Ormánsághoz sem. Szülőfaluja: Kistapolca és Beremend, ahol elemi iskolába járt, gyakran háttérre környezetrajzainak. De nemcsak háttér a dombok világa. Szenvéde-lyesen keresi az ormánsági egyke okait, az elrontott házasságok, „a hátsó udvaron lejátszódó tragédiák” indítékait. S nemcsak észrevesz, felfedez, mint a korabeli szociográfusok, hanem felelőssé teszi az egész társadalmi rendszert, kárhoztatja az elnyomottakkal szembeni embertelenséget és igazságtalanságot is. „Főhercegek, hercegek, grófok és papok roppant uradalmainak miatta parasztasszonyok várandós testükbe öletik magzatuk, mert aki a világra jönne, nincs föld, amin osztozkodjanak”.

Cselédek, panaszkodó parasztok, a mindennapi megélhetésért gyötrődő kubikosok, a Duna-Tisza közti gyárimunkások fordulatot követelő sorsa tárul elénk az *Egyszerű szívek*, *Az Ige terjedése*, *Az élet arca* c. elbeszéléskötetektől.

Kosztolányi Dezső Barta Lajos novellái mögött az élet hömpölygő bőségét érzi. „A foglalat, a novella kerete szűk, de az, amit belémerít, nem sekély tavakból vagy pocsoltyákból való, hanem az élet óceánjáról, egy rész a tengerből, titokzatos és villamos, eleven tengervíz.” Igazat adhatunk *József Farkas*nak is, aki szerint Barta „sajátos hangvételű, drámai hévvel sűrített, dinamikus novelláiból szinte az egész század-eleji Magyarország körképe kirajzolódik”.

Az *élet arca* c. 1917-ben írt kötete méltán keltette fel *Ady Endre* érdeklődését is. E novelláskötetéről a *Nyugat* 1917. április 16-i számában többek között a következőket írja *Ady*: „Barta Lajos rossz című könyvével nekem olyan örömet hozott, mint *Móricz Zsigmond* óta *Kaffka Margiton* kívül talán senki még . . . Nagyon hihető és a kétségbeesés napjaiban reményeket adó könyv a Barta Lajos könyve, szinte cselekvés, a legderekabbakból való.”

Riportjaiban a rutén föld nyomora, az óriási erdőbirtokok antiszociális fenntartása elleni küzdelem, és *Ady*hoz hasonlóan – a nagyváradai püspökség népelnyomó politikája elleni tiltakozás kap hangot.

Drámaírodalmunk Barta indulása idején jórészt még mindig a népszínművekből táplálkozott. A paraszthősök romantikus beállítottsága elterelte a figyelmet a parasztság elsőrendű életérdekeiről. Barta érdeme, hogy a drámában a forradalomra vágyó parasztság öntudata szólal meg. Első drámája, az 1911-ben megjelent *Parasztok*. kemény kiállás a nagybirtok ellen, a földosztás követelése. Nem csoda, ha ezt a forradalmi darabot a második előadás után az Országos Mezőgazdasági Egyesület követelésére le kellett venni a műsorról.

A *Tavaszi mámor* c. egyfelvonásosa nemcsak paraszti tragédia, hanem a megkínzott szegényparasztság móríci dinamikájú forradalmi tette is. A pécsi vonatkozású *Macskazúg* c. novella alapján írt *Szerelem* c. színműve a vidéki kispolgári életformából való kilépés nehézségeire mutat rá. A *Zsuzsi*-ban a falu melegsívű népi alakjainak lelki szépsége tárulkozik elénk. Barta Lajos ekkori drámái még nem nagylelegzetű írások, még inkább csak a falusi szegénységnek a kor társadalmi valóságával való összeütközését jelzik. Hogy ez a hang forradalmivá válhassék, a Tanácsköztársaságnak kellett jönnie.

A Tanácsköztársaság idején fontos szerepet töltött be az irodalmi élet irányításában. *Gellért Oszkár*, midőn *Kortársaink* c. művében a Vörösmarty Akadémia megalakításáról ír, az alapítók között *Ady*, *Babits*, *Móricz*, *Kosztolányi* után *Bartát* is említi. Mint az Írók Szakszervezetének titkára szerkeszti a Közkutatásügyi Népbiztoság *Fáklya* c. napilapját, majd később az *Emberiség* c. folyóiratot. A Nemzeti Színház kérésére két nap alatt megírja *Forradalom* c. egyfelvonásosát, amelyet három színház egy hónapon át játszott. A Vigszínház *A sötét ház* című, előbb betiltott háborúellenes drámáját adta elő.

A Tanácsköztársaság bukása után letartóztatták, majd később családjával együtt külföldre kénytelen emigrálni. Ő volt az első az európai irodalomban, aki a berlini proletárszínház 1920-as megnyitásakor *Oroszország napjai* c. drámájában az Októberi Forradalmat köszöntötte. Később Pozsonyban *Új Szó* címmel folyóiratot szerkesztett. Írásai Londonban, New Yorkban és a kanadai magyar lapokban is megjelentek.

Huszonhét évig élt távol hazájától. Amikor 1946 őszén családjával hazatért, megtalálja kapcsolatát újból a földdel, a föld népével. Tollat ragad, *Az új naptár*-ban már a falu és a város felszabadulás utáni helyzetét boncolgatja, a *Kulák* c. zsánerképben pedig a vonaton betegséget tettető zsírosparaszt lefitymáló modorát pellengezi ki.

Életművéért 1956-ban Kossuth-díjjal tüntették ki. Benne tükröződik a magyar falu népének évtizedes forradalmi küzdelme, a gyárkémények ködös világából kitörni akarók lázadása, s még mai életünkre is rápásztáz egy-egy fénynyalábbal. Az a város, amely oly közel áll szívéhez, amelyhez fűződik oly sok novellája, nem feledkezhet meg a magyar szocialista irodalom egyik élenjáró úttörőjéről, a most elhunyt Barta Lajosról.

TÓTH ISTVÁN

ANTALFFY GYULA
LONDONI VÁSÁR

Állok a Vauxhall-hídon, a Temze fölött. Dagály van, a tenger magasra felnyomta a folyó szintjét, piszkos-szürke hullámai mély csobbanásokkal mossák a parti raktárházak vöröstégla lábazatát. Az elképzelhetetlenül mocskos vízben két hófehér hattyú úszik temérdek ládahulladék, lécdarab, papírdoboz, forgács és zsákfoszlány között. Szép, biztos mozdulatokkal térnek ki a terhes uszályokat vonszoló fekete tehergőzösök elől, s lassan eveznek a Lambeth-híd felé.

London főutcája ez a naponta kétszer felduzzadó szemetes folyó. Rajta ömlött be századokon át a gyarmatokról az a temérdek kincs, amely városóriássá tette tölcseértorkolatának halászhajós települését. Öt világrészből árad ma is ide a föld minden terméke, évente negyvenezer hajó érkezik London kikötőjébe, s a folyó mentén majd 40 kilométer hosszan sorakoznak a dokkok, a raktárak, millió és millió tonna áruval telítve. Glóbuszunk legnagyobb település-komplexumának világrészeket összekötő főutcáján patyolat tisztán úsznak a szennyben a hattyúk, s fölöttük utolérhetetlen kecses mozdulatokkal ível körbe-körbe a táplálékot kolduló sirály-sereg.

Az időtlen látvány mögül egy múltszázad-eleji képre fígyelek a vasszínű Temze-híd nedves korlátjának dőlve. 1822. június 6-ot írnak, s Széchenyi István jön lefelé a Millbankon, a Temze partjára. Itt, e hid lábánál beleereszkedik a folyóba, s úszni kezd lefelé, amerre az imént az a két hattyú. „6-án a Vauxhall bridge-től a Westminster bridge-ig úsztam – 1.5 angol mértőld!” – jegyzi be később naplójába. Csaknem két és fél kilométert úszik, s ott száll ki a Temzéből, ahol a Westminster apátság emeli hatszáz év óta az égre fehér kőből faragott csipkefinom két gótikus tornyát. Három hétig utazott, s csak Béctől Münchenig 61 órán át rázta az „átkozott deszkaalkotmány”, az ormótlan delizsánsz. Tíz évvel később, 1832 augusztusában húsz napig tart az útja Londonig, akkor is postakocsit használ magánfogat helyett. Első útja megint csak a Temzéhez vezet, s ugyanazt a képet látja, amit ma én: ködtől koromtól fekete, nyers téglaházakat, mohos cseréptetők alatt sorakozó padlásszobák fehér ablakereteinek kalickáit, daruk tengerét, sivar raktárházak tömkelegét, teherhajók nyüzsgő tömegét. Csak azt a harmincemeletes üvegfalú felhőkarcolót nem látta, amely most épült fel az amerikanizálódás kiáltó jeleként.

Itt tárgyal a szomszédban, az Abingdon Street 24. száma alatt (az utca neve persze ma is ugyanaz, a ház most is áll) a hidtervező Telford mesterrel.

– Több mint 1200 hidat építettem – jelenti ki büszkén a 75 esztendőes angol mérnök.

– Mi szeretnénk *egy* Magyarországon – mondja el óhaját szerényen Széchenyi, s boldogan viszi magával a Waterloo Bridge rajzát, melyet búcsúzáskor neki ajándékozik a hidépítő-rekorder.

Amott szürkéli a Temze nagy hajlatánál a lapos, nyomott, dísztelen Waterloo Bridge, egy a sok hasonló kis temzei vas- és kőhid közül, s a messzi Dunánál klasztrikus szépségű ívvel emeli láncartató pilléreit Széchenyi ama *egyetlen* hídja.

Egy „*másik planétára*” indul ő még, amikor angliai útra kél. Mintha nem is Európában, nem is e világon – egy idegen csillagzaton lenne Albion. A sziget-jelleg

ma is lépten nyomon érzik, de inkább már csak társadalmi vonatkozásban. London egyes kerületeit elszigeteli ugyan egymástól a távolság is, de sokkal inkább lakóik rétegződése. Az egyik negyed nyüzsgő pénzváros, csupa bank, szállító vállalat, biztosító társaság; a másik – talán húsz-harminc kilométerre az előzőtől – idillikus kert-negyed, sötétbarna gerendaberakásos, hófehér villákkal; a harmadik hosszú, szűk, egyhangú utcák elavult házainak fekete tengere, piszkos és sivár gyárváros. Az egyik negyedben csupa orvos lakik, a másikon csak ügyvédek és bírák, a harmadikban vasutasok, a negyedikben hajó- és kikötőmunkások, az ötödikben a legfelső tízezer. Szigetek a házak is. Az élősvénnyel körülvett kertes-gyepes családi házak éppúgy, mint a két-háromemeletes, egyforma sorházak, melyeknek annyi bejáratuk és annyi kis előkertjük van, ahány lakójuk. Ezeket a hosszú házakat függőleges részekre szabdalva adták el az építetők, s homlokzatuk annyiféle színre van festve, ahány család él bennük, egymástól tökéletesen elszigetelve. A parkok jórésze is sziget. Vaskerítés övezi, s a lezárt kapun felírás: „*Magántulajdon.*” Esetleg a kerítésen belül még külön is apróbb részekre van szabdalva, aszerint, hogy hány ház veszi körül a terecskét, melynek közepén ez a kis zöld sziget virul. Minden lakónak – aki legtöbbször háziúr, vagy házrész-úr is egyben – külön ajtaja, külön kulcsa van saját park-szeletéhez, melyben saját platánfa s néhány négyzetméter saját gyep várja a nyugszékekkel és fűnyírógéppel érkező tulajdonost.

Mennyi külön világ! A Mayfair vagy a Belgravia luxusházainak, műkincsekkel, trópusi vadásztróféákkal megrakott magánpalotáinak tökepenzes lakói tökéletesen elszigetelten s mérhetetlen messzeségben – valóban szinte planétai távolságban – élnek a Whitechapel, a Mile End vagy a Southwark nyomasztó, sivárságu bérkaszárnnyáinak proletárjaitól, a dickensi időkben épült roskatag nyomorfészek munkáslakóitól. Mint ahogy egy egész világ választja el egymástól a Hyde-parkban libériás lovásza kíséretében sétaloppirozó főurat a City feketeruhás, esernyős, keménykalapos banktisztviselőitől, s ezeket a Millwall szállítómunkásaitól, általában a cockney-től, a londoni kisembertől, aki a csúf gyárnegyedek sikátorszerű utcáiban él, hetven-nyolcvanezrével összezsúfolva egy négyzetkilométeren.

Ez az angol kisember rendkívül szívélyes, barátságos, közlékeny és segítőkész, ama bizonyos angol zárkózottságnak semmi nyoma sincs rajta. A vonatok II. osztályán szinte családi közönségben érzi magát az ember, de már az I. osztály minden utasa külön sziget; az önmagukba zárkózott urak – merő tapintatból és figyelemességéből – tudomást sem vesznek egymás létezéséről. A középosztályi angol csupa modorosság és feszesség, s ha tudja is, hogy a nemzeti hagyományok jórészenek ma már pusztán csak idegenforgalmi jelentősége van, mégis legfőbb kötelességének, életcéljának tartja ápolni ezeket a fehérparókás, feketetaláros hagyományokat. Ez a középosztály ugyanis a múlt szigetén él. Legszívesebben visszafordítaná az időt a Viktoriánus korba. A nagy nemzeti múltba való áhítatos belefeledkezés a főforrása annak az ellenállásnak is, melyet az angolok a Közös Piacba való belépéssel szemben tanúsítanak. Ha megteszik ezt a lépést, attól tartanak, felbomlik a Nemzetközösség – s elvesz egy szép illúzió. Az angol nép igen imponáló belső tartással vette és veszi tudomásul gyarmatai jelentős részének elvesztését, de a Nemzetközösséghez érzelmi okokból továbbra is ragaszkodik. A Commonwealthnek elsősorban szentimentális értéke van Anglia számára: a világbirodalom illúzióját adja. Az Empire utódját és folytatóját tudják benne, melyben a vezetőszerép látszatát is élvezheti az Egyesült Királyság; míg a Közös Piacban csak egyszerű tag lenne, esetleg még nemzeti szuverenitása is csorbát szenvedne. Az Angol Munkáspárt mostani választási győzelmének is egyik oka éppen a Közös Piac árnyalt ellenzésében lelhető fel.

Ennyifajta izoláció láttán hogyne érezné az ember szinte szünet nélkül, hogy szigeten van. Pedig Nagy-Britannia sziget-jellege korunkban földrajzilag végleg megszűnt. Huszonöt évvel ezelőtt, amikor először jártam Londonban, emlékszem, milyen nagy kaland volt elválni a kontinenstől, s milyen izgató élmény megpillantani a hajófödélzetről a tenger habjai közül fehéren kiemelkedő Albion csipkés partvonalát. Láttuk – saját szemünkkel –, hogy sziget. Most felröppent a gép Ferihegyről, befúrta magát az alacsony felhőbe, aztán föléje emelkedett, s az egész Európát egybe-

takaró vízgőz-óceán dermedt habmezejét csak a kölni dóm toronyhegye szúrta át egy percre, aztán máris felvillantak a londoni légikikötő irányító fényjelei. A repülőgép utasa már nem tud határokról, de annál megragadóbban érzékeli, hogy mennyire egy a világ. Hogy nem másik planéta immár Albion sem – legalábbis közlekedési vonatkozásban nem.

A szigetjelleg megszűnésének következményei egyre jobban tudatosulnak az angol közvéleményben, s ez a folyamat szélesíti a nagy lendületű brit békemozgalmat is. Az osztályfalakon áttörő békemozgalom aztán erőteljesen oldja a társadalmi elszigetelődés formáit: ha egy a világ, közös az emberi sors is. A sziget-szemlélet helyébe így lép mind erőteljesebb kihangzással a megtalált közösségi érzés. A Temze pedig – mely egyfelől San Franciscoig, másfelől Vlagyivosztokig nyúlik – világ-méreteken adja hozzá a példát. Talán nem véletlen, hogy Széchenyi e földrészeket összekötő folyónál érezte meg a közösségi érzés mindent lebíró hatalmát. 1822 június 6-án, miután a Westminster hidnál frissen kikelt a Temzéből, ezt írta naplójába: *„Meg vagyok győződve arról, hogy a civilizáció és az emberi társadalom haladásának titka a közösségi érzésben van. Ami az egyesnek lehetetlen, az lehetséges a sokaság-nak.”* Mi már megtanultuk ezt a leckét.

Az imént esett, most tépett felhőfoszlányokat hajt vadul keletnek a sósízű, langyos tengeri szél. A nap páraktól terhes levegőn süt át, s mindent sárgás színbe von, mintha fényszűrőn át néznénk a világot. A házak árnyképszerűek, formáik elomlófélben, a szürkésfehér egyforma épületek tornácszerű bejáratainak előreugró dór oszlop-párjai glédában álló fatörzsekként futnak a végtelenbe, akár a rengetegerdők márványos bükkoszlopai. Az utcák teljes szélességében áramló jármű-folyam morajlása lüktető dzsungel-lárma. Fel-felhördülve csörtet előre a vad gépkocsi-csorda, köztük falkába verődött őskori vörös szörnyek az egymás sarkát taposó emeletes autóbuszok. Az utcában, ahová besodor az áradat, majd minden ház vendéglő, étterem, szalon, bár vagy grill; középkori postakocsinak, altengernagyoknak vagy lakkfélcipős, térdnadrágos, libériás inasnak öltözött portással. Forgóajtajaik szüntelenül szívják be és öntik ki a tolongó emberárt, kirakataikban százával sül villanyroston a nyársra-vont csirke, mögöttük a világ minden rangos itala tornyosodik butélia-hegyekké. Ahogy a csendesebb mellékutakban az egyszerű csapszékek, a *pub*-ök, úgy követik itt egymást a legfényűzőbb italozó alkalmatosságok. Mert ezen a szigeten inni kell. Sört, gint, whiskyt, pálinkát, rumot, francia, spanyol, olasz vagy portugál bort. Az alkohol kárpótol a hiányzó napfényért, ez oldja fel az esők, ködök szomorúságát, a szénrel fűtött kandallók százezreinek mindent befelhőző kormát és füstjét a szesz takarítja ki a torokból.

A város fényei közben sorra kigyúlnak, s az Oxford Street-en a legkáprázatosabb ragyogás fogad. A három kilométer hosszú sugárút fölött véges-végig léggömb nagyságú karácsonyfadíszek lebegnek a két ház sor közé kifesztve. Belülről megvilágított, körteformájú testüket ha meghimbálja a szél, egyetlen roppant karneváliszerű hullámvásár az egész utca. A házak homlokzatán óriási karácsonyfák sorakoznak emeletmagasságban, roskadoznak a csillogó díszektől, meg a sokszínű villanygömb nagyvívű füzereitől. A rádió karácsonyi kórusokat közvetít, s nyitott biblia néz ránk még az üzletek kirakataiból is. Adventi hangulat fogná el az embert, ha nem tudná, hogy ennek a fényőfás, anygalhajás, orgonabúgásos dekorációnak semmi köze a valláshoz. Az angol egyháznak nincsenek ma már élő gyülekezetei, a brit vallásosság merő tradícióvá vált. A szigetország tele van felhagyott anglikán templomokkal, melyek most raktár, garázs, vagy vásárcsarnok szerepét töltik be, s a Westminster Abbey egy-egy ünnepi istentiszteletén alig 60–70 ember vesz részt. A karácsonynak úgyszólván csak társadalmi jelentősége van. Összejönnek a családok, rokonok, barátok nagy ünnepi ebédekre, koktél-partikra, s mindenki megajándékoz mindenkit. A lényeg pedig ez utóbbin van.

Roppant üzlet a karácsony, ezért tombol ez a káprázatos fényorgia a West End kereskedőnegyedeiben, az Oxford Streeten, a Regent Streeten és persze a Piccadillyn.

Ezekben az utcákban és tereken, ahol Európa legszebb és legelegánsabb üzletei sorakoznak, az egymással versengő cégek minden elképzelhető eszközt felhasználnak arra, hogy valóságos vásárlási örületbe kergessék az embereket karácsonytájt. Már november végén felrakják a kidíszített fenyőfákat az üzletházak homlokzatára, felvonják a góliát karácsonyfadíszeket az Oxford Street fölé, s a Regent Street légterében kifeszítik a sziporkázó királyi koronákat és lebegő angyalokat. A fények elképesztő árja zuhog mindenfelől. Az üzleti negyed terein valósággal lángolnak a paloták a fényreklámok görögtüzében. Vörös, kék, sárga, lila és fehér lávafolyamok ömlenek alá a tetőkről a homlokzatokon át egészen a földig, gigászi tűz-figurák lépdelnek az emeleti párkányokon, s toronymagas fénybetűk táncoló sora parázslík a koromfekete égen. A fényűzés félelmetesen nagyszerű karneválja vonul el itt előttünk, de a luxuskirakatokban pompázó egy-egy női bunda áráért nyolc-tíz hétig kellene dolgoznia egy jó szakmunkásnak, s egy szörme stóla másfélhavi gépirónői fizetésből ha kitelne. A cégek persze gondolnak arra, hogy a kispénzüket is bevonják az ünnepi vásárba. Az üzletek még az év elején úgynevezett Xmas Clubokat szerveznek, melyek már januártól kezdve gyűjtenek a karácsonyi vásárlás céljára. Nem otthon, nem is bankban rakják félre a pénzüket a kisemberek, hanem egy esztendőn át abba a boltba hordják, ahol majd december közepén vásárolni fognak. Az urak csekkkel, a dolgozók klubtagsági jegyekkel fizetnek a karácsonyi áruért.

A Charing Cross Road egyik rikoltó kirakatában – amelyből persze szintén nem hiányzik a nyitott biblia – rózsaszínű férfiöltönyök, bíborvörös kordbársony kabátok, lila pulóverek, absztrakt mintás ingek, bőrszeletekből összeszegecselt cowboy nadrágok, sztriptiz jelenetekkel ékesített nyakkendők tömege, s a fiatalok, akik a fel s alá hőmpölygő sokaság jelentős részét teszik ki, mintha mind innen öltözködnének. Valamennyi kalap nélkül van és kiskabátban, egy részük fekete csőnadrágot visel, a többség sokszínű bohócruhát. Szakállasok, a hajuk olyan hosszú, mint a remetéké, és elvből nem mosakodnak. Dekadens figurák, akik maskaraságukkal igyekeznek felhívni magukra a figyelmet. A velük járó lányok olyan torzonborzak és ápolatlanok, mintha most bújtak volna elő egy kőkori barlangból. Majdnem kopaszra van nyírva a fejük, vagy éppen ellenkezőleg, zsíros csimbókokban lóg le a hajuk köröskörül nyakukba, arcukba. Skótmintás halásznadrágba bújtatott pulihoz hasonlít a legtöbb. Húsz éven aluli mind – s ők a beatnikek. Ártalmatlanabbak a bűnöző hajlamú hulgianoknál, szimpatikusabbak a rózsaszínűre festett hajú 55–60 éves nőknél, de mégis félelmetesek. A dekadenciába süllyedő liberalizmus szülte őket, meg a lezüllesztő mozi és televízió. Főként pedig a családi élet felbomlása. Az, hogy a pénzhajszába vesztett szülőknek nincs idejük a gyermeknevelésre. Itt száguldoznak hordákba verődve a káprázatos fényözönben, félvad üvöltéssel törnek előre a karácsonyi vásárlás áhítatába merült tömegben.

A morajló emberár pedig egyre félelmetesebbé dagad, ahogy közeledünk a Trafalgar Square felé. Már szinte nem a saját lábunkon járunk, hanem a tömegsodrás visz előre lökészerűen. Pár pillanatra felvillan az egyik kirakatban Russel professzor hófehér feje. Haragvó bölcs, arcán nyolcvaneqynéhány esztendő redős ráncai, de szeméből ifjú energiá árad. Robbanó atombomba szétnyíló felhőgombája fölé rajzolódik könyvének címe: „*Van-e jövője az embernek?*” A kirakat előtt hordozható szószékről a karácsonyi ájtatosságot ajánlja gyógyszerül a világproblémákra a katolikus egyház egyik vándor propagandistája, de hangja elvész az üzletekből kiordító hangszórók reklám-üvöltésében.

Mint tengert elért folyam, úgy omlik bele a tömeg a Trafalgar térbe. Itt már meg kell állni, levegő után kell kapkodni. A sodrás iszonyú. Az úttestet teljesen eltömi a félelmetesen morajló gépkocsiozón, a gyalogjárdát pedig öt világrész majd minden emberfajtája. A földalatti egyre ontja magából az embert, az autóbuszok vörös karavánjai szünet nélkül szórják ki terhüket emeletes gyomrukból; már nincs egy talpalatnyi hely, már nincs egy korty levegő. A kirakathoz szorított embert valami ismeretlen szorongás fogja el, a dermesztő magány félelme. Csak áll a megduzzadt dzsungeli folyam partján, s olyan egyedül érzi magát, mint akit kitettek és sorsára hagytak egy rettentő vad ősréngetegben.

SZÍNHÁZI ESTÉK ANGOLHONBAN

A híres angol konzervativizmus magyar ember számára furcsa és kissé érthetetlen. Ugyanabban a városban, ahol nyári reggeleken huszegynéhány éves fiatal emberek esernyővel a hónuk alatt, sötét ruhában és kemény kalapban sietnek hivatalukba, százával csavarognak hasonló korú fiúk vállig érő hajjal, trikóban, cowboy-nadrágban és meztelen lábukon saruval. És hogy még kevésbé értsd a dolgot, gyakran meglepheted egyikét, másikat ezeknek a távolról sem rokonszenves kinézésű beatles-utánzóknak, amint éppen elbűvölten állnak *El Greco*, vagy *Piero della Francesca* egy képe előtt a National Gallery termeiben. Konzervatív ország, de itt bontotta először elemeire az atomot *Rutherford* professzor, akinek képe Anglia hajdani – parókás – nácvságainak arcmásai között fűg a cambridge-i Tirinity College Halljában, ahol nagyjából az ő tanároskodása idején *Samuel Beckett* a Tirinity College francia és olasz irodalmat tanulmányozó, cricketben kiváló diákja is részt vett a közös étkezéseken. A humanista Oxford mellett hatalmas gyárak ontják a gépkocsikat; és a háború alatt lebombázott ősi Coventry-i catedrális egyetlen viszonylag épen maradt falára támaszkodik a vadonatúj üveg-beton székesegyház könnyed, világos és kissé istentelen (áhitat nélküli) épülete.

Az ember azt várná, hogy az angol művészetek többé-kevésbé hagyomány tisztelői; de nem így van. A világ egyik legnagyobb élő szobrászának, *Henry Moore*-nak műveit hazánkban is jól ismerik, de gondolom sokan kivételnek tartják őt. Persze Moore valóban kivétel, csak éppen nem különleges stílusa, hanem rendkívüli művészi ereje emeli ki kevésbé tehetséges pályatársai közül. Az angolai Gallery-ákban jónéhány olyan „modern” szobrot és festményt láthat a messziről jött utazó, amelyek művészi szépségét képtelen felismerni. De számtalan felbecsülhetetlen értékű képet őriznek Anglia gyűjteményei a múltból és meglepően sok kitűnő alkotást a jelenből.

Ellentétben a képzőművészetekkel, a színházban még nem sikerült a „legmodernebb” irányzatoknak megszerezni az egyeduralmat. Angolai tartózkodásom idején éppen hevesen dúlt egy színházi csata. *Emile Littler* elítélte az Aldwych műsorát és a „kegyetlenség színházának” nevezte a Royal Shakespeare Company londoni részlegét. A támadásnak különös jelentőséget adott, hogy *Emile Littler*, – mint ezt a Daily Telegraph színházi tudósítója megjegyzi, – negyvenkét éve dolgozik a „szakmában” és huszonöt éve a Royal Shakespeare Company adminisztratív tanácsának a tagja. „Elhatárolom magamat az Aldwych szennyos programjától” – jelenti ki *Littler*. – „Ezek a darabok ártanak a Royal Shakespeare Company tekintélyének, és elriasztják a közönséget a színházról.” Majd felháborodva állapítja meg az újonnan bemutatott „*Afore Night Come*” című színműről: „Ebben a darabban ok nélkül megölnek egy öregembert és levágják a fejét.”

Támadására *Peter Hall*, a Royal Shakespeare Company egyik igazgatója válaszolt ugyancsak a Daily Telegraph hasábjain: „A jelenleg műsoron szereplő öt színműnek kitűnő kritikai visszhangja volt, a közönségünk pedig nagyobb, mint valaha”; – mondja, a bemutatott darabok kiválasztását pedig azzal indokolja, hogy a Shakespeare ünnepélyekkel egyidőben fontosnak tartották londoni évadjukat teljesen modern darabokból összeállítani. *Peter Hall* arra is hivatkozik, hogy a Royal Shakespeare Company adminisztratív tanácsának többsége támogatja elképzeléseit; és tegyük hozzá, hogy a Daily Telegraph szintén inkább ömellette foglal állást, s még élesebben száll szemben *Emile Littler* támadásával a The Guardian az „Élet tükre” című cikke. Az élet megváltozott, fejtegeti a lap, sok ósdi szokás kiment a divatból és nevetségessé vált. A lady-k például „nemcsak dohányoznak, de a vacsora-utáni férfi fülnek szánt történeteket is meghallgatják”. S különben is, miért nem háborodik fel Mr. Littler azon az egyik irányítása alatt álló színházban játszott darabon,

amely a Profumo botrányról szól? „Senki sem akar szenny-színházat – kivéve egy nyeszlett kisebbséget –, de ki akarja a tükörben egy hazug élet kínálgatását látni.”

A véletlen úgy hozta, hogy az Aldwych műsorán szereplő öt darab közül hármat sikerült megnézni. Persze ahhoz, hogy a fenti vitában állásfoglalhassak, látnom kellett volna valamit abból is, amit a másik oldal kínál. Csakhogy Emil Littler semmit sem ajánl; így aztán ami igazán hiányzik Londonból, egy szocialista szemléletű színháznak a követelése egyáltalában nem kapott hangot a vitában.

A látott színművek szerzői közül nálunk Samuel Becket a legismertebb. Úgy rémlik az *Endgame* (Végjáték) című drámájáról is olvastam kritikát valamelyik hazai lapban. Kétségtelenül ő a legmodernebb, vagy ha úgy tetszik az „abszurd” színház atyamestere. Műveit a nyugati világ számos színházában játsszák és éppen olyan nagy hatással van a fiatalabb drámaírókra, mint amilyen hatással őrá volt Brecht, akinek dramaturgiájából kiindulva jutott el Becket az értelmetlenség, vagy inkább az indokolatlanság határára. „Súlyos hiba – gondolom –, hogy a legtöbb ember úgy közelíti meg Becket munkáit, hogy a szövegben nem rögzített rejtett gondolatokat, szimbolumokat keres bennük.” – Olvasom az egyik főszereplő, Jack MacGowran véleményét a műsorfüzetben. – „Attól kezdve, hogy mélyebben megismertem műveit az értékeket teljesen új módon érzékelttem.” S hogy ez mit jelent, annak szemléltetésére hadd idézzek egy mondatot Martin Esslin *Az abszurd színház* című művéből: „A színházban, legalább is Becket színházában épp úgy lehetséges a fogalmi gondolkodás szintjének a kikerülése, ahogy az absztrakt festészet elkerüli a természeti tárgyak megismertetését.” Úgy érzem találó ez a hasonlat, Becket irányzatát valóban az absztrakt festészettel lehet leginkább párhuzamba állítani.

Az *Endgame* nézőinek mindennek előtt tudomásul kell venniük a világ elpusztulásának tényét; ennek okát azonban Becket nem tartja szükségesnek megindokolni. Egy elpusztult világban vegetálnak az emberi létezés legalsó határára jutott hősei, és veszednek, vitatkoznak, egymást hibáztatják a katasztrófáért. Éhesek, még a napfényre is epedő szomjúsággal vágyakoznak egy kopár, rideg pinchelyiségben, de élnek. A színészek maszkja, mozgása, hangja egyaránt teljes testi és lelki elerőtlenedést sugall. Ez a sors vár ránk? Avagy máris így élünk, lelkileg elnyomorodva? De talán csak egy rossz álom az, amit a színpadon látunk – mintha erre utalna az előadás végén megjelenő csodálkozó fiatalember. Úgy látszik igaza van Mr. MacGowran-nek és nem szabad a darabban mélyebb értelmet keresni, mindez nem jelent többet, egy pontosan meghatározott helyzet színpadi megjelenítésénél.

Dehát mit ébreszt mindez a nézőtérben? Szánalmat? Együttérzést? Aggodalmat? Megdöbbenést? Kétségtelen van a drámának néhány jelene, amelyet nem lehet elfelejteni. Amint a két személtárában élő, penész színű öreg időnkint felemeli a „kuka” fedelét és kidugja a fejét, vagy amint Clov szerepében Jack MacGowran az ablakot dörzsölgetve ágaskodik és kifelé bámul reménykedve, – ezek olyan percek a színpadon, amelyeknek varázsa van. Különben is a remény az egyetlen rokonszenves érzés ebben a drámában, és az a csodálatos vágy, hogy ezek az ember-roncsok tovább akarnak élni. Vannak tehát olyan mozzanatok szép számmal, amelyek megragadják a nézőt, – de nem tud velük mit kezdeni. S a közönség Londonban is nagyokat derül azon, amit nem ért. Kissé meglehetősen, hogy egy-egy groteszk mondat mekkora nevetést robbant ki, annak ellenére, hogy a szereplők mindent halálos komolyan vesznek. A jóllakottság szórakozik a nyomoron, vagy a józan ész egy agyrémen?

Be kell vallanom Becket számomra csupa kérdőjel. Sokkal világosabb nálánál iskolájának egyik legtehetségesebb angol követője *Harold Pinter*. Egyik első darabját, az 1957-ben már bemutatott *The Birthday Party*-t (A születésnap összejövetel-t) láttam a szerző rendezésében, egész kitűnő színészekkel. A születésnap party-t (összejövetel, ünnepély, zsúr) egy családi panzióban rendezi kedvelt vendége, a sikertelen zongoraművész-fiatalember tiszteletére a háziasszony, két újonnan jött vendég biztatására és segítségével. A születésnapon mindenki jól mulat, miközben a két idegen – mellékesen – erőszakosan rákényszeríti akaratát a fiatalemberre; akit másnap

reggel magukkal hurcolnak. Hogy miért történik mindez, az Harold Pinter szerint nem érdekes. Megtörténik és ez már önmagában is felháborító. De ahogy a két idegen (Goldberg: Brewster Mason, McCann: Patric Magee) megtörik a fiatal Stanley (Bryan Pringle) akaraterejét és utána a szembekötödsdi játék – torokszorogató. A második felvonás végének ez a sötétben befejeződő jelenete megdöbbentő erővel szimbolizálja azoknak az erőknek a titokzatos hatalmát, amelyek betörnek Meg konyhaszagú otthonába és erőszakkal kiragadják onnan védencét, úgy, hogy a háziasszony ezt észre sem veszi. Kitűnő színésznő, Doris Hare játssza Meg szerepét. Konyhaszagúan ostoba és jóindulatú, annyira, hogy a néző egy pillanatig sem kételkedik: sejtelve sincs, tulajdonképpen mi is történt otthonában.

Igen nehéz lenne haladó szelleműnek nevezni a német származású, svéd állampolgár *Peter Weiss* hosszú című színművét: „Marat kivégzése és meggyilkolása, ahogy azt Charenton elmegyógyintézetének ápoltnai Marquis de Sade rendezésében előadták.” A darab történelmi előzményeiről a műsorfüzet a következőket mondja: „1797 és 1811 között Monsieur de Coulmier elmegyógyintézetének igazgatója Charenton, klinikáján a gyógykezelés részeként szabályos színházi előadások rendezésével szórakoztatta betegeit. Sade, akit 1803-tól haláláig, 1814-ig ápoltak Charenton intézetében, számos előadást írt és rendezett itt; és Párizsban divatba jött ez elmegyógyintézet meglátogatása, valamint az örültek előadásainak megtekintése. Itt kezdődik Weiss színműve.”

A darab, a fent említettek mintájára az örültekházában játszódik. Írója és rendezője – már Peter Weiss darabján belül – az a Marquis de Sade, akinek nevéből a szadizmus szót Krafft-Ebing német orvos megalkotta. Sade mielőtt megőrült volna, hirhedten erotikus regényeket írt, és ezekkel érdemelte ki a nem éppen megtisztelő halhatatlanságot. Nos, mint azt már a cím elárulja, a színmű a francia forradalomból meríti témáját. Marat egész idő alatt – miközben Simonne Everard ápolja – egy fürdőkádban ül, szüntelenül írja műveit, és időnkint szónoklatokat intéz az őt istenítő forradalmi tömeghez. Charlotte Corday-nek meg kellene Marat-t gyilkolnia –, de az ápoltszínésznő betegsége következtében a döntő pillanatban mindég elalszik, és ilyenkor Sade-nak újabb jeleneteket kell kitalálnia. Végül, miután Corday mégis csak megölte Marat-t, a betegek dühöngeni kezdenek és az ő megfékezésükkel ér véget a rendkívül mozgalmas, kivégzésekkel, forradalmi jelenetekkel, kommentárokkal tarkított mű.

A londoni polgári közönség igen jól szórakozik ezen a – Peter Brook kitűnő rendezésében előadott – vitathatatlanul szellemes és ötletes vígjátékon, mely nyilvánvalóan sokaknak azt a tanulságot kínálja: ilyen örülség a forradalom. Peter Weiss azonban az arisztokratákkal még kevésbé rokonszenvez, inkább az egész történelmet, legfőképpen pedig az „eszményeket” akarja kifigurázni. És ebbe a fogalomba belefoglalja a vallástól a tudományos szocializmusig mindazt, amiben az emberek hittek és hisznek: egy nyilatkozatában például hangsúlyozottan tagadja a nemzeti érzést. A színpadon elhangzottak közül számos gondolat érdekes, elgondolkasztó, de az egész mögött ott tátong az abszolút tagadás semmije. A hidrogén bomba korában még elgondolni is rossz, végső soron hová vezet ez.

Általános vélemény szerint a fentebb ismertetett három színmű a legjobbak közé tartozik, azok közé, amelyeket nyugaton a modern dráma fogalmába sorolnak. Hangsúlyozom, valamennyit egészen kitűnő előadásban láttam. Peter Weiss darabja remek színházi élmény, de semmi több. Becket Vígjátékának előadásán úgy érzi a néző, hogy a költői gondolatok, – gyakran azonban nem egészen világosan kifejtett gondolatok – szabad asszociációjának a szó-művészetével felkorbácsolt hullámverésébe került; a hatás azonban, amely végül is lerakódik benne, nem éppen vonzó. Hármuk közül Harold Pinter áll legközelebb a realista igényhez, a *The Birthday Party* hatása valóban félelmetes és elgondolkodtató. S tegyük hozzá ezeknek a daraboknak Londonban kétségtelenül sikere van.

Az igazi siker azonban mégiscsak Shakespeare. Illetve nem egyedül Shakespeare-nek van ez a híre, hanem Shakespeare-nek és Olivier-nek. Ott jártamkor Chichesterben, az ünnepi játékok keretében játszották az ő *Othello*jukat; erre az előadásra

azonban sajnos nem sikerült eljutnom. A sajtó azonban egyöntetű elragadtatással írt Sir Laurence alakításáról.

E beszámoló szerzője két Shakespeare előadást látott Angliában: Stratfordban a III. Richard-ot és a Macbeth-et a Mermaid-ben. Hadd kezdjem mindjárt azzal, hogy bizony a Royal Shakespeare Company felejthetetlen Lear királya után a III. Richárd némi csalódást okozott. Talán egy kicsit azért is, mert az előbbi ismeretében túl sokat vártam tőle? Igen nehéz igazságtalanság nélkül megfogalmazni, mi nem tetszett ezen az előadáson, vagy inkább azt, miért nem ragadott magával ez a vitathatatlanul eredeti felfogásban és igen jól előadott dráma. A rendezői felfogás értelmében a III. Richárd csak egy tagja, pontosabban a záródarabja a rózsák háborújáról szóló drámasorozatnak. Ez a négy egymást követő estén színpadra kerülő sorozat arra a teljes mértékben shakespeare-i gondolatra épül, hogy a polgárháborús zűrzavar a gátlástalan, véres zsarnokság hatalomra kerülését segíti elő. Az angol kritikusok szerint – én sajnos csak a III. Richardot láttam – az estéről estére kibontakozó és végül Richard véres diktatúrájába torkolló színjáték kitűnő művészi teljesítmény.

Önmagában azonban a záródarab erősen vitatható, Richard alakítója a kitűnő Ian Holm Hitler maszkja nélkül is, mozgásával, hanglejtésével állandóan a Führert juttatja eszünkbe; és hogy még kevésbé magyarázzuk félre az előadást, a színpadon keretlegények csizmái dübörögnek, kemény „németes” vezényszavak csattognak, és az ember szinte várja, hogy Heil Richard-dal üdvözlőjké vezérüket. Mindez történelmi öltözetekben történik, hagyományos díszletek között. Sajnos azonban a nézőnek túlságosan konkrét fogalmai vannak Hitlerről ahhoz, hogy ebben az elvonatkoztatásban hinni tudjon. Enyhén szólva furcsa az a felsorolás is, amely a műsorfüzetben véres zsarnokok címen egymás mellé helyezi Dzsingisz kán, Sztálin, Hitler, Timur Lenk, Mussolini, Nero, III. Richard és Napóleon képeit.

Kétségtelenül sokmindenben igaza van a két rendezőnek – Peter Hall és John Barton –, amikor egy nyilatkozatukban megindokolják felfogásukat. Richard is gondosan vigyáz a törvényesség látszatára, akárcsak Hitler, hatalomra jutásáig; utána azonban korlátlan diktátorok mindketten. Még Buckingham eltávolításának is megvan a maga történelmi párhuzama. Igazuk van akkor is amikor aláhúzzák a szembenálló tábor belső ellentéteit és azt mondják végső tanulságnak, hogy „a világ, mely tele van gyöngeséggel, közönnyel és szétrombolt illúziókkal, megkönnyíti az erős embernek a korona megszerzését”. Richárd azonban mégis alapvetően különbözik Hitlertől. Nyilvánvalóan más a történelmi helyzet, de más a két „zsarnok” jelleme is. Richárd tudatos gonosztevő, aki végig tisztában van vele, hogy bűn amit tesz és bitorlónak tartja magát. Ian Holm játéka még fokozottan hangsúlyozza is tudatosságát, az ő Richárdja sokkal kevésbé „ördögi”, mint például Major Tamásé volt. Hitler ezzel szemben minden bizonnyal fanatikus volt, szenvedélyesen hitt igazában, annyira, hogy erről másokat – sajnos igen sokakat – is meg tudott győzni. Richárd sima és hajlékony, Hitler durva volt és faragatlan. Richardnak a hatalom önmagáért kell – John Barton szerint már győzelmét is üresnek találja –, Hitler kéjelgett a hatalomban; Richard számára a gyönyör a megszerzésben rejtett, Hitlernek a gyakorlásban. Peter Hall azt mondja: „Ők mindent hirtelen csinálnak. És nem tudnak lemenni ismét. Csak leeshetnek, vagy lelökhetik őket.” Nos a vég, a könyörtelen bukás az, ahol tényleg ismét találkozunk „zsarnokaink”; addig azonban lényegesen különböző útjaik vannak, és ennek ellenkezőjéről ez a színházi este sem tudott meggyőzni.

Sokkal kevesebb vita lehetőséget kínál a Mermaid Macbeth-je. Két egészen kitűnő színész John Woodvine és Josephine Wilson (Macbeth és a Lady szerepében) „viszik” a drámát, melyet a BBC munkatársa Julius Gellner rendezett igen pontosan, de minden szennyezés nélkül. Az előadást a szenvedélyek röpitik, melyek egyre fokozódnak. Macbeth akkor a legfélelmetesebb, amikor már reménytelen a helyzete. Emberek vigyázzatok, a sarokba szorított vadállat még mindig veszélyes! És ismét Hitlerre kell gondolni. Valaki azt mondta nekem: az angolok nem felejtik el a második világháború megpróbáltatásait.

A Mermaid különben az elképzelhető legegyszerűbb színház. Nem messze a Temze-parttól, egy raktárból alakították át. A színpad félkör alakú, árka-dos-erkélyes kiképzése az Erzsébet-kori színházat idézi abban is, hogy nem használ díszleteket. A nézőtérrel hiányzik a karzat; a földszint viszont erősen emelkedik, úgyhogy minden pontjáról igen jól lehet látni. Nem kerülhetett sokba ez a színház, és ezen érde-mes elgondolkodni, mert remek előadásokat lehet itt látni. Ebben a színházi időnyben csak Erzsébet- és Jakab-korabeli darabokat játszottak, a Shakespeare évforduló-ra való tekintettel. Én a Macbeth-en kívül még Thomas Dekker: The Shoemaker's Holiday című vigjátékát láttam. (Szó szerint: A cipőkészítők ünnepnapja, de a mi fordításunk az Angol reneszánsz-drámák című sorozatban Vargák vigassága címmel magyarította.)

Sajnos a The Shoemaker's Holiday sikerében nagy része van a szövicceknek, a köznyelv furcsaságainak, nő és London helyi különlegességeinek. A szegény magyar látogatótól – akinek a „normális” angol nyelv is nehézségeket okoz, aki örül, ha a földalattiban kifüggesztett térképek segítségével eligazodik a városóriás házrenge-tegében – nos a messziről jött idegentől igazán ne várja senki, hogy mindezen-cyan jól elszórakozzék, mint a született londoniak. A nézőtér és a színpad közös vi-dámsága, a kitűnő színészek őszinte jókedve azonban ellenállhatatlan. Az angol szí-nészek ugyanis – sajátos mód – úgy játszanak komédiát, hogy ez nekik is élvezetet ckoz, hogy sajátmaguk is szórakoznak. Sybil szerepének alakítója az érdekes arcú Coral Atkins úgy rohangál fel-alá a színpadon, hogy szinte mindent pezsgésbe hoz közben, és olyan szeretetreméltó kedvességgel csúfolódik, – bölcsekedik csupa segíteni akarásból, mint egy igazi robbanékonyan jókedvű csitri, – aki mindenkinek tetszeni akar. A darab szerzője Thomas Dekker (1570–1641) a XVI. és XVII. század fordulóján igen keresett darabíró volt – műve három és fél század távlatából is megőrzött valamit a népmese és színhagyomány ízéből, valami sajátos bájt és vidám-ságot. Erről az előadásról csak az elragadtatás hangján lehet írni.

Az utolsó drámát, amelyről írni szándékozom sajnos csak megfilmesített formá-jában láttam; Anouilh Becket-drámájáról van szó, amit a magyar közönség a Nagy-világ 1964/5. számában olvashatott Szcenczei László fordításában.

E sorok írója két arcát ismeri Thomas Becketnek. Az egyik T. S. Eliot gomolygó misztériumjátékából ködlik elő, a másik... nos ez a másik ott lovagolt a Centerbury országúton, miközben gépkocsink jobbról egy, balról egy, elől és hátul pedig végtele-nül autók sorába szorulva dőcögött az érseki székhely felé. Thomas Becket a nap felé fordította arcát, mosolyogva élvezte a sugárzó fényt és a meleget. Később még há-romszor találkoztam vele. A Centerbury Hospitálban, melyet ő alapított, ahol a kápolna falán az ő neve harmincnycadikként szerepel az érsekek listáján. S talál-koztam vele a katedrálisban, a kis mellékoltár előtt, ahol lemészárolták. Elbeszél-gettünk:

„Néha meghalni könnyebb, nehezebb tovább élni” – mondta. Tényleg? – kér-deztem és ő mosolygott: „Nekem elhiheted, mert én nagyon szerettem élni. Csakhogy bizonyos helyzetekben egyszerűen nincs tovább. Nem a katonákra gondolok, azok elől talán elmenekülhettem volna. Nézz körül ebben a templom-labirintusban. Ugye elképzelhetetlen, hogy itt ne tudtam volna elszökni három fegyveres elől. De nem szökhettem, mert győzni akartam. Győznöm kellett, mert egy legyőzött nép saját erejéből a győztesek fölé emelkedő fia voltam, s az én népemhez akartam tartozni. Anouilh megértett engem, és megértette a kisbarát lobogó gyűlöletét is, mert átélte a német megszállást és az nagy iskola volt. Ő értett engem és tudta, hogy minden cselekedetem, minden gondolatom a győzelmi vágyból fakadt. A normanok fölé akar-tam kerülni a tudásban és a szeretkezésben, a francia nyelvben és lovaglásban, elő-kelecségsben, fényűzésben, vadászatban, kardforgatásban, győzelemben és alázatban egyaránt.

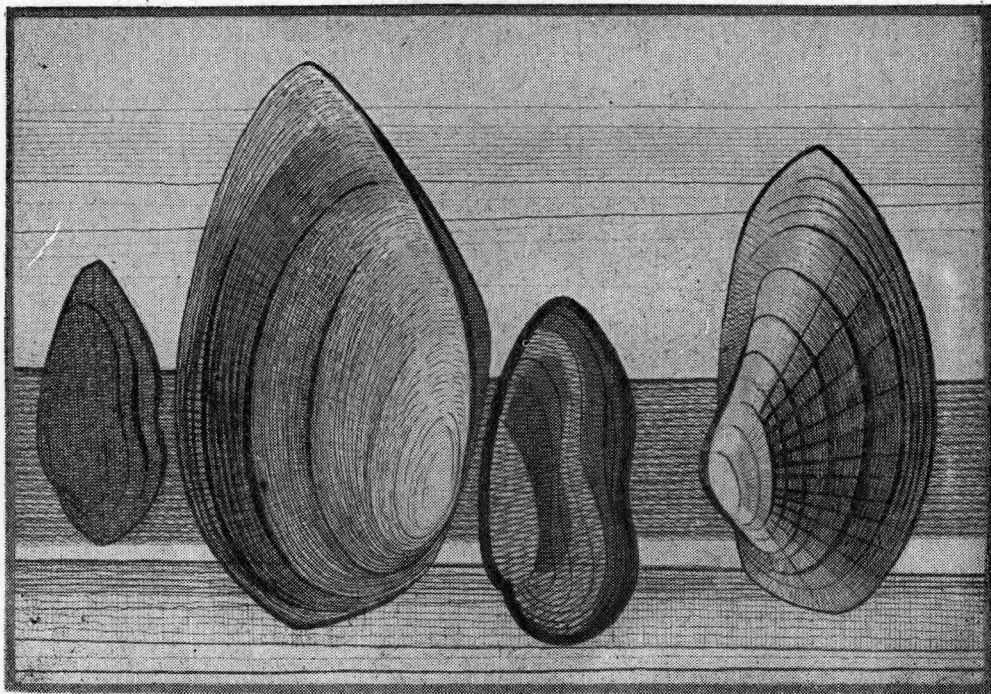
Szerettem a királyt, rendes fickó volt, amikor elfelejtette, hogy ő a király, és jó cim-bora. Közös kalandok, bizalmas viszony... jó volt a király után elsőnek lenni...

Nagyon egyedül volt szegény. Egy királynak csak szolgálai vannak és ő barátságra vágyott. Én nem lehettem a barátja, mert... mert nem voltam király és mégcsak

norman sem voltam. Gwendoline? Hiányzott, de nem fájt. Az én időmben a férfiak ritkán voltak szerelmesek a szeretőikbe. Kellett és kész. Gwendoline szépen énekelt kelta dalokat. Ha Henry a barátom lehetett volna...

Nehéz volt, azt kérdezed? Persze. Mondtam már, hogy szerettem élni..." - Mosolyogva tűnt el és én egyedül maradtam a csodálatosan szép ősi székesegyházban. (Magyar művész festette gyönyörű üvegablakait néhány évvel ezelőtt: Bossányi Ervin.) Legközelebb a filmen találkoztam Thomas Becket-tel, nem egészen olyan volt, mint elképzeltem... no, de a film kritikáját majd megírja más, ha - amint ezt remélem - nálunk is bemutatják.

Két hetet töltöttem Angolhonban a BBC és a British Council vendégeként. Ez az idő természetesen kevés ahhoz, hogy valaki alaposan megismerkedjék az angol élettel, vagy akár csak napjaink angol művészetével. Vendéglátóim szívességből azonban igen sokat láthattam, számos érdekes és tanulságos élményt gyűthettem. Ebben a beszámolóban nem vállalkozhattam az angol színháziélet részletes elemzésére, csak benyomásaimat írtam meg -, de talán ezek sem egészen érdektelenek.

LANTOS FERENC rajza

SIPTAR ERNŐ

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA A BÉCSI BURGTHEATERBEN

Amikor 1934 januárjában a bécsi Burgtheater – amely azelőtt még soha nem mutatott be magyar drámai alkotást – *Mohácsi Jenő* fordításában műsorra tűzte a Tragédiát, tengernyi kérdés nyugtalanította a sikerért aggódókat. Nem dühösíti-e fel a nagyjaira rendkívül büszke németeket, ha valaki megkísérli, mint egykor *Jókai* tette Madách műve elé irt bevezetőjében, hogy Az ember tragédiáját az összehasonlítás szándékával *Goethe* Faustja mellé állítsa? Hogyan fog érvényesülni Mohácsi új fordítása, felveszi-e a versenyt a nyelv zenéje és kifejező ereje tekintetében *Dóczy* szövegével, amely nyelvezet terén közel áll a Fausthoz? Időszerű-e a harmincas években – a tömegek igényeit szem előtt tartó művek színrehozásának idején – a külföldi közönség elé vinni olyan drámai költeményt, amely a nézők részéről nagy történelmi tudást tételez fel? Olcsó vásári romantikával fűszerezett magyar filmek után megengedhető-e az a merészség, hogy a tiszta költészet remekművével jelentkezzünk Bécsben, a Nyugat kapujában? Elég érett lesz-e a közönség Madách filozófiájának megértésére?

Az aggódó kérdésekre a tények adták meg a választ: az 1934. január 23-i bemutatás és a további előadások valósággal elsepertek minden előzetes aggodalmat.

Az 1934. évi színpadi siker előkészítésében, a mű iránti érdeklődés felkeltésében nagy szerepe volt az 1930. április 6-án a bécsi rádióban elhangzott Tragédia-hangjátéknak. Hogy ez az előadás létrejöhetett, mindenekelőtt *Bolgár Imrének*, a bécsi „Radiovelt” helyettes főszerkesztőjének érdeme, aki igen hathatósan ajánlotta Madách művét dr. *Hans Nüchtern* rendező figyelmébe. Erről a rádióelőadásról maga Mohácsi ad saját élményén alapuló, gazdag ismertetést.*

Mohácsi abból indul ki, hogy a Tragédia tulajdonképpen könyvdráma, amelyet Madách az olvasó számára írt, és az is maradt néhány évtizedig, amíg *Paulay Ede* színpadra nem vitte. De a színpadi előadás szegényedést jelentett azzal a mérhetetlen pompájú előadással szemben, amelyet az olvasó önmagának rendezett képzelete színpadán. A színpadi rövidítések is látszólagos szegényedést jelentettek; azért csak látszólagosat, mert Madách műve annyira gazdag gondolatokban, hogy valójában nem válik kárára, ha gondolatgazdagságát – a könnyebb megértés kedvéért – rövidítésekkel némileg csökkentik a színpadi átdolgozás.

Mohácsi Jenő új német színpadi fordítása, amely a verssorokat is megrövidíti, még másfajta rövidítéseket is megpróbál, mint *Paulay Ede* és *Hevesi Sándor*. Mohácsi az idegen – pontosabban a német – közönséget tartja szem előtt, amely a magyar közönség jelentős részével ellentétben egyáltalán nem ismeri iskolai tanulmányai alapján Az ember tragédiáját, nem tiszteli olyan rajongással a magyar Madáchot, mint mi, és – látta már a Faustot is megrövidítve a színpadon. Helyenkint az a vád is szükségessé tette a rövidítést, amely szerint a Tragédia csupán Faust-utánczat; ezért hagyott ki néhány, Fausta emlékeztető részt, többek között a Föld szellemének

* Mohácsi Jenő: Az ember tragédiája a bécsi rádiószínpadon. Budapesti Szemle, 1930. évf. 630. szám (május), 217. kötet, Szemle rovat, 293–297. lap

jelenetét. A második Kepler-szín kihagyását azzal indokolja, hogy a külföldi nézőt túlságosan megterhelné, ha a francia forradalmi szín a fordításban is úgy jelentkezne, hogy Ádám Keplernek álmódja magát, és mint álombeli Kepler – Dantonná válik.

Az új német Tragédia-fordítás nem a valódi, háromdimenziós színpadra került először, hanem a bácsi rádió egydimenziós színpadára. Ez látszólag megint szecényedést jelent a mű számára, valójában azonban nem, mert ez az „egydimenziójú” előadás ismétcsak megnyitja a hallgató képzeletének mérhetetlen pompozáú színpadát. Segítette a mű rádióbeli megértését az is, hogy a hangjáték megszólalása előtt *dr. Lóban Antal*, a bécsi Collegium Hungaricum igazgatója tartott jó tájékoztató előadást Madáchról és a Tragédiáról.

A *dr. Hans Nüchtern* rendezésében jelentkező hangjátékban a mű eredeti szövegéhez viszonyítva nem csupán rövidítések, hanem bizonyos átdolgozások, betoldások is vannak. Ezeket a – *Voinovich Géza* véleményének megkérdezése után tett – változtatásokat az tette szükségessé, hogy a rádió nem rendelkezik más díszletlehetőségekkel, mint csupán hangkulisszákkal. A színek leírását nem lehet a bemondó prózai szavaival megadni. Ezért Nüchtern a műtől eltérő formájú kis verseket írt az egyes színek elé és ezeket Lucifer szájába adta; így Lucifer írta le – természetesen ironikus, luciferi modorban – a következő jelenet színterét. Ezeket a verses bevezetőket a szomszédos teremben, másik mikrofon előtt mondta el Lucifer – *Franz Herterich* – és ezáltal úgy hangzottak szavai, mintha a viláqúrból jönnének. Ugyanebben a mellékszobában szólalt meg az Úr hangját játszó színész, *Eduard Rothauser* is. Az Úr és Lucifer első nagy vitájának hanghatásában kitűnő plaszticitás érvényesült.

A kiváló rendezői és színészi munka eredményeképpen olyan világosan és annyi fenséges egyszerűséggel bontakozott ki a hangjátékból a mű, hogy – Mohácsi véleménye szerint – minden bizonnyal még a kevésbé művelt emberek számára is teljesen érthetővé és élvezhetővé vált. Különösen kiemelkedő volt a francia forradalmi jelenet rendezése. Lucifer valahonnan messziről hatóan adta meg bevezető versével az alaphangot: „Párizs. Grèvetér. Ádám mint Danton”. Erre felzúgott a tömeg: „Danton, Danton, Danton!” Újból Lucifer: „Én, Lucifer, mint hóhér Sanson”, – és a tömeg: „Sanson, Sanson, Sanson!” – majd pedig szinte elordították a „Ça ira” refrénű, híres forradalmi éneket.

Mohácsi ezekkel a szavakkal fejezi be a Tragédia bécsi rádióelőadásáról szóló tanulmányát: „Nüchtern nem „józan”. Megszállott ember. Megszállotta Madách szelme.”*

A bécsi rádióelőadás sikere után – 1931 nyarán – maga Mohácsi tartott német nyelvű felolvasást a Tragédiáról a prágai rádióban, 1931. októberében pedig a müncheni rádió adta elő a művet, ismét *Hans Nüchtern* rendezésében és *Raoul Aslannal* Ádám szerepében.

Amikor Mohácsi 1932-ben megtudta, hogy a Burgtheaternek új igazgatója van, elvitte fordítását Bécsbe *Kárpáth Lajos* udvari tanácsosnak, az osztrák közoktatásügyi minisztérium tanácsadójának, aki aztán átnyújtotta a fordítást *Röbbling* igazgatónak. Röbbling, aki akkoriban foglalkozott egy tizenkét nemzet reprezentatív színpadi művéből álló ciklus gondolatával, huszonnégy óra alatt elolvasta a művet és elhatározta, hogy a magyar drámairodalmat a Tragédia fogja képviselni a ciklusban.

Az 1934-es, átütő sikerű bécsi előadássorozat előtt, január 18-án este 18 óra 50 perces kezdettel közvetítést adott a bécsi rádió a Burgtheaterből. Az ember tragédiája előadásának egyik próbájáról. A közvetítés során Mohácsi Jenő és *Hermann Röbbling*, a rendező színházigazgató is nyilatkozott a rádióban a készülő előadásról. A bemutatót követő napon, január 24-én *dr. Sebestyén Károly*, a Pester Llyod színházi kritikusa tartott előadást a bécsi Collegium Hungaricumban a következő címmel: „A magyar drámaköltészet gyakor és ma”.

A hírverésbe a sajtó is belekapcsolódott. Az első előadást megelőző hetekben a bécsi újságok bő cikkekben foglalkoztak a készülő nagy színházi eseménnyel és rész-

* Idézett mű.

leteket közöltek a fordításból. A sajtó előkészítő tevékenységéből egyértelműen kint, hogy a külföld sokkal tárgyilagosabban nézi ezt a magyar színpadi remekművet, mint azelőtt, és egyre gyakoribb a sajtóban az olyan vélemény, amely szerint a Tragédia kivételes művészi értékű, eredeti alkotás.

A Burgtheater a bemutató előtt „Hivatalos program” címmel ismertető füzetet adott ki, amelyben a teljes színlapon kívül Röbbling és Mohácsi írásait is olvashatta a közönség német nyelven. Mohácsi tanulmánya tömören és mély beleérzéssel festi Madách életének a Tragédia megalkotása – 1859–60. – előtti szakaszát, majd a mű szerkezeti felépítésének rövid, de igen alapos elemzését adja, hogy ezzel is hozzásegítse a Tragédia leendő nézőit a mű teljes megértéséhez.

A bemutató főpróbáját 1934. január 22-én, hétfőn délelőtt rendezték meg a Burgtheaterben. Reggel nyolc órakor élni kezdett a színház. Óriási teherkocsik szállították a díszleteket az épület színpadi kapuihoz, és talpon volt az egész adminisztráció is, élén az igazgatóval. A belépők ellenőrzését rendkívül megszigorították, mert például ostrom indult meg a főpróba jegyeiért. A hideg téli reggelen nagy volt a tolongás a bejáratoknál. Az igazgatói irodában három tisztviselő vívott közelharcot a jegyigénylőkkel, akik ajánló leveleket és névjegyeket loboqtatva követeltek maguknak helyet a nézőtérén. A színpadon is nagy volt a sürgés-forgás; kilenc órakor már beöltözve vártak a színészek és a statiszták. Willy Bahner, a díszletek zseniális tervezője, az igazgatóval tárgyalt, mert még módosítani akart valamit az eszkimó jeleneten.

Mohácsit is jegyért ostromolták a bécsi és budapesti ismerősök. Mindenkit elhelyezett, még a saját páholyát is feláldozta. „Nem az én ügyem ez már – mondja szerényen és homlokáról a verejtéket törölgeti. – Ez a magyarság ügye.”*

Tíz óra után már özönlött a közönség, fél tizenegykor már nem volt a nézőtérén egyetlen üres hely sem; két ország találkozott itt össze az irodalom szeretetében.

Főpróbákon az igazgatóság általában csak a földszintet bocsátotta a meghívott közönség rendelkezésére, a négy, egymás mögött körbenfutó páholsor üresen maradt. Ez alkalommal – a rendkívüli érdeklődés miatt – mellőzték ezt a tradíciót. A hatalmas földszinten, a több mint száz páholyban és az ötödik emeleti karzaton foglalt volt minden hely. A földszinten Bécs legtekintélyesebb kritikussai és a külföldi – amerikai, angol, francia, svájci, holland és olasz – sajtó képviselői foglaltak helyet. Élénk volt az érdeklődés a nagy filmvállalatok részéről is; a páholyokat pedig a művészvilág legismertebb tagjai népesítették be.

A nézőtérén sok volt a magyar; az összes budapesti lapok kiküldték munkatársait, és a bécsi magyarok is megmozdultak, hogy ha már az előadást nem is – az öt első előadásra ugyanis elővételben kapkodták szét a jegyeket – legalább a főpróbát sikerüljön megnézniük.

Mit várt a bécsi közönség a Tragédiától? Sok filozófiát, kevés történet és kevés eredetiséget; a Faust visszatükröződését valakiben, aki inkább filozófus, mint költő. Ez a várakozás is megkönnyítette a sikert, mert kevés történet helyett gazdag cselekmény vitt életet a színpadra; ilyen feszült helyzeteket és erőteljes fordulatokat valóban nem vártak a nézők egy filozófus-költőtől. Hasonlóképpen nem várták a kifejezőeszközök ilyen erőteljes plasztikáját sem. Meglepődve tapasztalták, milyen eleven életet adott Madách filozófiai gondolatainak.

A főpróba váratlan sikert aratott; az osztrák főváros várakozással tekintett a másnapi bemutató elé.

*

A bécsi bemutatót és az azt követő előadássorozatot híradások, leírások és bírálatok garmadája ismerteti. Ezeknek fő témája magának az előadásnak színe szerinti, részletes leírása, Röbbling rendezői munkájának és a színészek játékának méltatása.

* Papp Jenő: Nagy színházi esemény volt Bécsben Az ember tragédiájának főpróbája. Magyarorszag, 1934. 17. szám.

tása, a zenekíséret bírálata és annak a hatásnak az elemzése, amelyet a darab a közönségre kifejtett.

A Burgtheater színpadát tíz esztendővel a Tragédia bemutatása előtt építették át paternoster rendszerűvé: az egyik szint elsüllyeszti és hátulról helyébe gördül a másik, majd ez kerül ismét hátra és a süllyesztőből felemelkedik a következő, teljesen berendezett szín. Ugyancsak új volt a világítóberendezés is, amely még a forgó és süllyedő kettős színpadnál is gyorsabb változásokat tett lehetővé. A rendező mégsem a káprázatos színpadi berendezés fitogtatására használta fel Madách művét, hanem – helyes tapintattal – lemondott az olcsó elkápráztatásról és a bravúros technikai berendezést teljesen alárendelte a műnek; a berendezésnek egy feladata maradt csupán: segíteni a mű tolmácsolásában.

Amikor felgördül a függöny, a színpad sötét, a teljes színpadnyílás elé feszülő fátyolra fokozatosan sötét felhők rajzolódnak ki, majd a vetített felhők mögött felzsalad a második, takarékos függöny. (A további színek is így rajzolódnak elő a felhők mögül és végül ugyancsak így olvadnak bele a sötétségbe.) Távolságban kaotikus zene hallatszik, majd lassan kitisztul a hangzavar, a magasban kigyullad egy tűzkereszt és körülötte számtalan csillag. Két szivárvány hajlik át az égen és jelzi, hogy a terem véget ért. A három arkangyal magas emelvényen áll az Úr trónja körül, lábaiknál felbukkan a mennyei seregek hatalmas tömege. Egy sötét pont van csak a színpadon: Lucifer későbbi megjelenésének helye. Az Úr hangja kissé édeskes tenor hang; ez zavaróan hat az amúgy lenyűgöző és döbbenetes összhatásban. Nem recitál, hanem csaknem secco recitativo-szerűen énekel, és ez az előadásmód hatásosan választja el mondanivalóit az angyalok verseitől.

Megindul az Úr és Lucifer harca. Közben a szín Édenkertté változik: buja, zöld, dúsan virágzó rét, amely a rivaldától kezdve enyhén emelkedik a háttér felé. A színen két óriási stilizált fa áll, és köztük – szinte elveszve a gigantikus méretek között – két meztelen ember fekszik a földön, csupán néhány levélből álló öltözetben, de ez a meztelenség szinte eltűnik a távolságok és arányok túlméretezettségében. Madárdal és édes női kórus hallatszik; teljes a színpompás, csendes paradicsomi boldogság érzete. Megjelenik Lucifer bőredős, sötétszürke köpenyben, vörös, lobogó hajjal, fekete szárnyakkal az előtérben. Csak akkor esik rá a hideg, kékesszürke fény, amikor megszólal.

Megtörténik a bűnbeesés, és az Élet fája előtt megjelenik a kerub, akinek kétméteres tűzes kardja valódi lángokban ég. A színpadra sötétség borul: a Paradicsom elveszett.

A Paradicsomon kívüli kép rövid; ebből hagyott ki legtöbbet Röbbling. Elmarad a világgepezet bemutatása, a Föld szellemének megjelenése, a nimfák és faunok tánca. Ádám csüggedését nem zavarják a földöntúli elemek és természetesen hat, amikor Luciferhez fordul és kéri, mutassa meg neki a jövőt. A színen mindössze két díszlet van: egy lugas, amelyet Éva díszít, és egy primitív facölöp-kunyhó. A hatalmas horizontra a Zeiss-féle díszletvetítő berendezés rideg, kopár, havas hegyormokat vetít. Az első emberpár álomba merül és elkezdődik Lucifer történelmi színjátéka, amelynek egyes látomásai – színei – simán, zökkenő nélkül bontakoznak ki a felhők mögül.

A történelmi színek egységes, állandó színpadon játszódnak le, amelyet csak a változó díszletek alakítanak át képről-képre. Az állandó építmény a színpad oldalain két, körülbelül egy méter magas emelvény, amelyet a színpad elején fél méter magas híd köt össze. A főszereplők ezeken az emelvényeken mozognak és így állandóan kiemelkednek a tömegből. A színpad hátsó része függőleges irányban erősen tagolt, és ezáltal a tömgjelenetek dinamikája mozgásban erőteljessé fokozódik.

Van olyan bíráló, aki sokallja az előadás látványosságát. „Ha kifogást akarnánk emelni, akkor az csak arra vonatkozhatik, hogy néha túl sok a látványosság és a fantáziának már nem marad kiegészítenivalója.”* – Ismét más vélemény szerint „az egész

* Lábán Antal: *Az ember tragédiája a bécsi Burgtheaterben, Képes Krónika, XVI. évf., 1934. febr. 25. 9. szám, 5. lap.*

képsorozat a naturalista s a stilizáló ábrázolásmód harmóniáját mutatja.”* Ezeken a véleményeken sokat lehetne vitatkozni és a kritika azóta sokat vitatkozott is. De egy bizonyos: a mű a legigényesebb néző számára is páratlanul gazdag színházi élményt nyújtott.

Madách és a mű fordítója, Mohácsi Jenő után a bécsi siker harmadik fő részese Hermann Röbbling, az *előadás rendezője*. Hogy benne a Tragédia iránti rajongás ilyen mértékben kialakulhatott, annak egyik oka abban kereshető, hogy a művet rövidített formájában ismerte meg és nem is ébredhetett fel benne a német irodalmi kritikának Madách művéhez kapcsolódó sok évtizedes Faust-komplexuma.

Mohácsi véleménye szerint Röbbling a Tragédiában a világ lehető legkitűnőbb rendezését nyújtotta. A mű beállítása enyhén naturalisztikus a stilizáltság elég sok elemével: vetített díszletekkel, fátolyfüggönnyel, a sötétségből kibontakozó, álomszerűen megvilágított képekkel. Ez az idegen ember úgy rendezte meg ugyancsak idegenek számára ezt a nagy magyar drámát, hogy ezáltal magát a művet emelte magas piedesztálra. Mohácsi úgy véli, hogy „minden külföldi városban először így kellene rendezni Madáchot”, hiszen a Tragédia előadásánál nem az a fontos, hogy a rendező, vagy egyik avagy másik színész keltsen bámulatot, hanem az, hogy a műtől ámuljanak el az emberek.

Vitatható, de kétségtelenül jó rendezői gondolat, hogy csupán egy szünet szakítja ketté az előadást – kétórás játék után – a francia jelenet végével. Röbbling tudta, hogy ez a két óra szünet nélkül igen fárasztó, mégis ezt a megoldást választotta a hatás fokozása kedvéért.

Az előadás időtartama három óra volt, pedig a színek menete nem pergett különösebb élénkséggel. Ennek a viszonylag rövid időtartamnak egyik magyarázata kétségtelenül a szövegrövidítésekben rejlik, bár – Mohácsi megállapítása szerint – a bécsi előadáson legfejlebb tizenöt perccnyivel többet rövidítettek csak, mint a Nemzeti Színházban. Az előadási idő viszonylagos rövideségének másik oka az egyetlen, mindössze tíz perces szünet, végül pedig az, hogy Mohácsi fordításában a sorok egy-egy verslábbal rövidebbek, mint az eredeti magyar szöveg sorai. Mohácsi becslése szerint ez is mintegy fél óra időnyereséget jelentett.

Bajcsy-Zsilinszky Endre különös és kissé elfogódott bevezetés után jut el Röbbling munkájának értékeléséig. „Bécs tehetsége ősidőktől fogva szerencsében volt: tehetsége volt a szerencséhez. Uralkodóháza, a Habsburgok, a világtörténelem egyik legtehetségtelenebb családja; annyi szellemi szegény legföljebb ha minden százezredik egyszerű polgári családban adódik. V. Károlyon kívül, aki tehetség volt közülük: asszony volt, mint Mária Terézia, vagy szobatudós és utánzó, mint II. József, vagy a jól kiegyensúlyozott egészséges középszer, mint Ferenc József. Se katonák, se államférfiak, se diplomata. De tudtak tehetséges emberek a maguk köré vonni: tudtak szerződteni tehetséges katonákat és államférfiakat. Egyiket innen, másikat onnan. Nádasdy Ferencsel megverették Kolinnál Nagy Frigyes, Pálffy Jánossal megverették Rákóczi. – És a szerencséskezű Bécs most Hamburgból hozott egy színházigazgatót Hermann Röbbling személyében, aki láthatólag legnagyobb és legszerencsésebb kezű színházigazgatója Közép-Európának.”** – Bajcsy-Zsilinszky véleménye szerint csak nagy művészi rekonstruáló tehetség tud egy nagy alkotó szellemet így átélni, átfogni, önmagán átszűrni, mint ő.

Röbbling új úton haladt; nem járt *Paulay Ede* klasszikus nyomdokain és Hevesi misztériumszerű megoldását sem vette tekintetbe. Vezető szempontja az volt, hogy az előadásnak németajkú és német műveltségű közönsége lesz, ezért tompított minden olyan mozzanatot, amely a Fausta emlékeztet: kihagyta a második képből a Föld szellemének megjelenését, ahol valóban érezhető Goethe inspiráló hatása; kihagyta az egész második Kepler-képet, amelyben Ádám szavai a tudomány hiábavalóságáról a Faust diákjelenetére emlékeztetnek; elejtette a falanszter-képből a lom-

* *Az ember tragédiája a Burgszínházban, 8 Órai Újság, 1934., 18. szám.*

** *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Madách Bécsben, Szabadság, 1934., 4. szám.*

bik-jelenetet, amely ugyancsak Faust-reminiszcenciákat idéz fel a német kultúrájú nézőben. Rendezése tudatosan szolgálta azt a célt, hogy megmutassa a Tragédia különbségét a Fausttól és bebizonyítsa az előbbi egyenrangúságát, sőt színpadszerűség szempontjából még fokozottabb értékét. Ez a törekvés sikerrel is járt: a bécsi előadással a Tragédia a Faust-ballaszttól megszabadulva, mint ezzel egyenrangú alkotás indult el a további külföldi sikerek útján.

A bécsi sikerhez nagymértékben hozzájárult a Burgtheater kiváló művészgárdája, elsősorban a mű három főszereplője: *Paul Hartmann* (Ádám), *Maria Eis* (Éva) és *Otto Tressler* (Lucifer).

Ádám alakítója a nagy embert állítja a néző elé, aki a kis emberek kicsinységén bukik el. Keménysége, férfiassága még acélosabbá válik a sors kegyetlen csapásainak súlya alatt. Szövegét lelke mélyéből, nyílt férfiassággal mondja. Megkapó bátorságában, amely lényéből sugárzik, az előadás egyik – egyébként igen elfogult – kritikus a magyarság kiváló sajátosságát látja tükröződni: a kilátástalan, szinte l'art pour l'art bátorságot.

Behatóan boncolgatja Hartmann Ádám-alakítását *Bajcsy-Zsilinszky* kritikája és párhuzamba állítja a bécsi színész produkcióját a nálunk akkoriban szokásos ábrázolási móddal. Véleménye szerint a magyar előadásokban többnyire még a gondolatok dinamikája is elveszett a rossz és éneklő deklamálás hamis és üres pátoszában, de még inkább elveszett a költészet, Madách gondolatainak üde költőisége, és vesztettek erejükből „a korszakok és jellemek összeütközéseiből adódó csodálatos drámai szikrázások”. A magyar előadásokban Ádámot csupán szomorú áldozat alakjában jelenítik meg, aki „botorkál és bukdácsol a gyermeki hiszékenységgel és az örökös megcsalás szélsőségei között, mint szálnalmas eszköz, ide-odadobált labda az isteni és ördögi akarat kezében. És íme, Bécs művészete kihozta Madách szövegéből az igazi Ádámot: a hőst.”* Azt a hőst, aki örökké lázad, aki semmiféle kudarcba nem törődik bele, akit semmilyen csalódás nem tör meg. Külön véleményrel és külön akarattal folytatja harcát és úgy tudja szimbolizálni a különböző korokat, hogy soha nem veszti el a maga egyéniségének színét, amelynek két összetevője: az örök gyermek és az örök lázadó férfiú egyformán érzékeny visszautasító minden erkölcsi igazságtalanság, szellemi alsóbbrendűség és ésszerűtlenség iránt.

Maria Eis Évája törekeny, finom testben bátor, keményen küzdő nőt varázsol a nézők elé, aki a történelmen keresztül jóban-rosszban a férfi hű párja. Nem a megszokott Évák egyike. Néha bájos, gyermekded varázssal hat, mint a második és harmadik képben, vagy velőig megrázóan, mint az utolsó álmokképben, amikor mint eszkimó nő négykézláb félig kimászik a kunyhóból és artikulátlan, vinnyogó hangon kiált Ádámra. Játéka szuggesztív, kiegyensúlyozott. Alakításával sikerül letompítania Madách keserűségét a nők iránt. Igazi művészi magaslatokra a szerelmi jelenetekben tud felemelkedni, a drámai feszültség kellő kialakítása vagy okozása azonban néha meghaladja képességeit. Egészen újnak ható Éva-alakításához nagyban hozzájárul már-már a tánc határát súroló, líraian szép mozgása.

A hetvenkét éves *Otto Tressler* kényszerűségből vállalta *Lucifer* alakítását. Röbeling ezt a szerepet *Raoul Aslannak* osztotta ki, aki azonban megsértődött, mert a rádióelőadáson Ádámot szavalta és szerette volna a színpadon is ezt a szerepet játszani. Tressler alakítását illetően a vélemények bő skáláját nyújtják az egykorú kritikák. Egyik bírálója szerint az agg művész nem Lucifer volt, hanem Mefisztó: kedélyes ördög és nem világot kormányzó démon. – Akad olyan kritikus is, aki – nem látva a fától az erdőt – a szóvégi mássalhangzók ejtését és a szerinte patetikus gesztusokat bírálja, talán éppen azért, mert nem tudott kritikájában a lényegig elhatolni. – A bemutató 1934. január 22-i főpróbájáról szóló egyik bírálat azonban – akárcsak a másnapi előadás bírálóinak nagy többsége is – nagyon elismerően vélekedik *Lucifer* alakítójáról. A főpróbáról szóló bírálat szerint a darab középpontjában Tressler áll, Bécs és a Burgtheater legnépszerűbb, öreg színésze, nem pedig Ádám. Tressler a

* Idézett mű.

hagyományok útján marad: szenvedélyes és nem fölényes ördögöt alakít, aki hittal harcol a maga igazáért és nem a fagyos hitetlenség hangján beszél. Ebből következően deklamatorikus hatásokkal dolgozik, de ezt sohasem teszi a szöveg és az értelem rovására. Ő uralkodik a színpadon, ő forgatja a korok képeit, s a tragédiát a drámai feszültség útjára vezeti.

A bécsi bemutató *kísérőzenéjét Franz Salmhofer*, a színház karnagya szerezte. A zenekíséret melodramatikus jelleget adott a műnek. Részben az egyes változások közeit töltötte ki, részben helyenként a darabba is beleszövődött ez a hangulatos, andalító, oratóriumszerű muzsika. A zene jól összeforrt a szöveggel: hol bevezette, hol kísérte, hol pedig epilógusként rekesztette be a vezető gondolatokat.

Mindjárt a mű elején, amikor a függöny felgördült és a színpad még teljesen sötét volt, a távolból különös, kaotikus hangzavar hallatszott, amely lassan, fokozatosan kitisztult és így vezette be auditíve is a kibontakozó színt. A továbbiakban azután diszkrétan a háttérben maradt a zenekíséret és csupán hangulati aláfestést adott. Minden színt a maga jellege szerint kísért, s szinte úgy tűnt, mintha csak ez a zene sugalmazná és merítené fel az álomképeket, amelyek eleinte halványan, elmosódottan, de mégis mozgalmasan bontakoztak ki a ködből. Annak ellenére, hogy a zene ennyire összefonódott a témával, mégsem tolakodott soha az előtérbe.

Érdemes szót ejteni a bemutató *közönségéről* is. A bécsi közönség annak ellenére, hogy az egy szünettel kettéosztott előadás igen fárasztó volt, remekül, fegyelmezetten viselkedett. Semmi mozgolódás, egyetlen köhögés sem hallatszott a hosszú első rész alatt. A második résznél még inkább fokozódott a figyelem. A nézőtér és a színpad között állandó, eleven kontaktus alakult ki, bár a tetszés – ottani szokások szerint – nem volt nyiltszíni tapssal nyilvánítható.

Színes, egykorú leírások őrizték meg az utókor számára a szemtanúknak a bécsi bemutató közönségéről, a várakozás izgalmairól és a mű hatásáról szerzett élményeire jutó tapasztalatait. A tudósításoknak szinte közös mottója az a cím, amelyet a harmincas évek ismert magyar publicistája, *Papp Jenő* választott beszámolója alcíméül: „Az osztrák főváros magyar ünnepet ült Az ember tragédiájának előadásán”.

A bemutató közönsége részben meghívott előkelőségekből állt, részben pedig olyan színházrajongókból, akiknek sikerült erre az estére jegyet szerezniük. Száz-husz pengő volt egy páholy ára, de a borsos helyárák ellenére már elővételben elfogytak az első öt előadás jegyei.

Az előadás hét órakor kezdődött. A földszíntet és a páholyokból két emeletsort a hivatalos előkelőségek töltöttek meg, bécsiek és budapestiek, mellükön kitüntetésekkel, és ragyogó hölgyek kíséretében. A földszínti állóhely, a harmadik-negyedik emeleti páholyok sora és az ötödik-hatodik emeleti erkély már fél hétkor megtelt. Egyfolytában özönlött a publikum a színházba, úgyhogy a színház előtt külön kivezényelt rendőrszakasznak kellett irányítania a hatalmas forgalmat.

Az állami vezetők számára fenntartott középső páholyokban foglalt helyet Miklas szövetségi elnök, Dollfuss szövetségi kancellár, Schuschnigg, Hóman és még több miniszter, Innitzer bíboros-érsek, Nelky Jenő követ és számos osztrák vezető személyiség. A magyar előkelőségek között foglaltak helyet Madách leszármazottai: dr. Lázár Pál családjának tagjai is. Ugyancsak az egyik páholyban ült *Mohácsi Jenő* is, a mű kiváló fordítója.

A *siker okait* különböző oldalakról elemezték a bemutató szemtanúi. Hosszúra nyúlna ezeknek az elemzéseknek a boncolgatása, de két megállapítást érdemes rögzítenünk belőlük. Az egyik szerint Budapest sok szempontból tanulhat Béctől abban a tekintetben, hogy hogyan kell megrendezni és előadni a Tragédiát. A másik megállapítás az, hogy a bécsi előadássorozat minden valószínűség szerint a Tragédia világsikerének első lépcsője lesz. Hogy ez a bizakodás nem volt alaptalan, gazdagon igazolta a Tragédia további, külföldi sorsa.

Érdemes megismerni a siker egyik fő részesének, Mohácsi Jenőnek a véleményét is a bécsi siker kérdésében. „A Burgtheaternek igen nagy közönsége van, amely rácsafol arra a köztudatra, hogy a mai színházi publikum csak mulatni akar. Itt a leg-

nagyobb sikerük azoknak a daraboknak van, amelyeket a Menschheitsdrama gyűjtőfogalommal nevezhetünk meg: az emberiséget átfogó, nagy drámai műveknek. Micsoda nagy öröm és tisztesség nekünk, hogy ebben a színházi évadban a Burgtheater legnagyobb sikere Az ember tragédiája volt. Harmincezer embernél jóval többen nézték meg. Sokan kétszer. Pedig Madách nehéz művéről nem hallottak soha, nem tanulták az iskolában, mint a Faustot.”*

Így ír Mohácsi, a maga szerénységében Madáchra háritva a siker reá eső részét is. Pedig a Tragédia 1934 előtti külföldi sorsának ismeretében nem szorul bizonyításra, hogy a bécsi sikerben a mű megalkotója és színrehozói mellett oroszlánrésze volt a fordítónak is.

Utaltunk már a bécsi előadások Budapest számára levonható *tanulságaira*. Figyelemreméltó és élesen bíráló hangon ír erről a kérdéstről Kárpáti Aurél már idézett tanulmányának egyik részletében. Kárpáti abból indul ki, hogy a bécsi előadás naturalizmusába olykor zavaróan keveredik bele a Burgtheater hagyományos deklamáló stílusa, amely helyenkint érezhető volt a színészek játékában. Ebben a tekintetben néha azokra a köztereken álló szobrokra emlékeztetett az előadás, amelyek sajátos módon egyesítik magukban a naturalista természetűséget a barokk hősi lendületével és kissé túlzott pátoszával. A Nemzeti Színház legutóbbi Tragédia-előadásán is érezhető volt bizonyos hasonló stílusbeli kevertség. A különbség mégis számottevő, és az összehasonlítás körülbelül olyan mértékben dől el Bécs javára, amilyen értéktöbbletet reprezentál a bécsi barokk a pesti barokkal szemben.

A Tragédia bécsi előadása az egész világsajtóban nagy *visszhangot* keltett. Az értékelésben természetesen – akarva vagy akaratlanul – mindannyiszor kifejezésre jutott az illető lap általános szellemi és politikai beállítottsága is. A *Völkischer Beobachter*, a náci hivatalos lapja például lekicsinylő fölénytel és bántó göggel ír a nagy eseményről, mint általában mindenről, ami nem német. A Tragédiát a németek által jól ismert drámai költeménynek nevezi és megállapítja, hogy ezt a művet „magyar Faust néven szokták emlegetni”. A magyarok tömeges jelenlétéből és forró lelkesedéséből azt a következtetést vonja le, hogy Röbbeling „politikailag jól választott”, művészi szempontból viszont nem szerencsésen, mert „ahol az igazi Faustot ismerik, ott nem lehet sikere az utánzatnak. És aki Magyarországon klasszikus, az a németek előtt csak epigonként jöhet számításba”. Azt elismeri a lap, hogy Madách szellemes drámaíró és jelentős írói egyéniség, de a két mű összehasonlítása – szerinte – a magyarok részére nem előnyös.

A *Völkischer Beobachter* véleményével szemben a *Neues Wiener Tagblatt* kritikus szerint a Tragédia „a világirodalom egyik legnagyobb és legeredetibb alkotása, amelyet csak műveletlen ember nevezhet Goethe-utánzatnak.” A lapok és bírálatok legtöbbször, így a kiváló osztrák író, Felix Salten is, a legnagyobb hódolat hangján ír a műről és alkotójáról.

Kevéssel a bécsi bemutató után sokfelől érkeztek hírek arról, hogyan fokozódik a Tragédia *külföldi térhódítása*. Antonio Widmar és Gianola tanár új olasz fordításának bemutatóját 1934 őszére tervezték Rómában; Goga Octavian román fordításával a bukaresti Nemzeti Színház foglalkozott, Karl Dummreicher dán fordítása a koppenhágai Udvari Színház igazgatójának kezében volt már, a stockholmi svéd színház pedig az év utolsó napjaira tervezte a bemutatót Olov Lundgren fordítói munkája nyomán. Említésre méltó az is, hogy a párizsi „Arc-en-ciel” bábszínház misztériumjáték-szerű felfogásban dolgozott a Tragédia bábelőadásának előkészítésén.

Maga Mohácsi öt évvel a bemutató után írt rövid visszaemlékezésében megállapítja, hogy ha Paul Hartmann 1934 szeptemberében nem különbözik össze az igazgatóval és nem költözik Berlinbe, a Burgtheater az ötvenedik előadásig is eljutott volna. Így „csak” a harmincadikat sikerült elérni.

* Mohácsi Jenő: *Disputa a Burgtheater Madách-előadásáról*, *Nyugat*, 1934. I. kötet, 597–600. lap.

A bécsi sikersorozat *utóhatásai* közé tartozik az is, hogy 1936 őszén a Tragédia – igen eredeti formában – helyet kapott az osztrák főváros színházi múzeumában is. A színházművészeti kiállításon nagy feltűnést keltett Nagy *Elemérnek*, Reinhardt szeniális fiatal tanítványának a munkája, amelynek témája Az ember tragédiájának inszcenálása volt. Ez volt az egyetlen mű, amelyet az osztrák állam a kiállítás anyagából megvásárolt a Nationalbibliothekben elhelyezett színházi múzeum részére.

Nagy Elemér Erdélyből került fel Bécsbe Reinhardthoz, aki hamarosan felismerte a fiatalember rendkívüli tehetségét és többször vitte magával asszisztensként Salzburgba az ünnepi játékok rendezésére. Nagy akkoriban már a bécsi magyar követség sajtóosztályán dolgozott, de nem lett hűtlen régi szerelméhez, a színházhoz sem.

A Collegium Hungaricumban lakó fiatal művész műtermének legérdekesebb látványja az a teljesen maga készítette kis színpadmodell volt, amelyben a szemlélő kicsinyben láthatta a művész egész rendezői elképzelését a Tragédiáról. Ennek alapja egy gömbszínpad, amely egyrészt – elsősorban a tömegjeleneteknél – egészen új mozgási lehetőségeket biztosít, másrészt magát a Földet szimbolizálja. A színészek a szín elején mozognak, de a gömb mögött tűnnek elő és ott is hagyják el a színt. A gömbfelületen három, egymást metsző síkban jelennek meg a díszletek. Egyebekben az egésznek forogszínpad jellege van süllyesztőkkel, emelőkkal, zsinórpadlással, úgy, hogy a díszletváltozás mindössze néhány gombnyomásba és emeltyűhúzásba kerül. A modell világítási rendszere is teljesen a nagy színpad illúzióját kelti.

Gömbszínpad-tervét eredetileg magyarországi ünnepi játékokon akarta megvalósítani Nagy Elemér. Elképzelése szerint a Citadellán lehetett volna felépíteni egy állandó gömbszínpadot, vagy esetleg valahol a Balaton partján, ahol maga a csillagos égbolt és a fényeket visszaverítő víztükör adhatta volna a színpad hátterét.

Meg kell jegyeznünk, hogy Nagy rendezése – minden látványossága és különlegessége ellenére is – elsősorban a mű gondolati elemét ragadta meg és juttatta kifejezésre.

*

Közel hetven évnek kellett eltelnie Madách Imre halála után, mire a Tragédia túljuhathott a korábbi fordítók próbálkozásainak és az európai közvélemény ingadozásainak periódusán és az 1934. január 23-i bécsi bemutatóval, szinte ellenvélemény nélkül, egyszerűen meghódíthatta a Burgtheater közönségét, majd az osztrák és német közvéleményt, és másnyelvű, további fordítások útján fokozatosan ismertté és elismertté válhatott Európa különböző országaiban. A Tragédia európai elterjedésének – sok jószándékú, köztük néhány jó műfordító élén – *Mohácsi Jenő* volt a legkiválóbb részese. Sokat tett *Röbbeling, Paul Hartmann, Maria Eis, Otto Trezler*, és sokat tettek a többi művészeti és technikai közreműködők is. Távol álljon tőlünk, hogy kisebbsítük azoknak az érdemeit, akik mint műfordítók 1934 előtt vagy azóta fáradoztak a Tragédia hű tolmácsolásán. De mindazok előtt, akik figyelemmel kísérték ennek a nagyszerű alkotásnak külföldi történetét, világosan áll az a tény, hogy Madách alkotómunkájától a bécsi, majd az azt követő európai sikersorozathoz vezető híd fő tartópillére Mohácsi konzsenzis műfordítói munkássága.

Az ember tragédiája Madách egyéni és a magyarság nemzeti sorsában fogant; a mű legnagyobb fordítójának, Mohácsinak az élete pedig nyolcvan évvel Madách halála után, 1944. július 8-án beleveszett a világtörténelem legborzalmasabb véráradataiba. Mintha a sors úgy akarta volna, hogy újabb emberi tragédia váltsa meg a nagy alkotás európai sikerét, amint emberi és nemzeti tragédia fémjelezte a mű létrejöttét is.

KIMÉRT PÁLYÁN

Emlékezés Kováts Józsefre

Sásdi Sándor anygali jóindulatának köszönhetően sápadt versikéket, együgyű tárcákat irogattam a húszas évek végén a *Pécsi Napló*-ba. Remélni sem mertem, hogy dombóvári, döbröközi ismerőseimen kívül akad valaki, aki időt pazarol zöngeményeim megemésztésére. Am egy napon, óriási elképedésemre, levelet kaptam Pécsről. Ebből aztán kiderült, találatott mégis egy csodabogár, aki irodalmi bukácsolásozatot komolyan vette. Kováts József volt a váratlan jelentkező, aki akkor az *Erzsébet Tudományegyetemen* bölcsészkedett. Nem kevesebbet kínált, mint-hogy keressem fel őt Pécsen, az irodalmi együttműködés megbeszélése céljából. Az ajánlat zavart támasztott bennem, mivel azonban éppen akkor kezdtem el mezzei jogászkodásomat, s emiatt amúgyis be-berándultam a városba, rászántam magam a találkozásra. Így történt, hogy egy szép napon a színház szomszédságában lévő Corsó kávéház asztalánál ébredtem fel, zilált társaság közepette. Mert Kováts nem volt egyedül, ahogy én azt Döbröközön elképzeltem. Írójelöltek élén trónolt fölényes mosollyal szája szélén. Meglepetéssel néztem vezéri szerepben őt, hiszen szegről-végről rokonok voltunk, a háborús évek alatt, mint menekültek, élveztük vendégszeretetüket s ezekből az időkől egészen más pajtás képe rögződött tudatomban. Nyápic, beteges, félénk gyerekként élt emlékezetemben, akit mindenki félretolt az útból. Nehéz volt felfognom, hogy az egykor semmibevett fiú most főhangadó a vele egyivásúak társaságában.

A magyarázat pedig roppant egyszerű volt.

Kováts József, mint a legtöbb gyenge testalkatú fiú, akit vasgyűrű társai elnyomnak, korán a szellem irányába kereste a vigasztalódást. Már kezdő gimnazista korában „Állatvédő fiúk” címen novellát írt és alig tizenhárom éves múlt, amikor 1919 március 15-én „Elnöki beszéd” címen megemlékezést szerkesztett és azt baráti körben felolvasta. E sikert csakhamar követte a nyomtatásban való megjelenés: Buday György litografált lapja, a *Haladjunk* közölte írását. Nem sokkal később összeköttetésbe került Járosi Andorral, aki akkor *Iljú Erdély* címen folyóiratot jelentetett meg. Járosinak megtetszett a talpraesettnek és tehetségesnek mutakozó diák, felajánlotta neki folyóiratának négy oldalát, mindössze bizonyos számú előfizető beszervezését köthette ki. Így indult meg a lapban *Somvirág* címen az a rovat, melyet Kováts kezdő versei, elbeszélései, valamint Grandpierre Emil első írásai töltöttek ki. Mert ketten már akkor a leg-szorosabban összetartoztak.

1925-ben kellett volna Kovátsnak érettségiznie Kolozsvárott, ám a sovinizmus mákonyától kótyagos román vizsgabizottság elbuktatta őt. A sikertelen vizsgakisérlet kényszerítette aztán arra, hogy Erdélyből Magyarországra jöjjön, helyreütni a hibát. Megszerezte az érettségit, ami ez esetben azt jelentette, hogyha egyetemi végzettséget is akar szerezni, Magyarországon kell maradnia. Kováts Szeged felé kacsintgatott, ahol régi, kolozsvári emlékei bújaltak. Buday György már rendezgette a *Szegedi Fiatalok* sorait, de Szegeden nem működött olasz tanszék, ő pedig minden-áron olaszul akart tanulni, hogy eredetiben olvashassa Dantet. Budapest és Pécs között lehetett választani és ő az utóbbi mellett döntött. Egyrészt a szűkös anyagiak kényszerítették erre, – Pest drága volt olyan lapos erszényű fiatalember számára, akinek minden költségét Amerikában élő leánytestvére fedezte –, másrészt Buday példája is vonzotta. Pécsen, a vidéki várost alkalmas terrénumnak találta, hogy itt is összeverbuválja azokat, akiket új eszmék hevitenek.

Poros, álmos, kedélytelen fészekbe pottyant. Pécs ugyanis korántsem volt azon a magaslaton, ahová a harmincas évek derekának gazdasági konjunktúrája, majd a felszabadulás nyomán jelentkező nagyiramu fejlődés lendítette. Külső bája, izléses épületei a mai Magyarország leg-szebb vidéki gócvá tették már akkor is, de maga a város, érezhetőleg, nem vett tudomást előnyös helyzetéről, mint ahogy azt sem tudta, mit kezdjen a sors kegyével, amely hirtelen egyetemi városi rangra emelte. Kulturális életéről, szellemi lüktetéséről, kolozsvári értelemben, beszélni sem lehetett. A Király utcai korzó jelentette az egyetlen változatosságot a mindennapi megszokottságban. A színházat, ha tartottak benne előadást, közönség alig látogatta, az irodalmat legfeljebb azon a szinten művelték, amilyent a két napilap, (*Dunántúl* és *Pécsi Napló*) tárcarovataikkal biztosítani tudtak. A professzorok, akiknek kezdeményezően kellett volna fellépniök, jobbadán csak előadtak az egyetemen: nem éltek a várossal, a városban. (A jogi kar egyes tanárai például a fővárosból vonatoztak le, hogy előadásait megartsák.) De nem volt kedvezőbb a helyzet a hallgatóság viszonylatában sem. Vidéki kishivatalnokok, tehetősebb parasztok csemesélti nyüzsgöttek a különböző karokon s ezek a fiatalok egyre összpontosították erőfeszítéseiket: megtalálni a legjobb bajtársi egyesületet, amely majd érvényesüléshez segíti őket. Nem

óhajtottak mást, minthogy a diploma megszerzése után az akkori világ irányítóinak minél kifogástalanabb hajbókolói lehessenek.

Kováts Erdélyből érkezett, ahol a történelmi fordulat keserves tapasztalatai okulásul szolgálták az új nemzedéknek; a tartalmatlanságnak, törtetésnek, szellemi igénytelenségnek ekkora sivársága visszahököltette. Első visszahatásként arra gondolt, hogy sarkonfordul és sutba dobva minden előzetes elhatározást, mégiscsak Pesthez pártol. Úgy képzelte, hogy a különbségek ott kevésbé kirívóak és szellemi fegyverbarátokra is könnyebben akadhat. A véletlen adta az ellenlökést. Eovik nyilvános helyen szóváltásba keveredett holmi bokacsattogtató társasággal s szorult helyzetéből egy általa ismeretlen orvostanhallgató mentette ki. Blázsik Károlynak hívták az ismeretlen fiatalembert, fia volt a Szekszárdon megtelepedő *Tolnamegyei Újság* szerkesztőjének, így, bizonyos mértékig, betűtisztelőnek is lehetett tekinteni. Ennél azonban sokkal figyelemre méltóbb volt, hogy Blázsik Fiumában nevelkedett és attitűdiében elég sok jel feltehető volt, ami a déli embert olyannyira jellemzi. Kovátszhoz, aki a környezettel való szembenállását minduntalan tüntető formában juttatta kifejezésre, kiegészítőleg illet ez a könnyed életszemléletű, a kislolgári gondolkozást fennhéjázva megvető, minden társadalmi formulát lebecsülő, szarkazmusból csepedő fickó. Egy csapásra megszüntette benne azt a szorító érzést, hogy magára hagyatottan áll egy világgal szemben. Úgy ítélte, érdemes tovább kísérletezni.

A dolgok elnagyolása lenne persze azt állítani, hogy kizárólag ez az ismeretség marasztalta Pérszt Kovátsot. Az azonban bizonyos, hogy ez a találkozás segítette át a kezdeti válságidőszakon és ezáltal teremtdött meg az a mágneses pont, amely aztán másokat is ebbe az irányba vonzott. Kardos Tibor, Fejtő Ferenc, Dénes Tibor, Patkós György, Holler András és a többi sivatagi bolvongó talán sohasem találta volna egymásra, ha Kováts és Blázsik körül nem alakul ki jegescedési kör. Döntő volt Kováts maradása szemponyjából az is, hogy a somvirágbeli küzdőtárs ugyan csak ebben az időpontban jelentkezett. Grandpierre ugyanis akkor tért vissza Brüsszélből és levelet írt Kovátsnak, hogy kedvéért hajlandó ő is a pécsi egyetemre beiratkozni. Újjongó válasza jelezte, mit jelent Kováts számára ez a jelentkezés.

Így alakult ki az a baráti együttes, amelyet a Corsóban találtam. A *Batsányi Társaság* is „állt” már ekkor, főképpen azért, mert Kováts fontosnak tartotta, hogy létezésüket kifelé is dokumentálja valami. Mindebből mégsem szabad arra következtetni, hogy a rokonlelkek összeverődése komoly szervezetet jelentett már. Az igazságot Grandpierre írja meg a *Jelenkor* ez év februári számában megjelent emlékezésében. A társaság létezett, élt, zajt csapott, sokkal nagyobb, mint létszáma indokolta volna, de összekötő eszméje kizárólag a nonkonformizmus volt. Elutasítottak mindent, amit általánosan bevettnek és a fennálló társadalmi rend által elfogadottnak tekintettek, anélkül, hogy megközelítőleg is tisztában lettek volna közeli vagy távolabbi céljaikkal. Készültek arra, hogy „valakik” lesznek, beszéltek reformokról, de amit tettek, pusztá fenegyerekeskedésnél alig tekinthető többnek. Egykorú „dühöngő fiataloknak” lehetne nevezni őket, azzal a változattal, hogy dühöngés helyett nyelvet öltögettek.

A célkitűzések teljes hiánya derült ki akkor is, amikor tisztázni próbáltam, mi lehet a mi irodalmi együttműködésünk alapja. Nagy oldalazás következett s csak hosszú huzavona után bőköött ki Kováts olyasmit, nem lehetne-e általános helyfoglalást végrehajtani a *Pécsi Naplónál*? Sajnálattal kellett felvilágosítanom, hogy Sásdit magam sem ismerem személyesen, de irányomban megmutatkozott gyámolító készsége alapján bizvást remélhető, hogy minden félig épkézláb frást közöl, ha címére beküldi valaki. Kováts erősködött, hogy járjak el magam a dologban. Engedtem és kértem a kész kéziratot. Kisült, hogy ilyen nincs, Kováts inkább biztosítékot szeretett volna kapni, hogy napvilágot lát, amit megír. Kijelentette, hogy szükséges számára az ösztönző erő, mert „bele a világba” képtelen írni. Faggattam, mi az mégis, aminek megírásához ösztönző erőre van szüksége? „Semmi szerelni nyavalygás, semmi jól bonyolított történet! – vágta hozzám göggel, mint aki nagyfontosságú kinyilatkoztatást tesz. – Az ilyesmi elavultak és érdektelenek. Egy főispánról írok majd, aki a lakásán, titokban macskákat boncol. A friss macskabél szagolgtatása ad neki ihletet, önbizalmat, hogy közéleti teendőit ellássa. Végül is tragikusan végzi, mert az összefegdosott macskák tulajdonosai felfedik a titkot és felháborodásukban a főispán urat bevarrják egy óriás macska lenyűzött bőrébe.” „Jó lesz ez a történet a Pécsi Naplónak? – pislogott rám kajánul, – mert ha így nem felel meg a téma, előléptethetem a főispánt miniszterré vagy akár államfővé is.” Érezhetőleg arra számított, hogy marhaságnak nevezem a szűzsét, de óvatossá maradtam. Ráhagytam mindent s nagyképpen csak annyit jegyeztem meg, hogy nincs feldolgozhatatlan téma igazi író számára. Ajkat biggyesztett, ejtett egy-két elterelő mondatot még s ezzel mindörökre lezárult a novella kérdése. Egyszer, később azért eljött velem a Pécsi Naplóhoz, de szinte megkönnyebbült, hogy utunk eredménytelen maradt. Sásdit éppen nem találtuk bent a szerkesztőségben, hazautazott Sásdra.

Mulasztás lenne részemről, ha most, amikor a csoporttal való megismerkedésem szóba kerül, nem emliteném meg, hogy én, a kultag milyennek láttam az együttest, amelybe becsöppentem.

Akadtak kérdések, amelyekben tökéletes összhang mutatkozott. Így például Kovátsot mindenki elismerte elsőnek az egyenlők közt s ez ott nem volt kis szó, hiszen olyan emberek állásfoglalását jelentette, akik semmilyen tekintély előtt nem hódoltak meg. Az egykori társadalom eszményeinek, eszméinek elvetésében is teljes volt az egyöntetűség. Egyforma hőfokon utáltak és vetettek meg mindent, ami az akkori gondolkodást determinálta. Így az antiszemitizmust is, ami abban az időben több volt divatos irányzatnál. A kis társaság kérkedve fogadott maga közé olyanokat, akiket kifejezetten zsidó származásúaknak tartottak vagy akiket ilyen származással gyanúsítottak. S ebben nem volt megingás az egyetemi verekedések idején sem, ami átlag fél-évenként ismétlődött. Nem kis jelentőségű volt ez a magatartás, mert zsidókkal való érintkezés „zsidóbérencséget” jelentett az akkori fiatalság szemléletében.

Am, és ezt a körülményt nem szabad elhallgatni, e kérdésen kívül teljes volt a forrongás a tagok között mind politikai, mind irodalmi vonatkozásokban. Akadt, akiről olyan hír keringett, hogy az elbukott tanácsköztársasággal rokonszenvezik, anélkül, hogy a marxizmust ismerte volna, mások viszont éppencsak hogy kikecmeregtek Szabó Dezső bűvöletéből; megint mások még a kikecmergést sem kezdték el; és került a tagok közül olyan is, aki Prohászka öntudatos követőjének vallotta magát. De még ezen a sokféle ágazó tájékozódáson belül is előfordult osztódás. Egyikük, aki már tapogatózott a marxizmus felé, ugyanekkor nagyra értékelte Szabó Dezsőt is; két esetben csak azért utazott fel Pestre, (akkor már ott laktam, azért tudom), hogy a „Mester” meghirdetett előadásait végighallgassa, utána pedig hajnalig tartó körüti sétán bizonygassa, mennyire az általános kívánságok megfogalmazója Szabó Dezső. Ugyanekkor Grandpierre csak elnéző hangon tudott szólni a „Mesterről”, kendőzetlenül kijelentve, hogy ő akkor hajlandó egy oldalnyi szabó-dezső-maszlagot bevenni, ha utána mindjárt két oldal Kosztolányival purgálhatja ki agyát. A Szabó Dezső hívők irodalomban is a nagy pamfletistára esküdtek, mások viszont Huxley-ben, Bontempelliben, Gideben látták a felkelő napot, de akadt tag, aki Bernanos, Mauriac, Claudel neokatolicizmusáért ájultozott.

Magamban sokszor feltettem a kérdést, vajon minek kell tulajdonítani, hogy a szétágazó érdeklődésű, felfogásában sokszor ellentétes, saját egyéni értékeit olykor túlbecsülő közösségi tagok Kováts vezető szerepét sohasem vitatták. Igaz, hozott magával bizonyos irodalmi presztízst Kolozsvárról, de ugyanezzel rendelkezett Grandpierre is, mellesleg ez gyerekkori szárnypróbálgatásnak minősült, aminek nem volt nagy becsülete. Kétségbevonhatatlan az is, hogy ő volt a mag, belőle sarjadt ki a társaság, ám ott, ahol a magától értetődő elutasítása divott, kizárólag szerzett jogok alapján nem lehetett tekintélyt megőrizni. Alaposabb műveltségbeli felfegyverzettségével kényszerítette volna meghódolásra a többieket? Elég Kardos, Grandpierre, Fejtő nevét feldobnom, hogy e feltételezést elhessentsük. Szervező készsége nyűgözte volna le társait? Volta képpen csak ismerkedni, embereket összehozni tudott, a szervezés nem volt erős oldala. Buday György, aki mai nyelven szólva, egyszer „tapasztalatcserére” átlátogatott Szegedről, elhűlve állapította meg, mennyire szervezetlen az egyébként kvalitatív közösség. (Maga Kováts sokszor nevezte bandának a baráti kört, ami majdnem önbeismerés ebben az esetben.) Kováts különben azért sem lehetett jó szervező, mert természetében bújkált a köztözködési hajlam. Egyetlen lehetőségem nem mulasztott el, hogy zavart támasszon; mindenkit megmart, kipellengérezett, olyanmire, hogy egyhuzamban, egyszerre talán nem is volt jó viszonyban senkivel. Az hogy „haragban van” valakivel, másorról soha le nem kerülő száma volt a társulatnak.

Összeveszésekkel, duzzogásokkal, acsarkodásokkal tarkítva éveken át együtt tartotta mégis azokat, akiket egyszer összetoborzott. Elsősorban, azt hiszem, azzal, hogy csálhatatlanul felismerte, kiből lobog spiritusz, s akit ő egyszer társul fogadott, az félig-meddig megkapta tehetsége elismerését. Rangot jelentett az ő környezetéhez tartozni. Gondolom, nem védelek, ha ragyogó vitakészségét, logikus érvelési módját, az ellenfeleket kíméletlenül kétvállra fektető sziporkáit is vonzó tulajdonságként említem. Az elme tornáját kedvelők ugyanis szívesen vannak együtt olyan partnerrel, aki állandó szellemi en gardera kényszeríti őket. Ezek az előnyös tulajdonságai azonban, véleményem szerint nem biztosíthatták vezérségét hosszú éveken át. Ehhez több kellett. És ez a több nyilván az volt, hogy akkor, azokban az években egyedül neki voltak körvonalazott tervei, elképzelései. Ő tudta egyedül, hogy minden körülmények között szepiró lesz; ő volt az egyedüli, aki kialakult témákról fantáziált és műveket ígért már másnapra. Bármennyire komikusan hangozzék is, ő egyedül fenyegethette meg Grandpiert azzal, hogy hazamegy és együlből „levág” egy 10 kötetes regényt. Bárki más kérkedik ilyesmivel, a Tettye remegett volna meg a karban feltörő hahotától, őt még meg sem mosolyogta senki. Joggal vagy jogtalanul, de képesnek érezték arra, hogy fenyegetését beváltsa. Elméletben persze. Ő kezdettől fogva sziklával birkózott s a többiek, – szerény kavicsörgetők akkor még –, ösztönösen megértették, hogy az, aki jussát az időtől követeli, az elhivatottságra alapozza igényeit.

Bármilyen nyúlt, bátorsága mindig kiütközött. Dolgozatában, a *Történelmi Alarcokban* éppúgy (a *Batsányi Társaságban* olvasta fel) mint abban a kivesésésben, amelyik a *Magyar Intézetben* zajlott le s amelynek szenvedő alanya az akkori idők irodalmi pápája, Pintér Jenő volt. Bizonyos vonatkozásokban tájékozottsága alaposabb volt mindenkiénél. Török Gyuláról,

Obornyik Károlyról, Zilahy Károlyról, Lovik Károlyról ő beszélt először a társaságban, mint elikkasztott nagy tehetségekről. Stílusa már akkor csiszoltabb, fejlettebb mindenkiénél. Olyan sorokat, amilyeneket ő egy-egy levélben hanyagul odavetett, a többiek még nem tudtak úgy leírni. Ime egy ilyen részlet: „Ígazán ősz van, a Mecsekben leszállt a halál, a csend is nagyobb, a hegy tele van színnel, mintha egy piros hajú isten haldokolna. Milyen az ősz nálatok, Döbröközön? Érzem a must szagot, idáig hatol. Nagyot kortyolok és megrészegülök a levegőtől.” Két világ néhány lebilincselően egyszerű mondatban!

Témái, melyekkel hatott, bizonyos kettősséget mutattak. Egyrésztük, mint a főispán-novella tárgya is, a groteszk iránti hajlamáról árulkodtak; másoknál erős Szabó Dezső kölcsönhatásokat lehetett megállapítani. A régi magyar birodalom összeomlásának okai például módfelett foglalkoztatták. Erről akarta élete nagy művét megalkotni. Történelmi hőst keresett, aki köré elképzeléseit göngyölíthetné s amikor bátorkodtam azt tanácsolni, hogy fordítsa meg a dolgot és mondanivalói alapján teremtsen magának hőst, megorrolt. Hőst, mint fejtegette, csak élmények alapján lehet belülről teremteni, ajánlatom tehát rosszhiszemű, mert tudom, mennyire eseménytelen életre kényszerült, mint gyógyíthatatlan beteg. Nyersanyag-hiányról panaszkodott folytonosan s sokszor csak azért keveredett botrányos helyzetbe, mert megint „élményt keresett”.

Szabó Dezső parasztrómantikája erősen megfertőzte és ez számos állásfoglalásából ki-
-itközött. Am e hatástól függetlenül, ösztönösen értette az idők szavát s kereste az irányítót, amellyel megtalálhatja a helyes tájékozódást. A falut nem ismerte, ezért minden alkalmat megragadott, hogy hozzánk, Döbrökőzre lejhessen. Nálunk töltött napjait igyekezett a legjobban hasznosítani. Kereste a néppel való gyakori érintkezést s bár tévedés az, hogy Döbröközön falusi iskolát szervezett volna, mint azt az *Útlevel* című, poszthumusz elbeszéléskötet előző írója állítja, kétségtelen, hogy igen jó kapcsolatokat épített ki a parasztsággal. Szereplést vállalt az iparos és paraszt ifjúságból alakult műkedvelőkör előadásain (rendezett), részt vett a korcsmázásokban, kijárt a földekre, néha két napos kocsikázást vállalt, hogy valamelyik ismerős gazdát vásárba kísérhesse, mennyegzők, keresztelők előkészítésénél szorgoskodott s volt idő, 1929 nyara, amikor legfőbb tanácsadója lett azoknak a családoknak, amelyeknek elbuktatott középiskolás csemetéit pótvizsgára készítette elő. (Alkalmassint ezt a ténykedését minősítette, tévedésként, parasztskola szervezésnek az *Útlevel* előzőírója.) Meglepetéssel kellett tapasztalnom, hogy viszonylag rövid idő alatt olyan irányba is tájékozódott, amerre én még sötétben tapogatóztam. Én laktam a faluban, mégis ő fedezte fel nekem az úgynevezett Szőlőhegyet, mint a legelesettebb réteg elkülönült menedékhelyét. Régi tanítványai még ma is emlegetik, mennyire kiforgatta őket tanulás közben. Egy-egy sikerültebb vállalati eset aztán felvillantotta benne a témát. Monstrum regényterv született ezúttal 6 kötetes. És elgondolását sokáig melengette, sokkal hosszabb ideig mint az előzőeket. Tervét Babits *Haláltitai* c. regényével fejezte be. Együtt olvastuk el a művet s utána Kovátshoz napokig nem lehetett szólni. Egyrészt örült, hogy Babits világirodalmi szinten rajzolta meg a századfordulós magyar állapotokat, másrészt lesújtottságot érzett, mert, mint mondta, Babitsnál kisebb készültséggel többé nem foghat senki a témához. Nyugtattam, hogy hűsz egy néhány éves korában senkinek sem sikerült kiemelkedő prózai művet alkotnia s biztattam, hogy Grandpierre-t vegye példának, aki elraktározta egyelőre témáit későbbi feldolgozásra. „Emici félretehetheti témáit, én nem, – torkolt le. – Ő a végtelenbe fut, az én pályám ki van mérve. Ő megélhet ötven évet még, én legfeljebb ötöt. Nem egyformák az esélyeink.” „Thomas Mannal hozakodott elő, akinek *Buddenbrooks*-ja 26 éves korában jelent meg. „Őt is a halál sarkalta, azt akarta megelőzni. Nekem az ő példája maradt. Annál inkább, mert én nem gyógyulhatok meg, mint ő.”

Minél előbb könyvvel akart megjelenni, mert mint elsőhajtotta, a torzósághoz is le kell tenni valamit az asztalra. Készült a torzósorsra. Emiatt választotta íróideáljául Török Gyulát, emiatt határozta el, hogy könyvet ír róla. De nyugtalankodott is, mert attól rettegett, hogy „A zöldköves gyűrű” nélkül legfeljebb az elmondatlan versek poétája marad. Nagy Dániel akkor megjelent kisregényére utalt, amelynek főhőse olyan költő, akinek soha, egyetlen sora nem jelenik meg, ám éjjel, alkoholmámborban mindenkit megrikat csodálatos verseivel.

Ezek voltak akkori életének mélypontjai, ámde nem ezek jellemezték igazán. Eleme a gúny, a torzítás, a karikirozás és az örökös tervezgetés volt. Hosszasan fejtegette többek között, mennyire egészségtelen, hogy a szellemi élet a fővárosban összpontosul s a kárhoztatásban odáig ment, hogy Adyt is felelőssé tette utólag, amiért nem tartott ki Váradon. Pécsét egy új Várad rangjára akarta emelni, mert az egykori sekélyesség ellenére fölöttébb alkalmas területnek tartotta a várost a szellemi terjeszkedésre. „Van polgársága, – mondogatta –, csak elő kell piszkálni őket odvaikból.” Prózai antológiát szeretett volna összehozni valamiképpen s ennek szemszögéből kimondottan előnyösnek tartotta a kör sokrétűségét. „Így lesz színe, zamata az újfajta *Holnapnak!*” – ígérte csillámló szemmel.

Gunyolódó kedve, torzító hajlama, a fura iránti mohó érdeklődése, tul a nonkonformista megnyilvánulásokon, nem ismert korlátot. Képes volt örülni kockázatokra is, csak minél nagyobb

zavart kavargó környezetében. Ilyen eseteit hosszú oldalakon lehetne felsorolni. Nem kímélte barátait, nem kímélte senkit. Leginkább Patkós szenvedte meg ilyen irányú kedvteléseit, de okozott nekem is kellemetlenséget. Amikor ezért szemrehányást tettem neki, ártatlan képet vágva azzal védekezett, hogy „szereti a feszült helyzeteket” s nézzem el neki ezt a szenvedélyt. Es nem lehetett haragudni rá, mert nemegyszer enenmaga számára teremtett „feszült helyzetet”, valóban csak a feszültség kedvéért. Ilyen megnyilvánulásai árulták el, hogy a fura iránti hajlam mindennél erősebb benne.

Elképzeléseinek, hogy Pécsen a háború előtti Nagyváradhoz hasonló vidéki kultúrközpontot teremtsen, nem kedvezett az idő. Az antológiához nyomda kellett volna, amelyik hitelez; az irodalmi lapok még a fővárosban is csak tengették létüket; a színház önálló vállalkozásba nem bocsátkozott, mert csak Pesten fémjelzett nevekkkel lehetett nézőket csábítani a nézőterre; a *Pécsi Napló* megrohamozásának terve pedig feledésbe merült, mert tárca-nívón senkisémet akart tündökölni, no meg aztán az együttes pillanatnyi készülsége sem volt olyan, hogy merész elgondolásokat végre lehessen hajtani. Ezt legjobban egy 1930 tavaszán bekövetkezett esemény bizonyította. Patkósnak, holmi visszaélések szellőztetésének fenyegetésével sikerült kézbe kaparintania a *Pécsi Színházi Életet*, ám amikor megjelentetendő anyagért fordult a társakhoz, csupa üres tarsolyt rázogattak felé. A korai szereplést következtetesen kerülő Grandpierre egyedül sietett segítségére, Kovátsnak nem akadt mondanivalója. A lap, amely mégiscsak valami levegőhöz-jutást jelenthetett volna, kipottyant Patkós kezéből.

De akkor már Kováts lefutotta távját Pécsen, kifelé állt szekere rúdja. Egyetemi tanulmányait befejezte, elhelyezkedést helyben nem talált, Pesten szintén hiába próbálkozott, kénytelen volt visszatérni szülővárosába, Kolozsvárra. Amit Pécsen még alacsonyrendű munkának tartott, arra ott ráfanyalodott. Két napilapba, a *Keleti Újságba* és *Ellenzékbe* írogatott kényszeredett riportokat, recenziókat, képzőművészeti kritikákat. 1930 decemberében, az *Erdélyi Fiatalok*-ban megjelent cikkének volt először komoly visszhangja, ennek folyományaként előadó körútra hívták. Torda, Nagyenyed, Marosvásárhely, Dés, Brassó voltak a körül jelentősebb állomásai. Tudását felfedezték, kezdte magát rettegett kritikussá kinőni. Dehát ő nem ezt ambicionálta s mellesleg ebből nem is lehetett megélni. 1931-ben arra kényszerült hát, hogy az *Aradi Közlöny*-höz szerződjék riporternek. 1932-ben a pécsi egyetem olasz ösztöndíjat adott régi diákjának, ez a Rómában töltött közel egy esztendő maradt életének legnapasugarasabb, legkiegyensúlyozottabb szakasza. Újságírói működését azonban nem szüneteltette ezalatt sem. „Római kalauz” címen riportsorozatot írt a Nagyváradon megjelenő *Erdélyi Lapok*-nak. Rómából hazatérve megint a két kolozsvári napilap örlömlémből zuhant vissza, de most már a *Pásztorújság* és az *Erdélyi Helikon* is közölt tőle novellákat. Úgy látszott, lassan mégis révére ér, felhagyhat fokozatosan a publicisztikával és csak író lehet, ahogy mindig szeretne volna. De mindig közbejött a betegség. 1936-ban már a Gaál Gábor által szerkesztett *Korunk* c. szélsőbaloldali szemléig jutott el, ide dolgozott élete utolsó hónapjaiban. 1937 december 23-án meghalt.

1930. május 3-án kelt levelében ezt írta Kolozsvárról: „Nagyon fáradtan hurcolom magam ebben a forró tavaszban. A nehéz elinduláson túl a sokat kívánó erdélyi közönség szeme előtt vagyok már. A nevemet sokan ismerik. Valami nagyot, valami érdemet kellene alkotnom s akkor a sikerre s azon túl örömekre is gondolhatok.” Az időpont figyelemre méltó, hiszen ekkor már nyomdában volt „*Török Gyula élete*” című műve, az első és egyetlen, ami életében megjelent. (Doktori disszertációnak készült egyben, ennek alapján avatták doktorrá Pécsen.) Az író, akit a gyors megjelenés vágya sarkallt mindig, ott állt, hogy a nyilvánosság elé léphet s valami másról álmodott! Íróideáljának alakját mintázta meg, dédelgetett tervet váltott valóra és másra, szebbre, nagyobbra áhítozott! Megszűnt volna érdeklődése a probléma iránt, nem érdekelte volna többé, amibe utolsó pécsi évének küzdelmes napjait fektette bele? Ugyanaz a levele, amelyből idéztem, tartalmazza a magyarázatot is. Ebben ugyanis többször visszatérőleg kér, nézzek utána a *Pantheon* kiadó Mikszáth Kálmán pályázatára benyújtott regényének, a „9 álom és 9 valóság”-nak. Ennek sorsa izgatta jobban, emiatt csökkent érdeklődése a kész és megjelenő mű iránt. Hiába, nem tudta megtagadni valódi magát: teremtő művész óhajtott lenni, az alkotó lehetősége izgatta mindenekfölött. Mint önálló alkotó akarta letenni a garast.

Pedig „*Török Gyula élete*”-nek sikere kielégíthette volna írói hiúságát. Annak ellenére, hogy nincs még egy magyar sajtótermék, amelyben annyi sajtóhiba hemzsegne, úgyhogy már-már olvashatatlan, a mű széles feltűnést keltett az avatottak körében. Még Harsányi Zsolt lelkiismeretét is megmoccantotta, jóllehet ezt igazán mélyen lepte be a por, hiszen 12 év alatt egyetlenegyszer sem jutott eszébe, hogy elhunyt barátjának irodalmi jelentőségét ismertesse és arra felhívja a figyelmet. Kováts könyve nyomán nemcsak az eladdig teljesen elfelejtett Török Gyula rehabilitációja következett be, hanem felébredt az érdeklődés az összes, méltatlanul elszüllyesztett íróművészek iránt, akikről az elzületiesedett irodalmi reklám már teljesen megfeledkezett. Korszaknyitó lett a rossz kiállítású füzet, amit legjobban az bizonyít, hogy e könyv keltette érdeklődés után olyan jelentős személyek vették programjukba az elsikkadt századeleji írók ügyét, mint Németh László és Féja Géza.

Mondanom sem kell, a „9 álom és 9 valóság”, amelynek sorsa Kovátsot annyira izgatta, szóba sem került a díjazásnál. Nem is kerülhetett, mert az egész pályázatosdi ügyes reklámtrükk volt, a kiadó ezzel népszerűsítette azt a szerzőt, akit az elkövetkezendő jövőben éppen futtatni kívánt. Kováts erről az üzleti titokról természetesen nem tudott s látszólagos cinizmusával szemben nagyfokú naivitását bizonyítja, hogy vállalkozásához percig is reményeket fűzött.

Természetesen nem állhattam ellent belső kíváncsiságomnak s a kiadótól visszaszerzett kéziratot elolvastam, mielőtt barátomnak visszaküldöttem volna. Annak a Kováts Józsefnek, aki nagy nemzedéki és nemzeti problémákkal gyürkőzött nemrég, a kéziratban nyomát sem leltem. Transzcendens elemekkel dolgozó, vicsonyi késdobálót találtam magammal szemben, akinek éreztetőleg egyetlen törekvése az elképesztés maradt. A „feszült helyzeteket” kedvelő énje volt itt jelen, sűrű Huxley-beütésektől fertőzött. Egészében nézve kicsit hevenyészett, erősen letisztult írás volt regénye, lélegzetállítóan gyönyörű első fejezettel. Ez a közel 50 oldalnyi, az egészből kiemelkedő, magában is megálló bevezető fejezet annyira elragadt, hogy gondolataimat mindjárt papírra vettem. Azt mertem tanácsolni levelemben Kovátsnak, hogy az első fejezetet használja fel novellaként, a többit pedig dobja kosárba. Rettenetesen megnehezítelt ezért és vakmerőségemet igazán sohasem bocsátotta meg. Hogy melyikünknek volt igaza, sajnos, a kézirat alapján ma már nem lehet eldönteni. Elgondolkoztató mozzanatnak kell tekinteni mindenestre azt, hogy Grandpierrének, aki mindig legbizalmasabb barátja volt, mégcsak tudomása sincs a regényről. Kováts tehát nem „fellebbezett” hozzá az én véleményemmel szemben. Kováts a regényt, nővére közlése szerint, Tamási Áronnak adta át Benedek Marcellhez való továbbítás céljából. Tamási azonban nem emlékszik a kéziratra, tehát az nem is került hozzá. Ez a hamis nyom is bonyolítja a regény körül mutatkozó titokzatosságot. Valószínűnek kell tartani, hogy Kováts felindulásában megsemmisítette az egyetlen gépelt példányt s amit nővérenek mondott, az ő fenyegető természetének mese-terméke. Holmi siker sejtetésével akarta nővéreben megerősíteni a hitet, hogy a pályázati kudarc véletlen, a baráti fanyalgás pedig indokolatlan. Bánt a lelkiismeret, hogy akaratlan elveszejtője lettem 50 oldalnyi igen értékes kéziratnak s bűntudatomat csak az enyhíti némileg, hogy barátai közül nem én vagyok az egyetlen, aki utolsó éveiben keserűséget okozott neki. A másik tettes Grandpierre, igaz, ő még akaratlanabban bűnös. Ő ugyanis azzal a pusztá ténnyel cseppentett ürmöt Kováts poharába, hogy megírta „Dr. Csibráky szerelme”-it.

Irigységet érzett volna legjobb barátjával szemben, akit mélységesen becsült és töretlenül nagyra tartott? Túl igaztalan lenne őt ilyesmivel gyanúsítani. Ha közönséges értelemben használt irigység lakozott volna benne, ez hamarabb kirobbanhatott volna belőle, hiszen Grandpierrének nem ez volt első, kinyomtatott könyve. A harag, a féltékenység a „Rosta” megjelenésekor kellett volna megmutatkozzék, amikor a regény főszereplőjében, Kocsis Mártonban mindenki Kovátsra ismert. Az az irigység, amit „Dr. Csibráky” kiváltott belőle, másfajta irigység volt. Amolyan döbbenetféle irigység, hogy társa, egyetlen kísérlet után, hosszas keresés és útvesztőben tévelygés nélkül rátalált a hangra, az igazira, ami legbensőbb sajátja. Mert benne, magában is ez a hang dörömbölt tulajdonképpen. Hogy Grandpierre azt csinálta meg, pontosan azt, amit ő ugyanúgy tudott volna, előbb tudott volna talán, ha a torz iránti hajlamát nem apró fenyegetőkedésekben éli ki, hanem művekbe transzponálja. Nyilván döbbenet ébredt rá arra, hogy azalatt, míg ő nemzedék-problémák szikláját próbálta helyből kimozdítani, a másik elvégezte a teljesíthető feladatot. Az a másik, akinek ötven évet jósolt, miközben ő leélte a magának engedélyezett ötöt. Ezt a csapást igazán nem is tudta kiheverni soha. Erről tanúskodik az a szomorú tény, hogy az elveszettnek tekinthető „9 álom és 9 valóság”-on kívül hasonló hangvételű regénykísérletnek nincs nyoma. Elbeszélésekbe, rövidebb lélegzetű dolgokba igyekezett tömöríteni, amit belső hajótöréséből megmentett magának. Fizikai erejéből akkor már nem is futotta többre.

Ami mégis maradt utána, az „Emberek útra kelnek”, nem tudatos tett, nem egy művet építő agy munkája. Regénynek nevezhetjük ugyan a 252 oldalt, ám sokkal inkább terjedelmes búcsúlevél, amelynek címette az egész emberiség. Egy fiatalon ebek szerdekére jutott férfi fintorosan vall itt sebtében arról, ami a lét és nem-lét közötti lebegés állapotában észébe jut. Ez korántsem az, amit mondani akart és az sem, amerre hajlama irányíthatta volna, ha idejében rájön arra, hogy neki is a maga Csibrákyját kell megcsinálnia. A kettő csökevénye egy kicsit a mű úgy, ahogy visszamaradt. Csüggeteg képek suhannak el az olvasó előtt, emberek hempergnek a birkózó szőnyegen, amelyen a halállal való mérkőzésüket vívják, miközben az élet, amely egy-egy látogató személye vagy egy-egy felvillanó emlék révén időnkint beúzen valamit a küzdőfeleknek, olyan fenyegető gyorsasággal fogy el, mint Balzac Raphaéljének számbőre. Sokan írtak a halálról, de nem így, birkózva és állandóan fogást keresve és nem ennyire a személyes élmény hitelével.

Magának a regénynek kálváriája sem mindennapi. Kórházban, otthoni betegségben, állandóan ismétlődő szívrohamok szünetében készült, sohasem tudva, hogy a következő roham után még marad-e nap a folytatáshoz. A regényt sikerült mégis befejezni. És akkor jött az újabb

izgalom, megjelenhet-e még addig, míg az író mégse pislákol? Grandpierre vállalta a harcot a kéziratért. A Franklin kiadó lektora volt éppen, természetesnek tartotta, hogy először vállalatánál próbálkozzék. Nem sokra jutott. Az illetékesek „nem láttak fantáziát” a kéziratban. Így történt aztán, hogy többirányú eredménytelen kísérlet után végre egyik jobboldali kiadó lektora „kötélnek állt”. Éppencsak az író költözött el végleg közben.

Ezen kívül 1957-ben a bukaresti Állami Kiadó, régi barátok buzgólkodásának eredményeként megjelentetett egy novella-gyűjteményt is az írótól. A kötet 25 megjelent elbeszéléséből tizenhetet tartalmaz, igényes válogatásban. A kötethez Sóni Pál irt előszót s ebben elsőnek próbálja a közönségnek megrajzolni Kováts portréját. A tanulmány helyesen állapítja meg, hogy Kováts egész munkásságát gyerekkorától húzódó betegsége határozta meg, életét két előszobában töltötte el. A gyerekkorban, amikor az élet és az azt követő korban, amikor a halál szobájába történő belépésre várakozott. Valóban. Ha elbeszéléskötetét, munkásságának legjellemzőbb darabjait nézzük, szembeszökő, hogy témaköre mennyire e két előszoba élményvilágára szűkül össze. A gyermekkor képzetétét foglalkoztató álmokra, álomszerű történetekre és a halállal való komálgodásra, melynek rémképét különböző módon igyekezik a maga számára elfogadhatóvá szelidíteni. Mintha más élményanyaga ezenkívül nem is lett volna. Írásai legalábbis nem vallanak másról. Ahol mégis megpróbál a két előszobán kívüli világból láttatni valamit, például a „Sapákné kancsójában” vagy az „Árkosi árvaságra jut” című novellában, vegyes érzelmeket kelt banálításával, mert csak régen kilúgozott problémákig jut el s egyedül fölényes íráskészségével bírja az érdeklődést ébren tartani. Noha „Sapákné kancsójában” sok újszerű és új valóságot feltáró mondanivalója is akad a maga pécsi diákvilágáról. A „Szent Mihály napján” című novella ezzel a mondattal fejeződik be: „Kinyitom a szememet és mintha víz alól nézném a világot.” Ezt tudjuk róla tetteiből, de írásban saját látásmódját itt határozza meg pontosan. Csakugyan víz alól nézte a világot s írói hitelének legnagyobb dicsérete, hogy úgyis mutatta meg, ahogy látta. A kötetben lévő „Szerelmi vallomás” hangulatában, légkörével nagyban emlékeztet Alain Fournier „*Le grand Meaulnes*”-jára, ez az írás azonban más szempontból érdekes. Ebből mérhető le, hogy a halálvárás, a második előszoba élménye még a gyerekkor, az első előszoba világának víziós képét is átfestti. A két élmény itt összeolvad, furcsa helycserek történnek s mintahogy a matematikában, szorzás esetén két mínusz előjel plusszá változik, úgy csíholja ki itt az álom és a félelem a cselekvést. Hogy az író milyen fejlett művészi kifejező eszközöknek volt birtokában, talán ebben a művében mutatkozik meg legjobban.

Harmincegy évet élt, alig eggyel többet, mint Török Gyula, akinek végzetében saját sorsát is megsejtette. Félelme igazolódott, nem maradt utána egy „*A zöldköves gyűrű*”, hogy minden korokon át jelezze ittlétét. Szerényebb hagyaték alapján kell meghatározunk helyét és jelentőségét. Azt hiszem mégsem túlzok, ha ezt a hagyatékot elegendőnek tartom ahhoz, hogy le lehessen írni: a végzetel való kevésbé látványos packázás esetén, több önfegyellemmel, mértékletesebb életmóddal, az alkohol vonzásának ellenállva, ténylegesen is elérhette volna regényíró-ideálja rangját. A sikertelenség oka, – ámbátor Sóni Pál ezt ismételtelen kétségbevonja –, nagyrészt azzal az életmóddal magyarázható, amelyet folytatott. Egy-egy boros éjszaka után, amely meg a makkegészséges szervezetet is megpróbálta volna, ő napokig féláljultan pihent az ágyában, teljesen munkaképtelen állapotban. Családtagjai, barátai mindent elkövettek, hogy visszatartsák, am ő az ilyen féltésekkel szemben a dolce vita jelszavát hangoztatta. Más kérdés persze, hogy ezt a magatartást mi szülte. Valószínű, hogy az egészséges ember egészségesebb életmódot is folytatott volna. A halál látványos lebecsülésére, ami az „*Emberek útra kelnek*”-ben tetőzik, némi triviálitással rá lehet mondani, hogy nem más, mint a halál orrára nyomott fricska. De hogy mennyire tisztelte a megfricskázottat, félvállról vett élete bizonyítja igazán. Mint a rengetegbe tévedt, aki félelmét énekkel próbálja elűzni, ő is énekelt a maga módján: nyelvét öltögette. A fennálló társadalmi rend felé, az ígéretnélküli életre és a közeledő halálra egyaránt. Ez volt számára az egyetlen lehetőség, hogy elviselje a létezés tudatát. Neki a közbeeső idő nem az volt, mint más, ereje teljében élő embernek. Ingerkedett hitelezőjével, hogy a számla átvételének pillanata elviselhetőbb legyen.

Miközben az emlékezés anyagát gyűjtögettem, igyekeztem felfedni, lapul-e irodalmi hagyatékában feltárára érdemes mű. A „*Kör és ellipszis*” című egyfelvonásos és egy kétfelvonásos, cím nélküli darabja várja, hogy akadjon avatott bányász, aki szentel időt e darabok értékének, használatosságának megállapítására. Nem lehetne az illető a rádió, netán a pécsi színház illetékes? Nem lehetetlen, hogy sokatérő dolgot fordítana ki kutató csákánya. Ne zavarja őt az Irodalmi Lexikon hanyagsága, mely két sort sem áldozott arra, hogy egy méltatlanul elfelejtett író létezéséről értesítse a világot.

HODINKA ANTAL

Ebben az évben van születésének századik évfordulója. Az Erdős-Kárpátok alján, Lodoméron született 1864-ben. Amikor 82 éves korában Budapesten meghalt, hat-évtizedes tevékenység során alkotott értékesnél értékesebb tudományos munkákat hagyott ránk. Húsz éven át (1914–1934) egyetemi tanárként is működve (előbb a pozsonyi, majd 1923-tól kezdve a pécsi egyetemen) számos történelemtanárnak, levéltárosnak és kutatónak adott tudományos útravalót.

Hodinka Antal életútját, tudományos munkásságát, mint ahogy a leggyakrabban történik, környezete észrevehetően befolyásolta. Atyja kárpát-orsz görögkatolikus esperes volt, s a családi miliő hatására Ungváron, majd Budapesten teológiát tanult. Az a historizizmussal telített légkör azonban, amelybe a századvégi fővárosban került, figyelmét inkább a történettudomány és a nyelvészeti problémák felé terelte. Teológiai tanulmányait befejezte ugyan, mégsem lépett az egyház szolgálatába, hanem orosz történelmi témákban mélyedt el. 1888-ban a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába került, de itt csak egy évig maradt, mivel állami ösztöndíjasként Bécsbe küldték. A bécsi egyetemen és az Institut für Österreichische Geschichtsforschung keretében diplomatikai és paleográfiai, valamint szláv filológiai ismereteit bővítette. A továbbképzés útján jól hasznosíthatta a közös pénzügyminisztérium levéltárában (a régi Hofkammerarchívban) eltöltött időt Thallóczy Lajos levéltárigazgató irányításával. 1892–1906 között a csász. kir. hitbizományi könyvtár őre lett. 1905-ben „a magyar és szláv érintkezések” tárgykörben magántanári képesítést nyert a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán; 1906-ban a pozsonyi jogakadémián a művelődéstörténeti tanszéket kapta meg, 1914-ben a szervezés alatt álló pozsonyi tudományegyetem tanára lett, és itt az elsőként létrehozott jogi karon magyar történelmet tanított mindaddig, amíg a megszervezett bölcsészeti karon elfoglalta katedráját.

Az első világháború kihatásaként, az 1920-as évek elején, Pozsonyban, a mai szlovák-egyetem lépett a fejlődés útjára, a régi magyar-egyetem több professzora pedig – 1923-tól kezdve – a pécsi egyetem tanszékein folytatta tovább működését. Hodinka Pécssett a magyar történelmi tanszéket az egyetemes történelmi tanszékre cserélte fel. Helyét a közelmúltban Pécssett elhunyt kiváló történetíró, Holub József foglalta el.

Nagy távlatokban a Monarchia összeomlása, szűkebb körben a pécsi katedra bizonyos értelemben módosította Hodinka Antal tudományos tervezését is. Jóllehet továbbra is Magyarországnak a szláv népekkel való kapcsolata maradt érdeklődésének középpontjában, helyzeti adottsága történetkutatását térben szűkítette, időben napjainkhoz közelebb hozta.

1923 előtti tudományos munkásságának legkiemelkedőbb dokumentumai a következők: Thallóczy Lajossal együtt készítette el a „Magyarország melléktartományainak oklevéltára” címen tervezett sorozat első kötetét (1903), amely a horvát véghelyekre vonatkozó dokumentumokat adja 1490–1526 között. A kötet bevezető tanulmányát Hodinka írta. Önállóan megjelent délszláv vonatkozású munkáiban foglalkozott az egyház küzdelmével a bosnyák bogumil eretnekekkel (Bp. 1887.), a szerb történet forrásaival és első korával (Bp. 1891.), a bosnyák-djakovári püspökség történetének egyes problémáival. A Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottságának felkérésére írta meg „A munkácsi görögkatolikus püspökség történetét”-t (Bp. 1909). Két év múlva pedig megjelent e könyv tartozékaként a dokumentációs kötet is (A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára. Ungvár, 1911.). Ugyancsak az MTA Történeti Bizottsága megbízásából gyűjtötte össze és fordította magyarra az orosz évkönyvek magyar vonatkozású részeit (Bp. 1916.). Egy-egy tanulmányában foglalkozott a tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának ügyével (Bp. 1912.),

továbbá a kárpát-orszok lakóhelyével, gazdaságával és múltjának legfőbb vonásaival (Bp. 1923.).

Olaszországi tanulmányútja eredményeként ma is jól használható kétkötetes munkát írt Róma könyvtáiról és levéltáiról (Bp. 1917.).

Hodinka tudományos működésének e gazdag korszakában még számos értekezése jelent meg különböző tanulmánykötetekben, évkönyvekben és folyóiratokban. Az anyaggyűjtés, feldolgozás, publikálás és a nagy tervek korszaka ez. Ebből az időből származó gyűjtésének egy része még ma is másolatokban, közel sajtókész feldolgozásban – kéziratban – maradt ránk. Ilyen a horvát véghelyek oklevéltárának két kéziratosa kötet, a munkácsi püspökségre vonatkozó, három kötetnyi oklevél-gyűjtése, kéziratok a magyarországi szláv nyomdászat, valamint a tokaji vár és a tokaji gör. kat. egyház történetével kapcsolatban. A kárpát-orszok teljes település- és gazdaságtörténetének megírásával haláláig foglalkozott.

Pécsi egyetemi tanársága idején dunántúli és pécsi témák felé fordult figyelve, és több tanulmánnyal gazdagította Pécs város és Baranya megye történeti irodalmát; leginkább a mohácsi csata problémája és Pécs város sorsa, helyzete, benépesülése érdekelte a török kiűzése utáni évtizedekben. Életének ebben a szakaszában szláv vonatkozású kutatási témáival kevesebbet foglalkozott. A pécsi bölcsészeti kar egyetemes történeti tanszékén sem hasznosíthatta kellőképpen szláv-történeti ismereteit. Nemcsak a hallgatóság száma volt kicsiny, hanem a hallgatók érdeklődési köre is más irányba fordult; volt hallgatói később – kutatói szinten – irodalomtörténeti, régészeti és magyar történeti kérdésekkel foglalkoztak.

Hodinka Antal széleskörű tudása a katedrán, kitűnő előadásaiiban igen jól érvényesült. Az eseményekről sosem beszélt lélek nélkül: lelkesedett, mérgelődött és szatirikus megjegyzéseket tett. A fejlődés folyamatait mindig nagy összefüggésekben nézte. Nagy szabadságot adott magának a témák kifejtésében, ítéleteiben nem tűrte meg a korlátokat, ha kutatásai más eredményre engedtek következtetni. Szívesen látta, ha tanítványai is ilyen módon tanultak és kutattak. Nagy élmény volt előadását hallgatni és szemináriumain dolgozni. Hodinka Antal nemcsak jó történetkutató, hanem a szó valódi értelmében professzor volt, és ami nem utolsósorban, egyszerű és közvetlen maradt mind a tanszéken, mind a tanítványokkal való érintkezésben.

Tanítványai közül még sokan élnek, dolgoznak s valamennyien szeretettel és kegyelettel gondolnak vissza rá mint emberre, büszkeséggel és hálával mint tanárra, történetírói alkotásaihoz pedig mindenkor a biztonság érzésével nyúlnak.

KELLE SÁNDOR rajza

PÉCZELY LÁSZLÓ

OLDÓDÁS VAGY KRISTÁLYOSODÁS?

*Nemzeti versformáink funkcionális szerepének kérdéséhez**

Nemzeti versidomunk formái általában dallamosabbak, énekszerűbbek jövevényformáinknál, különösen a leginkább beszédszerű jambusi formáknál. Ennek oka leginkább az, hogy nemzeti versidomunk taglalásában értelmi és versnyomaték jóval gyakrabban esik egybe, mint a jövevényformáknál, ezért értelem szerint való felmondásban sokkal érzékelhetőbben jut érvényre az ilyen formában írt versek ritmusa, mint a jövevény formájuké, különösen a jambusiaké. Magyaros formájú verseink felmondás közben önkénytelenül skandalálásra készítetnek bennünket, mert ritmusuk sorozatos ismétlődésük következtében olyan esetekben is érvényesülni igyekszik, amikor a kétféle nyomaték nem találkozik. Magyaros formáinknak ez a felmondásban erősen érvényesülő, kissé egyhangú éneklő-skandaló jellege nemcsak a dinamikai viszonyokban mutatkozik meg, hanem a versek hanglejtésében is. Ez az éneklő, dalszerű jelleg azóta vált feltűnőbbé, mióta a kevésbé dallamos, beszédszerűbb jövevényformákat, köztük is a leginkább beszédszerű jambikus formákat, meghonosítottuk. A könnyedén dallamosnak tetsző magyaros formák és a beszédszerűbb idegen formák közt lévő határ élessége még csak fokozódott azáltal is, hogy Petőfi és példáján indulva sokan mások a líra területén leginkább a dal műfajára korlátozták a nemzeti formákat, s a magasabbrendű líraiság, az elmélyültebb érzelmiség és bonyolultabb gondolatiság megfelelő formáinak inkább a jövevény formákat érezték, és alkalmaztak őket ilyenekül. Így állott elő nemzeti formáink olyan mértékű háttérbeszorulása, hogy egyes metrikusaink már költészetünk és verselésünk elmagyartalanodása miatt aggódtak. *Négyesy László* a századfordulón *A mértékes magyar verselés története* (1892.) c. könyvében joggal panaszkodik: „S ha a napjaink fiatal költőit olvassuk, a magyar ritmus náluk oly ritka, a jambus oly általános, hogy a nemzeti stíl barátját komoly aggodalom szállja meg költészetünk és verselésünk jövője iránt, mely el fog magyartalanodni. Van költő, ki nemzeti formában egyáltalában nem is ír.” *Nagy Péter* nemrég tette közzé *Móricz Zsigmond*nak néhány ma már ismeretlen írását, köztük olyanokat, amelyekben a fiatal író zseniális éleslátással mutat rá a magyar verselés néhány igen lényeges problémájára. (*Móricz Zsigmond ismeretlen írásai*. Itk. 1962. 3. sz.). *Móricz* 1903. évi népdalgyűjtő útján nemzeti versformáink mellőzésének kérdése izgatja. *Magyar Szó*-beli cikkében először amiatt panaszkodik, hogy költőink elfelejtették vagy lenézik nemzeti versformáinkat. Ezután futó pillantást vet magyaros formáink sorsára, a XVIII. század végétől, a jövevény formák meghonosodásától fogva kezdődő mellőzésükre, majd művészi kiképzésükre *Arany*, *Petőfi* költészetében, végül ismét háttérbe szorulásukra a XIX. század második felében. Végignézvén egy sor napilapot és folyóiratot, meglepődéssel állapítja meg a magyaros formájú versek elenyészően csekély számát. Nem hagyja rosszaló említés nélkül az elméletet sem, amely szintén a jövevény formák népszerűségének bővületében él, s nem vizsgálja meg tüzetesebben, milyen kifejezési lehetőségeket rejtegetnek nemzeti formáink. Végül fájdalmasan emeli fel hangját: „Jó ízlésű költőink előtt üres kongásnak hallat-

* Részlet a szerzőnek „Tartalom és versforma” címmel az Akadémiai Kiadónál megjelenő könyvéből.

szik a ritmusos vers – és – o tempora! – nem szeretjük lelkünköt lelkedzett gyönyörű virágunkat”. Hasonlóképp látja a helyzetet *Vargyas Lajos* is *A magyar vers ritmusa* (1952). c. tanulmányában. Ő is úgy véli, hogy költőink kezdetlegesnek és népies hangulatúnak, magasabbrendű ihlethez alkalmatlannak érezték ezt a versformát. S majdnem így is van. Ha számbavesszük nemzeti formában írt verseinket a XVIII. sz. végétől a XX. sz. elejéig, azt tapasztaljuk, hogy általában témában is, stílusban is élesen elválnak jövevény formájú verseinktől. Ezzel a versformával együtt azonnal érzékelhetően megváltozik a versek stílusa, dalszerűen egyszerűvé, gyakran népies ízűvé válik, vagy legalábbis eltávolodik attól a választékosabb, emelkedettebb hangnemtől, amely a nemzeti formában írt verseknek többnyire sajátja. De ez nem is lehet másképp akkor, amikor költőink a nemzeti formák alkalmazását csak bizonyos témákra korlátozzák. Ihletállapot, téma, stílus, versforma egységből olyan hangulati atmoszféra áll elő, amely meglehetősen körülhatárolja a magyaros formában írt versek csoportját egy-egy költő munkásságában s a magyar költészet egészében egyaránt. Érdekes tanulsággal szolgálhatna legalább nagyobb és ismertebb költőink összes magyaros formában írt lírai verseinek számbavétele ebből a szempontból. Talán néhány régebbi és újabb költőnk verseire vetett futó pillantás is elég lesz, hogy a mondottakról meggyőzzön. *Arany István* c. költeményének bensőséges hangulatát a stílus mellett a párosrimű felező 8-asok is segítenek megteremteni. *A világ* c. epigrammájában a humoros, aforizmaszerű tartalomhoz párosul az előbbi forma. *Az ótorony*-ban kissé archaikus zamata van a témához választott háromütemű 10-esnek. *A Vágy*-ban a szülőföld, az „egyszerű tanyácska” visszakívánása és az „egyszerű dal, egyszerű szív, lélek” említése társítja magához a fenti formát. *A vigasztaló*-ban is egyszerű népdalformában, párosrimű, felező 8-asokban énekel saját költészetéről: „Házi mécssem szelid fénye | Nem hajósok létreménye.” *A vén gulyás temetésé*-ben a népi alak mint téma vonzza a magyaros formát. Népdalt nem is lehet más formában írni (*Sírva jön a magyar nótá világra, Elesett a Rigó lovam patkója, Hej! iharta, juharta*). *A bujdosónak „Dal”* az alcíme, formája háromütemű 11-es: „Párjavesztett gilyének szíve fáj”, a *Köszöntő dal*-nak alcíme: „II. Endre korában”, eo ipso nem szólhat jövevény formában. *Kosztolányi* a gyermekkor emlékeit idézi *A szegény kisgyermek panasza* egyik, szótagszámváltoztató versében („Lánc, lánc, eszterlánc”). *Babits* a falusi környezet hangulatának megteremtését szolgálja a magyaros formával a *Vasárnapi csendes eső*-ben. *Ezerkilencszáznegyven* c. versében hazájához való rendíthetetlen hűségét azzal is megvallja, hogy a Toldi versformáját használja. *Az Augusztus*-ban a dalilhet s a falusi táj szemlélete hívja elő a 7-essel váltakozó felező 8-as formát és a szinte fitogtatóan népies stílust („Lelkem is itt szertecicáz, elmőricáz csön-desen, s megpihen egy fehércicás kukoricás ereszen”). *Emlékezés egy régi pécsi uszodára* c. versében bizonyos fokú iróniához és archaizáló szándékhoz társít magyaros formát. *József Attila* szegényember- és falusi miliőt felidéző verseinek (pl. *Holt vidék, Egeres, Búza, Medvetánc, Aradat*) indokolt formája a magyaros. *Ringató*-jában a dalilhet, a népköltészet hangja és a magyaros versforma alkotnak komplex egységet, *Mikor az utcán átment a kedves* c. versében az ábrázolt női alak és a bensőséges hangulat sugallja a dallamos magyaros versformát. *Szabó Lőrinc* *Versek a gyermekszobából* c. kis ciklusában szótagszámváltoztató ritmusban énekel, úgy, mint a nép gyermekverseiben. *Illyés Gyula* egy sor magyaros formájú versében idézi az ott-hont, a falusi és pusztai környezetet és népét (*Nem feledhetem én, Szülőföldemen, Kaszálonon érett, Lefelé a hegyről, A ház végén ülök, Szerelmem huszonegy éves, Madarak szóltak fenn, Három öreg. A betyár, Cigánytemető* stb.) Ugyanezt teszi *Juhász Ferenc* is (*Isten tehénkéje, Nagymama, A rezi várban. Ősz szüret előtt, Csikóéllés, Téli földek, A szarvassá változott fiúk kiáltozása a titkok kapujából* stb.), továbbá egy sor népies tárgyú elbeszélő költemény és verses népmesefeldolgozás). Zömmel népdalformákkal él *Jankovich Ferenc* is a népet, életét és környezetét idéző *Szenagyűjtés* és *Gyermekeknek* ciklusában (Összegyűjtött versei. Bp., 1959.) Magyaros ritmusúak *Kassák Lajos* gyermekversei s újabb irodalmunk egyéb gyermekversei és népmesefeldolgozásai (*Móra, Illyés, Takáts Gy., Pákolitz* stb.)

Meglehetősen szűk az a témakör, amelyet ez a felsorolás elénk tár, nem is hiszem, hogy számbavehető mértékben bővülne folytatásával. Népies téma, alak, miliő, gyermekvers, dalihlet, archaizálási szándék, az ábrázolttal való szolidaritás vállalása, az ábrázolt jelenség finomsága, bensőséges, meghitt viszony az ábrázolttal és ebből folyó intim hangulat, esetleg ironikus elutasítása a népien egyszerűnek: általában ezek azok az alkalmak, amelyek a nemzeti versidom formáit a lírában magukhoz társítják. Még szűkebbé válik ez a tárgykör, ha egyetlen költőnkre, pl. *Adyra* irányítjuk figyelmünket – nem tekintve azt, hogy időmértékes versein is lépten-nyomon átüt a magyaros ritmizálási elv – csupán határozottan magyaros ritmusú képletes verseit véve szemügyre. Leginkább közismert jelentkezése e ritmusnak kurucverseiben történik meg (*Két kuruc beszélget* több változata, *Az utolsó kuruc*, *Vendégség Bottyán vezérnél*, *Bujdosó kuruc rigmusa* stb.); aztán él vele archaizálási szándékkal egyéb versekben is, mint pl. a négy-sarkú felező 12-esekben írt, stílusában a XVI. századi jeremiádok hangját idéző *Hát imígyen sirok* c.-ben, az ugyancsak ezt a hangot megütő 5, 6 osztású, egyhangú rímelésű *Krónikás ének 1918-ból* c. háborúellenes versében, *Az halottas ünnep*-ben (alcíme: „Mikes is énekelhetne volna.”), *Sípja régi babonának* c. versében (alcíme: „Bujdosó magyar éneklí”). Magyarságversei némelyikében (*Hajh, őszi magyarság*, *A mesebeli János*, *Ülj törvényt*, *Werbőczy*, *Magyar-bánó magyar aggyal*, *A márciusi Naphoz*) népével való szolidaritását a versformával is akarja demonstrálni. Ehhez a formához folyamodik, ha valami ősi, keleti magyar jellegzetes hangszínezni. Így *Levéltéle Móricz Zsigmondhoz* c. episztolájában a nagy harcótársban „Nyugat csapatjának keleti zászlóját” látja, kiben „sarjadnak az ős magyar tövek.” Ezt dokumentálja azzal is, hogy versét párosrímű felező 12-esekben írja. A magyar népdalformák egyszerű, közvetlen hangját üti meg, ha versének dalszerűségét vagy gyermekien naív voltát akarja hangsúlyozni, vagy ha a gyermekkor emlékeit idézi (*Zúg-zeng a Jégcimbalom*, *A mindszeinti temetőben*, *Kis, karácsonyi ének*, *Balzsam tündér postája* középső része). Hogy azonban a pattogó ritmusú, énekszerű népdalvers nem az ő igazi formája, hogy csak kivételesen, különös indoktól készítetve nyúl hozzá, azt maga árulja el egyik versében, melynek címe: *A cigány vonójával* – „vagyis nem a magáéval” – ahogy *Horváth János* is megjegyzi verstanában. Ezeknek és a hozzájuk hasonló tapasztalatoknak birtokában írhatta Horváth János 1922-ben: „Az ideális magyar vers, az, melynek szabályait a verstanok közlik, túlságosan közel áll még a zenéhez s részben... nem is függetlenül még tőle teljesen. Formáinak legnagyobb része csak a dalfajok hangnemének felel meg...” Valamivel hátrébb pedig a jövővény formákkal kapcsolatosan: „Az idegen versformák meghonosodásának tehát nagy jelentősége az, hogy ellátott bennünket oly nemű simább, higgadtabb ritmussal, aminőt az eredeti magyar verselés (az egy tizenkettősen kívül) alig tudott nyújtani, aminőre pedig a műköltészet nagy területén lépten-nyomon szükségünk van, ha csak nem akarjuk szinte egész költészetünket a dal kedves, de kisszerű döngicselésére korlátozni.”

Tegyük fel végül is a kérdést: A magyaros versformák – az egy felező 12-est nem számítva – valóban csak a dal hangnemének felelnek meg, csupán „kisszerű döngicselés”-re telik tőlük? Ezt a kérdést Vargyas így veti fel könyvében: „A magyar nyelv valóban nem tudott volna kialakítani önmagából olyan versformát, mely nagy költészet megszólaltatására volna alkalmas? Vajon nem lehetséges, hogy a könnyűség, csilingelés, együgyűség csak felszín, mely alatt olyan erők is meghúzódnak, melyek komorabb, nagyszerűbb erőfeszítésre is alkalmasak?” Ez a probléma izgatja Móriczot is, anélkül, hogy aggódna a sokféle tartalomhoz alkalmazkodni tudó nemzeti versidom sokrétűségének és a képletes formák rugalmasságának hiánya miatt. Egy elemzett népdalpéldán bebizonyítja, „hogy megszámlálhatatlan sokféle formában lehet magyar verset költeni”, rávillant arra a „dús, kifejezésteljes, változatos, mély, értékes és nemes módszerre, ahogyan a magyar-lelkű versköltő magyarosan kifejezheti gondolatait”, s bizik abban, hogy „eljön a magyar verselés megújodása s felfedezik költőink, milyen nagyonról akarunk most lemondani, csupán azért, mert nem ismerjük becsét.”

Tegyük kísérletet annak megmutatására, hogyan alakíthatók ki nemzeti vers-idomunknak kevésbé dalszerű, inkább beszédszerű változatai, melyek a lírában is alkalmassá teszik magasabbrendű ihletnek megfelelő nagyobb teljesítményekre is, nem csupán a könnyed dalszerűség megvalósítására. Vizsgálódásainkban elsősorban legújabb líránkra támaszkodunk – nem mellőzve az előbbi megállapítások alól kivételnek tekinthető közvetlen előzményeket, így *Aranyt* sem, sőt mindjárt elsőnek rá hivatkozunk.

Midőn a költői gyakorlatra hivatkozva megmutatjuk nemzeti formáink beszédszerűbbé tételének módját, nem szabad említés nélkül hagynunk e verselési technika legjelentősebb előzményét, a tagolóverset és Zrinyit, aki – *Képes Géza* újabb megállapítása szerint – bár „a ritmus szabályosságát követelő törvényének is eleget tesz, az erőnek és a színeknek olvan változatosságát vonultatja fel, amire példát a magyar költészet történetében hasztalan keresünk.” (*Zrinyi Miklós verselése*, Itk. 1961. 4. sz.)

A változatossá tevés leggyakoribb módja a szótagszám megváltoztatása. Ezzel a módszerrel él *Arany János Duna vizén* kezdetű *Népdal*-ában. A 4/4/3 alapképletet játékosan variálja – hol megtoldva a 11-est a harmadik ütem megismétlésével, hol megszorítva az első és a harmadik ütem szótagszámát. Ezáltal a formának a tartalomhoz simuló, a gondolatot kifejező nyelvi anyagot befogadó olyan variánsai állnak elő, amelyek által a vers a gondolati, a nyelvtani és a ritmikai tagozódás egyöntetűségének szép példáját szolgáltatja. Lássuk az első versszakot, feltüntetve ritmusát a szövegben és a képletet a sorok mellett:

Duna vizén lefelé úsz a ladik,	4 4 3
A ladik,	3
Róla muzsikaszó guzlicaszó csimpolyaszó	6 4 4
Hallatik;	3
Juhaj! viszik a piros almát barackot,	5 4 3
Juhaj! Kevibe Szent-Endréről menyasszonyt.	5 4 3

Mit bizonyít ez a szemnek is beszédes ritmikai tagolódás és képletsor? Azt, hogy nem igaz, hogy egyhangúak a magyaros formák: lehet az ütemben szaporítani vagy csökkenteni a szótagszámot a ritmus sérelme, az alapképlet elmosódása nélkül, a tartalomhoz alkalmazkodni tudó variabilitás elvének megfelelően.

Említettük, magyaros formájú verseink dallamosságának legfőbb oka az, hogy – a magyar beszédnyomatékozás és verselés egyaránt ereszkedő jellegű lévén – iktus és hangsúly sűrűn esik egybe az ütem élén, ezért magyaros formájú verseink a felmondásban is erősen érzékeltek ritmusukat. Nos, megvan a pattogó ritmusosság ellensúlyozásának is az eszköze. Az egyik az, hogy a költő hangsúlytalan szóval kezdi az ütemet:

Ha én árnyék lennék | otthagynám az erdőt,
az ő feje köré | kötnék egy hús kendőt,
ha én szellő lennék, | fújnék egy szép felhőt,
feje fölé fonnék | rózsaszín napernyőt,
ha meg bojtár lennék, | szerelmes kedvembe
őt faragnám bele | az ostornyelembe.

(*Jankovich F.: Delelőn*)

Ha figyelembe vesszük, hogy a hangsúly hangemelkedéssel jár együtt, s a dallam-ésés különösen az ütem belsejébe eső hangsúlyos szótagon magas (vö. amit *László Zsigmond Ritmus és dallam* (1961.) c. művében erről mond), képzeletben magunk elé tudjuk állítani az idézett versrészlet változatos dallammenetét is.

Mindez sejteti, hogy a tompa és éles sor- és ütemkezdések váltogatásával, különöző arányával a dinamikai s versmelódiai változatosság széles skálája állítható elő, s eltávolodhatunk a népdalversnek felrótt egyhangúan pattogó, monoton stílusától.

A tompa ütemkezéssel rokon az a jelenség, mikor az ütemhatár szó belsejébe csúszik. A pattogó ritmusnak effajta ellensúlyozása *Arany* szerint is nagy változatosság szülőoka lehet. Az eltakart metszet gyakorisága nemzeti versidomunk legújabbkori használatának jellemző vonása különösképpen. *Illyés Gyula és Juhász Ferenc*, kiknél határozott törekvés tapasztalható magyaros versformáink beszédszerű kiképzésére, élnek is vele gyakran. Az utóbbinak *Ősz, szüret előtt* c. versében pl., ha 43 szerint ritmizáljuk, 68-ból 42 (!) az eltakart sormetszet, vannak versszakai, amelyekben egyetlen tiszta metszetes sor sincs, pl.

Valahol hordót mosnak.
A hegyek visszhangoznak.
Dünnögve, dörögve jár
lódarázs, szarvasbogár.

Vegyük hozzá, hogy számos sorában a szótagszám is megszorodik vagy csökken eggyel, s megértjük, hogy még az ilyen egyszerű, népdalszerű formában is megvan a módja a túlzott dalszerűség ellensúlyozásának. Olvassuk el hangosan a felírt versszakot értelmi tagozódás szerint, utána meg az alábbi, aránylag „hibátlan” strófát, azonnal érzékelhetjük a különbözőséget a dallamosságban:

A szélben a levelek:
százezer fül lebeg.
Roskad szinte a tőke,
kék porba ér a tőgye.

(Bár négy tompa ütemkezésével ez sem az éles ritmusosság szélső határa! Egyébként a vers több helyen enged a tagoló vagy más, pl. a szokatlan 3|4-es ritmizálásnak).

A dallamosság ellensúlyozására való törekvés jele, hogy újabban szeretnek olyan formákhoz nyúlni, amelyek beosztása még ma sem megállapodott, s így teret engednek a tartalomhoz simuló és nagyobb beszédszerűséget jelentő variabilitásnak. Ilyen pl. a háromütemű 10-es, melynek csak 4 || 6 tagozódása állandó, a 6-os sorrészt hol 4 | 2, hol 3 | 3, hol pedig 2 | 4. *József Attila* szegényember-verseiben él vele szívesen. Az alább idézett *Aki szegény, az a legszegényebb* vers-részletben a tompa ütemkezések mellett főképpen ez az ütembeosztásbeli változatosság az ellensúlyozója a túlzott dallamosságnak:

Ha az Isten | íródeák | volna,
s éjjel-nappal | mindegyre csak | írna,
úgy se győzné | ő se | följegyezni,
mennyit kell a | szegénynek | szenvedni.

Aki szegény, | az a | legszegényebb,
fázósságát | odadja a | télnek,
melegét meg | odadja a | nyárnak,
üres kedvét | a pusztá | határnak.

Még tovább megy e forma beszédszerűvé tételében *Juhász Ferenc Isten tehénkéje* c. versében, melynek háromütemű 10-es alapritmusa öt sorban más sorfajba csap át, sőt a 4-es sorkezdő ütem sem áll mindenütt tisztán. Ime egy strófája:

Kényes csillag | fényesedik | bután,
Messziről jöttek a | három királyok,
nevetgélnek, | s fejük búbján
csillog-villog aranykoro | -nájuk.

A verses beszéd élőbeszédszerűbbé tételének eszköze lehet a már az ókortól kezdve megtalálható enjambement. Megint *Juhász Ferenc*től idézünk egy egyébként igen dallamos, könnyed formában, 4 soros, félrimés 6-osokban írt verset, melynek dallamosságát a szótagszámváltoztatás és metszetelfedés mellett a feltűnően gyakori mondatáthajtással ellensúlyozza:

Reggel, mikor *fodros*
*rékli*ben mosakszik,
 amikor a ház *még*
hortyog, mélyen alszik,

s az ég kék ingéből *ugrálnak*
a csillagok, mint bolhák,
 a nap az *ablakhoz*
nyomja tüzes orrát,

begyújt, *föltüzdeli*
kicsi, fehér kontyát,
 sűrög, forog, *gyorsan*
fölmossa a konyhát,

repked ki az ajtón,
 megfeji a kecskét,
 feje fölött bukdosnak,
 csivognak a fecskék,

Figyelemre méltó még, hogy a négy versszak egyetlen mondat. Mindez a túl sok dallamosság ellensúlyozását és a verses beszédnek az élőbeszéd keresetlenségéhez és igénytelenségéhez való közelebb vitelét szolgálja.

A magyaros formáknak beszélt verssé való kiképzése újabb irodalmunkban olyan szélső esetekkel is szolgál, amelyek már súrolják a szabadvers határát. *Ilyés Gyula* *Az élet fordulóján* c. versében olyan széles medrű formát képezett ki, mely lassú, bágyadt sodrával az „aránytalan tagokkal mellé ülő” „torz melankólia” hangulatát árasztja magából. E szokatlanul széles keretű, de sem régi (XVI. századi) irodalmunkban, sem népköltészetünkben nem ismeretlen, itt rimtelenül használt forma alapsorozatosságát a hármas tagolású 18-as adja. E viszonylagos állandóságtól csupán egy versszakban tér el, épp ott, ahol az „aránytalan tagú” „torz melankólia” a költő mellé ül; itt a 18-as 4 | 4 | 2 tagolású 10-essel, felező 8-assal és 4-essel kombinálja. Izeltül íme egy versszaka, hogy érzékeljük, mily széles skálán haladhatnak magyaros formáink a beszélt versnek szinte már szélsőséges változataig:

Ránkborul az | éj már! | megállnak a | felhők, | szítál a |
 sötétség –
 meztelenek a | fák | ágai | odakünn | s csillogó | nedvesek
 s ahogy a szél | rohan, | ontják | könnyeiket – | }
 Múlik az | ifjúság! | }

Juhász Ferenc gyakran nyúl vissza ahhoz az ősi állapothoz, amikor még csak kialakulóban van a formák kikristályosodása, még nem váltak ki a sok lehetőségből a képletek, amikor a legfontosabb ritmusképző elem, a gondolatritmus visz bizonyos arányosságot, egyöntetűséget a versbe:

gyere vissza, édes fiam, ó, gyere vissza,
 én hívlek, a te édesanyád,
 gyere vissza, édes fiam, ó, gyere vissza,
 én hívlek, a te édes-öblöd,
 gyere vissza, édes fiam, ó, gyere vissza,
 én hívlek, a te hű forrásod...
 (A szarvassá változott tiú kiáltozása a titkok kapujából)

A túlságos dallamosság ellensúlyozásának eszköze végül a rímek ritkázása vagy a teljes rímtelenség. *Illyés Gyulánál* nem egyszer találkozunk olyan jelenséggel, hogy dallamos, könnyed népdalformákat, melyek pedig emlékezetünkben szorosan összeforrtak a rímességgel, rímtelenül használ vagy ritkázza rímjeiket. *Szülőföldemen* c. versében csak itt-ott találunk rimet, *Kaszálásra érett* és *Lefelé a hegyről* c. versei pedig teljesen rímtelenek.

Leginkább beszéltverssé kiképzett formánk a felező 12-es. Ilyen tekintetben – egyedül – már hosszú múltra tekinthet vissza. Vele kapcsolatosan legfeljebb az említésre méltó, hogy újabban nemcsak epikus művekben tűnik fel megint (főképpen *Illyés Gyulánál*, még inkább *Juhász Ferencnél*), hanem lírai művekben is, mégpedig nemcsak népi témájúakban, hanem egyebütt is. *Illyés Gyula Sarjúrendek* c. kötetében egész sor verset ír felező 12-esekben – hol sztyichikusan, hol nyolcsoros strófákban, leginkább azonban a hagyományos négysorosokban, változó rímképlettel, de rímtelenül is. Ami leginkább úttörő jellegű ebben a kötetben, az az, hogy egy sor nem népi tárgyú lírai versben nyúl ehhez a formához – egyetlen esetben sem dalszerű, hanem emelkedettebb inspiráció és bonyolultabb mondanivaló, több esetben filozófikus tartalom kifejezésére (*Hol van az aggastyán, Íme térni lettem, Az élet fordulóján, Növekvő szél, Mint a mosolygó merénylő, Derűs öreg, Madarak szóltak fenn*). Nincs némi előzmény nélkül ezen a téren sem, hisz nem egyszer Arany is él vele lírájában bonyolultabb gondolati tartalmak megszólaltatására (*Névnapi gondolatok, Domokos napra, Mint egy alélt vándor, Poétai recept – Epilógusa* pedig felező 8-asokban szól, *Kozmopolita költészet*-e a felező nyolcast és a 7-est változtatja!) Ady – mint már láttuk – bár külön indokoltsággal, szintén alkalmazza nagy lírájában is ezt a formát (*Hát imígyen sírok. A márciusi Naphoz, Levél-féle Móricz Zsigmondhoz*).

Babits egyik lecszebb elégiájában bizonyítja, hogy nemzeti formáinkat – a felező 12-esen kívül is – lehet komoly ihlet szolgálatában megszólaltatni. Íme egy versszak a háromütemű 10-esekben írt versből:

Elzengett az | őszi, | boros ének.
Megfülled már | hűse a | pincének.
Szél s víz csap a | csupasz | szőlőtőre.
Lúdbőrzik az | agyagos domb | bőre,
elomlik és | puha sárrá | rothad,
mint mezítlén | teste egy | halottnak.

A sorfaj-engette variálásból milyen sajátos, tartalomhoz és hangulathoz illő zeneiség varázsolható elő!

Kiss Ferenc rámutatott *Alkotás vagy öncsonkítás?* c. tanulmányában (Kortárs, 1960. július) a magyaros formák megsokasodására fiatalabb és legfiatalabb költő-nemzedékünkénél. Az utóbbihoz tartozó *Győre Imrétől* idézünk még régi irodalmunk virágénekeinek hangját megütő *Madaram, madaram*... kezdetű verséből néhány sort:

Madaram, | madaram, gyönyörű | madaram,
hol repülsz, | hol szárnyalsz, | magasan, magasan...
Fürdettem, | fürdettem | örömek | vizébe,
le is hullt, | le is hullt | sötét vízi | mélybe...

A halkan tovasurranó „gyors” tizenkettősök finom zeneiséggel kísérik a vers kedves, intim hangulatát.

Befejezésül még arról néhány szót, ami e fejezet legfőbb mondanivalója és ami mellett való tanúságtételül az imént egy sor verset idéztünk: mily kényelmesen el tud helyezkedni a gondolat a képletes forma keretei között is, anélkül, hogy akár formabontáshoz, akár a beszédszerűbb jövevény formákhoz fordulna a költő. Két

Illyés-versből mutatok be egy-egy részletet, mindkettő a gondolat és a versforma egységének szép példája – az egyik a képlet kereteinek épségben tartása, a másik hagyományos és megszokott versmondattani fogások igénybevétele mellett való-
sítja meg a belső, a tartalmi és a külső, az akusztikai idom egységét. A *ház végén ülők* c. szép verse monológgal kezdődik: ebédet készítő nagyanyját beszélgeti. E részlet főképpen abból a szempontból érdekes, hogy a ritmuskeret épségben tartása mellett nagy természetességgel helyezkedik el benne az ábrázolt személy morfondírozása:

A ház végén | ülök, || a padlás – | grádicsán
s ilyeneket | hallok: || na te | paradicsom
most keresztbe | váglak ... || s még egyszer | keresztbe,
így ni ... | most azután, || huppsz, be a | levesbe.
A kis | öreganya, || ő beszél | egyre itt
magamagában, | azt hiszi, | nem figyelik.
De ha | hallgatják is, | ahogy | típeg-topog,
amihez | hozzányúl, || azzal | eltársalog.
Ne ficáncolj, | te tűz, || ne füstölj már | hallgass,
mit kapkodsz | kezembe, || mint egy mérges | kakas.
Egy marék só, | is kell || hol vagy te | sórtartó?
Hozok egy kis | rőzsét, || az alsó | udvarból
Fölszedünk majd, | krumpli, || ne félj, hogy | megfázol.
Gyere már ki, | te ág, || ebből a | rakásból ...

Hogy a beszéd mennyire a természetesség hatását kelti az olvasóban, annak oka nemcsak szókinccse, az élőbeszéd egyszerűségét tükröző stílusa, a ritmus élességének tompítása, hanem az a körülmény is, hogy a mondatok a legkisebb erőltettség nélkül helyezkednek el a ritmikai keretek között, és spontán követik annak tagozódását; állandó csupán a sorfelezés, ezen belül a hagyományos ritmikai változatosság (4 | 2, 3 | 3, 2 | 4) érvényesül.

Más a helyzet a másik Illyés-szemelvényünknel, melyet *Szerelmem huszonegy éves* c. verséből idéztünk. Itt is megtalálhatók a ritmikai keret legáltalánosabb vonásai: a 12-es szótagszám, a sorfelezés, a négy soros páros rímű strófa-képlet, a gondolat, a mondat és a versforma idomának egybevágása azonban csak a strófakerettel mérhető, ezen belül nagy mérvű a gondolati, mondattani és verselési divergencia, melyet bejelöléseinkkel igyekeztünk szemléltetni:

Ezt a fényképet | – ráírták – | Békéscsabán
vették fel. || Én akkor még otthon a tanyán
libákat őriztem, s akárhogy is tudom
a jövőndőt, || nyilván hasztalanul tudom.

Nemcsak az apámnak, || az egész családnak
nem telt volna annyi pénze, || hogy vasúton
elvigyenek oda. || De mit csináltak
volna || belépve e | rácsos, magos kapun?

A legfesztelenebb élőbeszédszerűség az, ami itt *végezredményben még a főbb metrumkeretek sérelme nélkül megvalósul*. Innen már csak egy lépés a szabadvershez, vagy a forma felbomlásához, amikor a ritmikai realizálódás annyira eltávolodik a képlettől, hogy az alig, vagy egyáltalában nem ismerhető fel. Mindkettő: ez az imént felvázolt állapot és ez utóbbi is mai verselésünk egyik jellemző vonása.

Magyaros formák árnyalásának még egy olyan módját kell megemlítenünk, amely már régi múltra tekint vissza irodalmunkban, s újabb költészetünkben nemzeti formakincsünk gazdagításának és megújításának általánossá váló eszköze. Az

ütemes vers megmértékeléséről van szó, a magyaros és jövevény verselésnek erről a hatásos kifejező erejű szintéziséről, melynek egyik legismertebb változata Arany choriambusa és a gagliarda-ritmus. A szótagok időmértékének alkalmi szerepéről és megfelelő alkalmazásának kifejező értékéről már szoltunk. Ami azonban régebbi irodalmunkban csak alkalmi szerep, újabb költészetünkben a kifejezésnek gyakori eszköze. *Weöres Sándor* költészetében különösen jelentős funkciót tölt be ez a ritmikai összetettség – nem a vers zenéjével való öncélú játékképpen, hanem a tartalom atisztikus kifejezésének alárendelve. Íme néhány versrészlet:

Erdőt járunk, árkot lépünk,
bükfa-lábunk, venyige-térdünk,
szél se tudja, merre térünk,
jegénye-sudaras utakon élünk
(*Magyar etüdők*)

Éren-nádon sikló kúszik,
kicsi patak-ágyon vízcisibe úszik.
Hajlós nád közt kotlós zizzzen,
vízcisibe-népét tereli a vízben
(*Ugyanaz*)

Trocheusi és szótagszámszaporító magyaros ritmus összejátszásából alakul ki az a sajátos ritmusjáték, amely sorról-sorra követi a tartalom igényét.

Ütemes és időmértékes vers szimultanításával, s ezen belül a trocheusi és daktilusi lábak váltakozásaival s vele kapcsolatos tempóváltoztatásokkal áll elő a témának megfelelő, hatásosan ábrázoló táncoló ritmus:

Pusztá fal, nyolc sarok:
kristály belseje imbolyog,
szétvagdalt tér tetemére
forr lány-testek dús füzére.

Testből font jelbeszéd
tölti a csarnok holt terét,
éled a föld, nehéz pora,
fölveri lábak halk dobaja...

Hullócsillagként suhanva
sudaraz, szökken, lobban Anna, tova,
percre látni az égen át
cápák bíbor fogsorát.

Nemzeti formáink megújításának egy másik útját is járja *Weöres Sándor*. Fiatalkori versében, a *Norvég leányok*-ban nem a magyaros forma megmértékelésével, hanem annak oldottabb, az élőbeszéd hullámozását követő, s vele a gondolat kibontakozását tükröző változatával alkot egyedi, a tartalomhoz jobban simuló formát, éppúgy, mint *Illyés Gyula*, *Erdélyi József*, *Sinka István*:

A Balholm-i leányok	4 3
leányok mind	3
csúcsos csuklyát viselnek.	4 3
Mindig mosolyognak,	2 4
de sohase nevetnek.	4 3

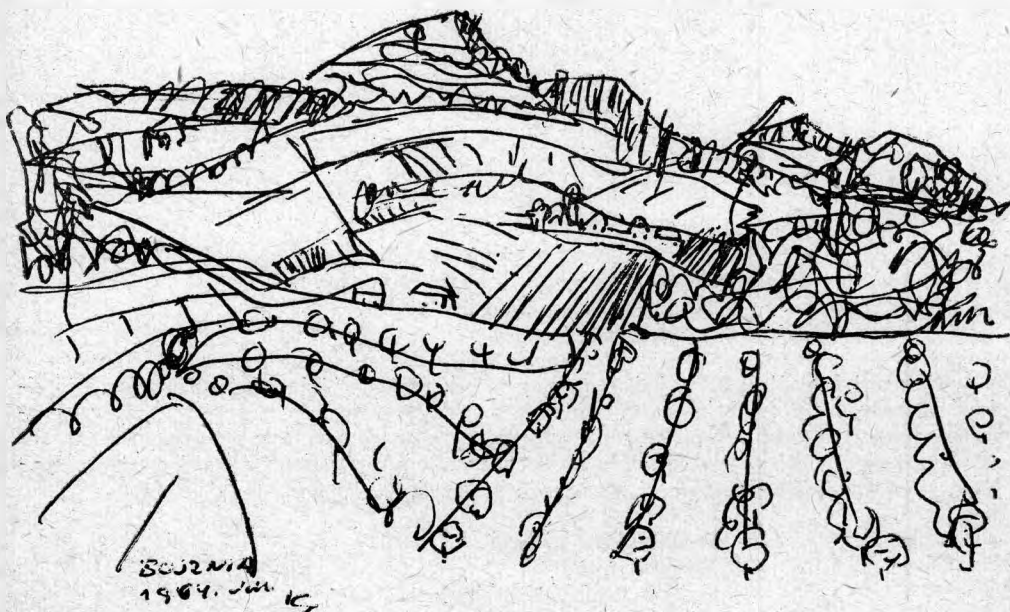
Puha pára
borul rá a hegyekre,
hegyek közti zöldes-borzas
kacskaringós tengerre . . .

	4
4	3
4	4
4	3

Helyesen állapítja meg *Kiss Ferenc*, hogy újabb költőink a nemzeti formákat nem régi stilizáltságukban újították fel, hanem részben gazdag műköltői hagyománnyal összeötvözve (szimultanizmus), részben szabadabb, oldottabb formában. Így válhattak nemzeti formáink is inkább egyedivé és alkalmassá a tartalom változásaihoz való idomulásra.

Foglaljuk össze vizsgálódásaink főbb tanulságait.

Nem igaz, hogy nemzeti formáink leginkább csak a dalműfaj megvalósításában játszhatnak szerepet, hogy dallamosságuknál fogva csak egyszerűbb inspiráció, továbbá népi téma megszólaltatására, illetőleg valamilyen sajátos atmoszféra (pl. régiség) megteremtésére alkalmasak. Anélkül, hogy tagadnók azt a korábbi megállapítást, hogy dallamosság, énekszerűség általuk legkönnyebben előállítható, fenti szemlénk alapján azt állítjuk, hogy magasabbrendű inspirációnak is eleget tudnak tenni, bonyolultabb gondolatokat, mélyebb érzelmeket is ki tudnak fejezni. Erre pedig azáltal képesek, hogy nemcsak a felező 12-es képezhető ki beszédszerű formává, hanem – láttuk az eszközöket – bármelyik. Mindennek megmutatása pedig végső fokon annak a beláttatását szolgálta, hogy nemzeti versformáink – kellő kiképzéssel – a tartalom kifejezés szempontjával semmivel sem jelentenek szűkebb skálát, mint rimes-időmértékes jövevényformáink.

KELLE SÁNDOR rajza

KÉPZŐMŰVÉSZETI ŐRJARAT
DUNAÚJVÁROSBAN

Kevés várossal találkozunk, amely már nevével oly különböző érzelmeket támasztana a hallgatóban, mint Dunaújváros. Rövid 15 éves története során hívták Dunapentelének, majd Sztálinvárosnak, újra Dunapentelének s ismét Sztálinvárosnak, végül is 1961-ben Dunaújvárosra keresztelték. Röviden inkább csak Újvárosnak hívják még a bentlakók is, de mellette tartja magát Pentele neve is, amely ellen azon címen tiltakoztak a legutóbbi városnévcsereénél, hogy egy középkori görögkeleti szent férfiú (Pantaleon) viselte e nevet s az mégsem engedhető meg, hogy az ateista világban első szocialista városunk egy ezerévnél is régebben élt görög szent neve után hívattassék Dunapentelének.

Ebben a faluban, tehát Pentelén született *Molnár János* festőművész (1878–1924), aki rövid élete alatt olyan hírnévre emelkedett, hogy képeit, ezek magas ára miatt még egy Herz szalámis sem tudta vásárolni, s a falusi szóbeszéd ez esetben igazat állít. A képek – ha konzervatív felfogásban is – de kitűnő alkotások voltak, ritkák és drágák. S a 46 éves korában elhunyt művész éppen művészete elismerésekppen vehette fel a *Pentelei* előnevet s az emléktábla, amelyet *Berán Lajos*, a kitűnő éremművész kőbe faragott s Molnár Jánosnak a budapesti műút mentén álló pentelei szülőházára elhelyezett, joggal öregbíti *Dunapentele* dicsőségét, hisz a szöveg is így szól: ebben a házban született *Pentelei Molnár János*...

Beránt felesége révén fűzte kapcsolat Dunapenteléhez. Itt lévő kis házuk oromfalán helyezett el egy köralakú emléket (rotundát) felesége vonásait megörökítő Madonnával. Berán 1943-ban meghalt, özvegye 1964-ben is emlékei között él szegényes kegydíjből, megkopva, megtörve, mint maga a Madonna is künn az oromzaton. Valóban az emlékek tartják benne a lelket, főleg mióta az őt gyakran meglátogató unokaöccsét, Rösler Endrét váratlanul elvitte a szívroham. Azóta egyre ritkábbak a vendégek: a Múzeumból B. Sergő Erzsébet, aki 1961-ben Berán emlékkiállítás is rendezett a Múzeumban – az özvegy ajándéka vetette meg a Múzeum Berángyűjteményének alapját – s néha magam is, akinek érdekes véletlen folytán Beck Ö. Fülöp, Ferenczy, Borsos, Madarassy mellett éppen Berántól akad a legtöbb plakett.

Mint mondtam, Berán készítette a domborművet *Pentelei Molnár János* szülőházára 1940-ben, a község közönségének óhajára. A házban 1964-ben is a festő rokonai laknak, azok még sok mindenről tudnak s jó hallgatni őket, mert elbeszélésük nyomán a dunaújvárosi Tanácsházán lévő Molnár János festmények sokkal érthetőbbé válnak a néző számára. Pentelei Molnár János szegény családból származott, anyjukat a betegség korán elragadta. *Árvák* című festménye erre utal... S hogy a szegénysorból jött festő jómódjában sem felejtette el, hova tartozik, azt a *Pihenő öreg bányászok* és *A falu szegényei* című nagyméretű olajképe bizonyítja. Az utóbbi festmény a tanácsteremben látható, ahol a külföldi méltóságokat fogadják, így legutóbb Hruscsovot, Kekkoment, Szalal marsallt, Titót, mert vendégben nincs hiány Dunaújvárosban.

Ezek a képek előhírnökei egy nagyobbbszabású *Pentelei Molnár János* gyűjteménynek a leendő dunaújvárosi Képtárban, amelybe bekerülnek majd azok az újabbkori műalkotások is, amelyek részben az épülő új várost örököltették meg, részben pedig itt készülnek a város, a Vasmű és a dunai táj adta motívumokból.

Városaink között Budapest után képzőművészeti alkotásokkal legjobban ellátottak általában azok, amelyek egyben a vidék művészeti központjának is számítanak. Ezek között első helyen áll Hódmezővásárhely, az Alföldi Iskola központja, amely lassanként olyan jelentőségű lesz a magyar művészettörténetben, mint Nagybánya, amelynek szerepét ma már korántsem korlátozzák Hollósy és Ferenczy korára. Hódmezővásárhely érdemei egyre nyilvánvalóbbá válnak, párhuzamosan azzal a kiábrándulással, amely az absztrakt művészetekkel kapcsolatban szerte a világon, s nálunk is tapasztalható. Ferenczy Béni és Medgyessy szobra, Endre Béla, Torni, Rudnay festményei mellett Hódmezővásárhely alkotó műhelyt biztosít a legfiatalabb nemzedék számos kiváló festőjének, szobrászának, grafikusának, kerámikusának. Mellette Miskolc jelentősége egyre nő, nem Vásárhely rovására, inkább Debrecenére, bár olyan alkotásokkal, mint Medgyessy Ferenc szobrai a Déri Múzeum előtt, nem dicsekedhetik. Pécs is jelentős helyet foglal el a vidéki művészeti gócpontok között, s nemcsak állami juttatásból, hanem magánygyűjtők gyarapítása révén is komoly értékekhez jutott. E városok mellett a többi már korántsem mondhatja el magáról, hogy képzőművészeti alkotásokkal kellően ellátták az elmúlt évtizedek, noha közülük némelyik így is jelentős művészeti központtá fejlődött. Elsősorban Veszprém nevét említhetjük, noha Székesfehérvár és Győr is hivatkozhat néhány kimagasló eseményre. S mellettük még két várost kell megneveznünk, amelyeknek szerepe egyre elhatározóbb hazai képzőművészeti életünkre: Dunaújvárost és Várpalatót. Ez utóbbi egyrészt Nagy Gyula munkássága, másrészt a kis Inota új lakótelepén látható – az 1200 lakoshoz viszonyítva – meglepően sok kitűnő képzőművészeti alkotás miatt. Inota újabb képzőművészeti kiállításai országos színvonalára hívja fel magára a figyelmet.

Dunaújvárosban sok tekintetben éppen az ellenkező esettel találkozunk. Az 1200 lakosú Inotán az Erőmű kultúrházán többek közt Somogyi József, Pátzay Pál stb. kezennyomával, magában az épületben pedig Bernáth Aurél freskójával, Hincz Gyula

PÁLFALVI JÁNOS rajza

és Fónyi Géza nagyméretű mozaikjaival, Kovács Margit hatalmas terrakotta domborművével találkozunk, hogy egyebeket most ne említsek; az Erőmű előtt pedig Kerényi Jenő, Megyeri Barnabás és Illés Gyula szobra köszönt bennünket; odább a lakóházak között Erdy Dezső és Herczeg Klára egy-egy kitűnően mintázott szobra, illetve kompozíciója. Megemlítve még Nagy Gyula néhány kitűnő festményét és Boda Gábor diszkútját, azt hiszem felesleges minden kommentár. Nem mondható el ugyanez Dunaújvárosról, amely a maga 45 ezer lakosával, az első szocialista város büszke címével, a külföldi vendéjárások vidéki központjaként, egyáltalán nem dicsekedhetik sem művészi alkotásokkal való ellátottságával, sem a művek zavartalan művészi színvonalával. E tekintetben Dunaújváros valóban az ellentétek városa.

Az újabb korszakból kb. 30 műalkotást mondhat magáénak, beleértve a kétezreles munkákat is, amelyek itt valóban nagy összegre rughattak. A legújabbkori műalkotások zöme hivatalos zsűrizés révén került Dunaújvárosba, s nem a hozzáértő vagy nemértő helyi fórum, nem is a nagyközönség kiforratlan ízlése döntött mellettük. Nem mintha ez utóbbi nagyobb biztosítékot jelentett volna, egyszerűen a történeti tény kedvéért jeleztem meg.

Az említett kb. 30 műalkotás között kitűnő nevekkal és művekkel is találkozunk, a nagy többség azonban korántsem minősíthető méltónak az új város inari és társadalmi jelentőségéhez. Természetesen nem kívánható, hogy minden műalkotás páratlan érték legyen, de azt talán mégsem tarthatjuk indokolatlan követelménynek, hogy a jó és közepes művek aránya elfogadható legyen. Jelen esetben – 1964-ben – Dunaújvároson erről még nem lehet szó.

A városba érkezve, a főútvonalon haladva a Dunai Vasmű igazgatósági épülete felé, balról Somogyi József *Martinász*-a mintegy mutatja az utat a Vasmű felé, testének abba az irányba tekintő mozdulatával. Kifejezi azt az erőt, méghozzá azt a népi erőt, amely létrehozta az óriási művet – a várost és a Vasművet – s talán elhelyezése is azért viszonylag a legjobb, mert a Vasművet a várostól elválasztó zöldövezet határszélén áll. S hogy a Vasmű felé tekint, ezzel is a *munkát* hangsúlyozza, amely létrehozta az emberi alkotás ipari és társadalmi együttesét s amelyből körülötte félkörben a város él.

Somogyi Józsefnek egy másik műve is látható a városban. Nem is messze a Martinásztól, az Ady Endre utca szomszédságában, sarkon üldögél remekbe sikerült, háromasú fatörzsön pöffeszkedő *Öntelt mackó*-ja, örömeire felnőtteknek és gyermekeknek. Solymár István róla írva szecessziós ízt vélt felfedezni rajta. De ha valóban akad vagy egyetlen szecessziós izecske is e szobron, az csak még emberibbé teszi, mint minden, ami az ember játékos kedvét művészi formában elégit ki. Az öntelt mackó tulajdonképpen egy díszkút egyetlen figurája úgy, hogy a vízsugarak őt érik mintegy büntetésül önteltségéért.

Domanovszky Endre freskója a legtöbbet vitatott művek egyike volt valamikor, ma már elhalkult a csatazaj s leszűrődött az ítélet, amely szerint a Vasmű Igazgatósága bejáratának homlokzatát díszítő, három-csoportos freskó hazai téren az egyik legsikerültebb alkotás. A téma ennyi: a paraszt hozza az élelmet, az ipari munkás adja az iparcikket, a kettőt kicserélik. Domanovszky festői erejére s a mű becsületére vall, hogy a primitív politikumból semmi sem érződik a freskón. Élet, lendület s festőiség az uralkodó tényező, az utóbbi mindenestre a freskószerűség terhére, de éppen ezáltal is művészi ízlésre vallóan. Afelett vitatkozni, hogy korunk technikája-e a freskó, vagy nem, haszontalan időtöltés. Függetlenül a külföldi, főleg mexikói és francia példáktól, azt kell mondanunk, minden műfaj korszerű, ha jó mű születik. Ez áll Domanovszky dunaújvárosi freskójára is.

Ha ezek után bizonyos sorrendet akarunk tartani, akkor Kovács Margit 1963-ban elkészült színes kerámia alkotását kell idézni, amely a Technikumi negyed 32 tanterem általános iskolájának ebédlőjében áll, úgy, hogy eltakarja a konyhát az ebédlőtől, maga mögött utat hagyva a felszolgálásra. E nagy felületű színes kerámia János vitéz történetét mondja el rendkívül tömören, expresszív módon, sok részletében szinte rejtvénytyszerűen és nehezen olvasható idézetekkel. Formavilága korántsem

olyan megnyugtató, mint az inotai terrakottának, s míg ez utóbbin a báj, a kedvesség, a naív öröm igazi poézisével találkozunk, a dunaújvárosi műalkotás már inkább a szenvedélyek hullámsását érzékelteti, János vitéz küzdelmeinek megfelelően. Következik ez az anyagszerűségből is, mivel a kerámia csillogó izzása lendületesebb előadásmódot tett lehetővé.

Ugyancsak János vitéz történetéből vette témáját Z. Gács György a Bartók Béla Művelődési Ház kupolájához készített üvegfestményein. A távolság élénk színeket követelt s Z. Gács nem fukarkodott velük. Az éles kontúrok segítenek kihámozni az egyes szeletekbe szorított alakokat s a jelképesen ábrázolt celekményt. A magyar viselet motívumait helyes érzékkel alkalmazta s ily módon közelítette meg egyrészt azt a világot, amelyben Petőfi költeménye született, másrészt jó formaérzéssel alkalmazta korunkhoz, amelyben az üvegfestmény készült.

A Bartók Béla Művelődési Ház bejárata fölötti domborművet – *Csúcs Ferenc* alkotta. A ház hivatását jelképező jelenetek sorjáznak azon a határon, amely még éppen elviselhetővé teszi a művet, amelyet alkotója bizonyára nem sok töprengéssel hordott magában. – Az épület szomszédságában álló 20 tantermes Vasvári Pál általános iskola két bejárata fölött látható két egyenként 3–3 mezős domborműről még ennyi jó sem mondható. Két épület található eddig Dunaújvárosban, amelyen a giccs – ha az alatt az elcsépelet téma édeskés előadását értjük – töményen látható: a Vasvári iskola bejáratai fölött álló domborművek és a postaépület – szintén bejárat fölötti – domborműve iskolapéldával szolgálnak. Amott beállított, csinált jelenetek és mozdulatok, emitt ugyanazok még hatványozottabban.

Nem sokkal mondhatunk többet és jobbat az Arany Csillag Szálló előcsarnokából felvezető lépcső fölötti üvegfestményről sem. Népies lakodalmi jelenetet ábrázol egy magát Sebestény-nek aláíró művésztől.

Közvetlenül az Arany Csillag melletti Irodaház bejárata fölött *Gyenes Tamás* domborműve kárpótol némileg bennünket. A műszakiakat ábrázoló páralakos kompozícióban élet lüktet, az alakok valóságossága nem nélkülözi egy többrehivatott szobrász keznyomát. A közeli Rendelőintézetben viszont már akárcsak Somogyi Marti-násza, a maga nemében zavartalan műelvezetet nyújt *Boda Gábor Anyaság* című egész alakos nagyméretű színes kerámiaszobra. Elhelyezése ugyan nem a legmegnyugtatóbb, de aki nem rest alaposan szemügyre venni, esetleg az erkélyről is megsejmelni, annak dúsán fizet a szobor művészi szépsége. Mint kompozíció is tökéletes, az anya arca éppúgy belső mondanivalót fejez ki, mint a karján ülő, vagy a szoknyájába kapaszkodó gyermeké. Ime, ezerszer kivitelezett témát is meg lehet újszerűen mintázni, ha a művész egyénisége revelálódik rajta. Fent, az első emeleti foyerban *Gyógyítás* című domborművel találkozunk. Ez is Boda műve és kórházi személyeket ábrázol; előtte diszkúttal, színes kerámiából. – A falon a gyógyítás fehérköpenyes alakjait a művész a lehető legegyszerűbben, valóban pózmentesen mintázta meg s az alakok mégis minden merevségtől mentesen utalnak az épületben folyó munkára. A kúttal együtt figyelemreméltó kiképzése ez az emeleti résznek, s valóban alkalmas arra, hogy a szemet gyönyörködtesse, a szorongó beteg embert nyugtassa.

A jobb alkotások közé tartozik *Wagner László Korsós lány-a* a Dózsa György téren. Az 1955-ben készült szobor erőt, derűt, biztonságot sugárzó lánya vízmedence szélén áll, amelyben nyolc köpőbéka ontja a vizet. Mind térbeli elhelyezésénél, mind saját értékeinél fogva, konzervatív formanyelve ellenére is, megnyugtató hatású. Halványabb alkotás nála *Jálics Ernő Vincellértiú-ja*, amely szintén 1955-ben készült. A Dózsa György tér másik sarkán áll, mintegy ellensúlyaként a Korsós lány-nak. Nem igen lehet mit mondani róla, ahogy *N. Kovács Mária Kislány* c. aktszobráról sem. Önmagukban sem nem jók, sem nem rosszak ezek a kőbe faragott szobrok, bár kétségtelenül keveset mondanak abban a modern környezetben. N. Kovács szobra egyideig a versenyuszoda egyik öltözőjében állott. Aztán végre felállították főhelyen, később hátrább vitték a fák alá. Közben megsérült, egyik karját alá kellett támasztanti s ez sokat rontott az alak kecsességén s szerkezeti szépségén. A jelenleginél előnyösebb elhelyezés értékeit jobban kidomborítaná.

1952-ben készült egy mozaik-sorozat a Béke étterem üzletházi oldalára, nem egészen szerencsés elhelyezésben, közvetlenül az üzleti portálok fölött. *Iván Szilárd, Hegyi György, Percz János, Mattioni Eszter és Rácz András* ugyancsak a munkás-paraszti szövetség, vagy ha úgy tetszik a városépítés és nagyüzemi gazdálkodás témaköréből vett jeleneteket vittek a homlokzatra, minden egyéni szín nélkül. Öt mezőben öt jelenet mosódik egybe, nemcsak színben, hanem tematikában is. – Az étterem bejárata körül *Iván Szilárd* mozaik virágdiszítése látható, amelynek motívumait a művész egy sárközi asszony rajzai nyomán készítette.

1953-ban került *Farkasvölgyi István* domborműve a Technikumi negyedben a Bocskay út 2/a épület ívelt erkélyére. A majdnem életnagyságú domborművek alakjai erőteljes plaszticitással a munka és a szórakozás különféle lehetőségeit ábrázolják, azután anyát gyermekével, táncoló fiatalokat stb. Az 50-es évek izlését fejezik ki.

1954-ben készült *Boldogfai Farkas Imre* diszkútja az Arany Csillag Szálló előcsarnokába, kőcsaqokat ábrázoló bronzszoborral. A diszkút 1964-ben sem működött, ráadásul a körülötte tárolt déli növényzet eltakarta a szobrot, amely pedig már csak tematikájánál fogva is érdemes a figyelemre, hisz Somoogyi Öntelt mackó-jával együtt kellémesen törik meg a különben csak embert ábrázoló dunaújívárosi szoborművek egyhangúságát.

1960-ban készült nem is Dunaújívárosra, de itt is csak 1963-ban került elhelyezésre a Technikumi negyedben épült 32 tantermes iskola lépcsőfeljárójának két oldalára *Laborcz Ferencnek* Arany János: Mátyás anyja c. balladájából merített két jelenete. Az egyszerű, talán túlságosan is puritán eszközökkel, de sok szobrászi s költői finomsággal mintázott életnagyságú domborművek szervesen illeszkednek bele a kívül szinte ultramodern épületbe.

1964-ben került felállításra *Kovács Ferenc Ságvári Endre* mellszobra a Technikumi negyed legnagyobb parkjában.

Meg kell említenünk még *Pálfalvi János* fiatal dunaújívárosi művész srafittóját a Dunai Vasmű legényszállójának halljában. Néhány vonallal, mértani ridegséggel megoldott kétalakos kompozíció (Kohászok), három színnel. Olyan munka, amely nem a művész igazi tehetséget mutatja, hisz Pálfalvi elsősorban grafikus. A Bartók Béla Művelődési Házban látható munkáit pedig maga is túlhaladta annyira, hogy bizonyára egyszer idejét érzi annak, hogy önmagához méltóbb művel képviseltesse magát egy végeredményében hibái ellenére is reprezentatív épületben.

A gobelin-művészet egyetlen darabbal képviselteti magát Dunaújívároson. Az Arany Csillag szállóban látható *Pekáry Istvánnak* a magyar népviseletet ábrázoló „térképe”, amelyről azonban hiányzik többek közt Torockó, Kalotaszeg, Csallóköz, Moldva, stb. magyar népviselete. A határszálen zöld alapon kiterített virágos mintájú kenyeres kendőn szőlő, alma s egy népi köcsög szerkezetileg is szépen tölti ki a rendelkezésre álló területet. A gobelin színvilága harmonikusan összefogott, részleteiben is mértéktartó.

Ime, egy majdnem teljes körkép arról, milyen alkotások találhatók első szocialista városunkban, Dunaújívároson, 1964-ben. Nem érintettünk néhányat, de azok még kevésbé szolgálnának a mérleg javára.

Tulajdonképpen meg kellene említeni a magánkézben lévő jelentősebb alkotásokat is. Magángyűjtemény talán egy-kettő akad a városban, ezek azonban témánkon kívül esnek.

Nem volna azonban teljes a helyzetjelentés a képzőművészetek dunaújívárosi soráról, ha nem emlékeznénk meg arról, hogy mit tett a város vezetősége azért, hogy egyrészt kerüljenek műalkotások a városba, másrészt képzőművészeti élet is képződjék a falak között. A már említett Pentelei Molnár János festmények mellé letétként kérhetne még a város, volna hol elhelyezni, bár meg kell vallani, hogy a tanácsháza erre a célra nem nagyon alkalmas. Ha a tanács ülésezik, ha értekezletet tartanak, ha éppen van benn valaki (s mikor nincs?) az elnöknél, a helyettesnél, s pont akkor érkezik valaki képnézésre – nem kell magyarázni a zavart. De nem kétséges, hogyha a jelenlegi pártházat a múzeum rendelkezésére bocsátják, ott képtárnak is helyet kell

biztosítani. Nem valószínű, hogy végleges megoldást jelent ebben a folyton növekvő városban, de mégis, átmenetileg jó pár évre megoldja a kérdést. A város fennállása 15. s a felszabadulás 20. évfordulójára több jelentős képzőművészeti alkotást szeretne rendelni. Annyi bizonyos, hogy műalkotások kelljenek a városba s a vezetőség is arra törekszik, hogy minél minőségesebb művek kerüljenek oda. Olyanok, amelyek a hazai és külföldi műértők izlését is kielégítik.

A tanács azt is tudja, hogy nem elég műalkotásokat rendelni, ebből még nem alakul ki képzőművészeti érdeklődés és műveltség, ami pedig elengedhetetlenül szükséges. Mindenki nyilván nem lehet műértő, de elegendő számban mégis lenniök kell olyanoknak, akik kellő esztétikai műveltség birtokában tudják értékelni a magasrendű műalkotásokat. Akik nemcsak a quccset leplezik le, hanem a jó és a legjobb művek között is viszonylag kevés tévedéssel jól eligazodnak. Ennek érdekében a tanács kettős irányú tevékenységet folytat. Egyrészt még 1959-ben határozatot hozott annak érdekében, hogy minél több művész és népművelési szakember telepedhessék le a városban a kulturális életben való részvétel érdekében. Utasította a végrehajtó bizottságot, hogy megfelelő lerakat létesítése érdekében tárgyaljon a Képzőművészeti Alappal, a város tervezőivel pedig avégből, hogy a városfejlesztés során lehetőség nyíljon *műtermes* lakások építésére.

Ezeknek az intézkedéseknek a nyomán a Képzőművészeti Alap valóban létesített lerakatot, amely az országos hírre emelkedett dunajvárosi quccsqyártás ellen hatáskor ellenszernek bizonyult. 1963-ban pedig megnyílt a *kiállítási terem* s elkészült három *műtermes lakás*, amely hivatva van fordulatot adni Dunajvárosban a képzőművészetek helyzetének.

A művészek, akik a három lakásha betelepültek, a város hívó szavára már évekkel előbb lejöttek, mivel sokkal korábban ígérték nekik a műtermes lakásokat. A művészek közül *Pálfalvi János* és *Csasztva Ilona* még a Képzőművészeti Főiskola hallgatói voltak, amikor az iskola dunajvárosi nyári művésztelepén találkoztak a várossal. Nem gondolták, milyen nehéz esztendőket várnak rájuk, hisz a lakás még nem minden, annak rezsijét viselni kell, azután élni kell, gyermekeket kell nevelni s mindehhez jövedelem is kell. Ezt a város nem tudja biztosítani, amit nem is lehet neki felróni. Bármilyen nagy is a híre ennek a városnak, szegény ez, „le vagyunk rongyosodva” – ahogy mondják a vezetők – szinte minden szinten, nem telik hát mecénási gesztusokra. Ami tőle telik, így is megtette, a jövőben bizonyára még aktivizálódik is erre irányuló tevékenysége, párhuzamosan azzal, amit a művészek is felmutatnak. *Pálfalvi János* és *Csasztva Ilona* elsősorban grafikusok, változatos anyaguk igazolja a főiskolán hozzájuk fűzött reményeket s most készülnek első kiállításukra.

Sváby Lajos festőművész ugyancsak a várostól kapott műtermes lakást. Jelenleg Derkovits-díjas és alkotó munkája mellett a képzőművészeti szakkört is vezeti, hozzáértéssel és eredményesen. *E. Tóth Ilona* szobrászművész, kiállításra készül ő is. A három művész közül ő a konzervatív irányzatok nemes képviselője. Elsősorban a portré a területe, újabbban azonban domborművein korszerűbb megoldásokkal kísérletezik s azt hiszem, ezekkel fogja a szakma bizalmát igazolni.

Ha ezek után összegezzük azt, ami van s ami lehet Dunajvárosban, azt kell mondanunk, hogy néhány valóban értékes alkotás mellett akad néhány átlag jó, s ugyanennyi egészen nélkülözhető alkotás is, a jövő mégis biztató. A tanács, amely az utóbbi évtizedben lüktető motorja s hozzáértő gazdája lett a városnak s amely már 1957-ben harcolt Somogyi Martinász-ának felállításáért, a *művészeti propaganda* érdekében is megtette a szükséges lépéseket. Nagyon is jól tudja, hogy az ehhez szükséges eszközök még kiforratlanok. Fontosnak tartja, hogy művésztelep létesüljön a nyári hónapokban, túl a pedagógusok Székely Bertalanról elnevezett nyári telepén, amely a 32 tantermes iskolában, Kovács Margit kerámiája és Laborcz Ferenc domborművei között ütött tanyát. A képzőművészeti szakkört felhívta, hogy mutassa be jobb munkáit a közönségnek. Elrendelte, hogy a kiállítási teremben rendezendő tár-

latok alkalmával tartassanak olyan stílustörténeti stb. előadások, amelyek a közönség műízlését és történeti ismereteit egyszerre növelhetik. Mindez természetesen csak akkor valósulhat meg, ha megfelelő képzettségű és gyakorlati érzékű emberek veszik kezükbe. Az előadások megszervezése pedig nemcsak alkalmas emberek kérdése, hanem idő, tehát anyagi kérdés is. Előadót kapni majdnem nehezebb, mint közönséget szervezni. A Dunai Vasmű Szakszervezetének Vörösmarty Könyvtára igazán nem szégyenkedik ötletekben, de 1964-ben már alig mer vállalkozni író-olvasó találkozók rendezésére – érdeklődés hiányában. Milyen reményekkel indul a *művész* és a *műértő-műpártoló* találkozások rendezése, vagy egyszerűen csak a művészeti előadások hallgatására toborzó közönségszervezés? Egy-egy jó előadás még a szakembernek is kétnapos munka, kétnapi kiesés rendes munkájából s mindez anyagilag egyáltalán nincs honorálva, holott mindenki a „piacról él”. Ezek a kérdések Dunaújvárcson éppoly súlyosak, mint minden más községben, városban. Hogyan tud ezeken úrrá lenni a város vezetősége s hogyan tudja a képzőművészeti életet és a képzőművészeti izlést *világszínvonalra* emelni első szocialista városunkban, ez olyan kérdés, amelyre aggódva gondol még a város szerelmese is.

SZIJ REZSÓ

PÁLFALVI JÁNOS rajza

AMOS IMRE

A húsz esztendővel ezelőtt halálba hurcolt Ámos Imrére emlékezve fájdalmas lélekkel idézem vissza a művészt és az embert. Tisztalelkű ember volt, és valódi művész, akinek a sors által szűkmarkúan kimért napjait és óráit állandó alkotókedv, kifejezési vágy és a művészi munka szüntelen elmerültsége sugározta be; szorgalmas, elmélyülő, kereső, elégedetlen és még jobbra, még magasabbra, a lelkében élő vízióknak még tökéletesebb formábaöntésére törekvő, igaz festő volt.

Mint alkotót, bizonyos lelki rokonság fűzte a méltán világhírű Marc Chagall-hoz, akit párizsi tanulmányútja során – a 30-as években – személyesen is megismert és akit igen nagyra becsült. (Chagall-ról tett látogatásáról szép sorok olvashatók Ámos Imre nemrégiben közreadott naplójegyzeteiben.) Ámos azonban sosem lett Chagall epigonja. Mindkettőjük formanyelvében elegyedtek valóságfeletti és jelképes elemek, de Chagall-nál a szürrealizmuson, Ámosnál a szimbolizmuson van a hangsúly. Ámos látomásai tárgyiasabbak, hangja szomorúbb és szenvedőbb. Színvilágukban is nagy a különbség. Chagall színei sajátos keverékei az orosz Keletnek és a francia Nyugatnak, – Ámos sötétebb, tömörebb színezése magyar talajból, Nagybánya és Szentendre festői közösségéből fakad.

Mint minden vérbeli festő, ő is költő volt, aki álmait, révületeit, képi ideáit, művészi mondanivalóit a kristálytisztá rajz, az újszerű szerkesztés, a jellegzetes, drámai színadás eszközeivel jelenítette meg. Ma már egyre több szó esik arról, hogy Derkovits piktúráját lényeges kapcsolat köti egybe József Attila költészetével; Ámos Imre művészi világa viszont inkább Radnóti Miklóséval rokon. Szelidségük, jóságuk, csodálkozásuk és elborzadásuk, gyötrődésük a második világháború és a hitlerizmus sátáni gonoszságain, – mindkettejüket jellemző vonások. Megaláztatásaikat és ember-telen szenvedéseiket maradandóan, szívbemarkolóan fejezték ki, – egyikük az ecset, másikuk a toll eszközével. Halálukig szülőhazájuknak tekintették mindketten Magyarországot, még a mostoha 1944-est is, „a láncoktól ölelt kis országot”. Ámos Imre leggyakrabban használt két színe – utolsó heteiben – az égő-vörös és a mély-fekete volt.

Mint ember, szerény, halkszavú, finomlelkű volt; képtelen volt rosszat feltételezni még a nyilvánvaló elvetemültségről is. Türelmes, bizakodó volt szegénységében, – örömet és gazdagságát a művészi munkában találta meg.

Egyszer feleségével – Anna Margittal, a hasonlóképpen nagyszerű festőnővel – együtt meglátogattott akkori budai lakásomon. Erős feketekávéval ittunk, nézegettünk a szobám falain függő képeket, forgattuk az illusztrált festészeti kiadványok színes reprodukcióit; Párizsról, Cézanne-ról, Modigliani-ról, Chagall-ról, Maurice Utrillo-ról beszélgettünk. A rádió halkán közvetítette a „Rigoletto” előadását a milánói Scalából. Éreztük, hogy élni jó, hogy a művészet az emberi lét legnagyobb kincse és hogy a háború végtelenül csúf és szörnyűsége.

Ámos Imrét a németek 1944. március 19-i bevonulása után ismét behívták munkaszolgálatra, ahol nyomaveszett. Mint falevelet az orkán, elfújta az apokaliptikus 1944-es év. Hol érte utol végzete s teste hol nyugszik, – senki sem tudja. Amilyen kegyetlen és borzalmas lehetett a mártírsorsú művész halála, legyen olyan enyhe és kedves felejtetetlen emlékezete.

ZOMBORI MIKLÓS

Húsz esztendővel ezelőtt, 1944-ben pusztult el – a németek és nyilasok martalékaként – Farkas István, a két világháború közötti korszak kiemelkedő magyar festője. E rövid sorok szeretnék felidézni alakját és művészetét, amely valódi rangja és érdeme szerint csupán kevesek előtt ismert. (Körner Éva „Magyar művészet a két világháború között” c. kitűnő tanulmánya például nevét sem említi Farkasnak, de „A kultúra világa” sorozatban megjelent, Kampis Antal által írt művészettörténeti összefoglalás sem.)

Farkas István 1887. október 20-án született, ugyanabban az évben, mint lelki rokona, Georg Trakl, az osztrák költő. Apja Wolfner József volt, a Singer és Wolfner könyvkiadó vezérigazgatója, – Bródy, Gárdonyi, Kiss József, Surányi Miklós, Lovik Károly műveinek kiadója, az „Új Idők” című folyóirat alapítója. A család közeli barátja Mednyánszky, a nagy festőművész; az ő irányításával kezdődnek meg a 15 esztendőes Farkas István művészeti tanulmányai. (Mednyánszky lecszebb festményei – felvidéki tájképek, csavargófejek – egyébként a Wolfner-ház falain függtek.) Ferenczy Károlynál, Rétinél és Fényes Adolfnál végzett stúdiumok, németországi és itáliai tanulmányutak után a 20-as és 30-as években Párizsban élt Farkas, ahol 1928-ban – „Correspondances” címmel – nagyformátumú, remek mappában megjelennek temperaképeinek tökéletes reprodukciói, majd 1935-ben luxuskiallítású könyv lát napvilágot róla, „Étienne Farkas, Essai critique” címmel; mindkettőnek szövegét *André Salmon* írta. Dénes Zsófia visszaemlékező cikkéből azt is tudjuk, hogy a zseniális építőművész: Le Corbusier is igen sokra értékelte Farkas műveit. („Élet és Irodalom”, 1962. febr. 17.) A művész a 30-as évek elején hazatért Magyarországra; az Ernst-múzeum és Tamás Henrik galériája rendezett munkáiból egy-egy kiállítást, s a modern művészeink legjobbjaival (Medgyessy, Derkovits, Czóbel, Szőnyi, Egry stb.) foglalkozó „Ars Hungarica” monográfia-sorozatban egy kötet róla is megjelenik, 1935-ben. Élete s művészi munkálkodása azonban korán s tragikusan megszakadt, festményei pedig a Sztójay- és Szálasi-féle sötét időszakban nagyrészt szétszóródtak, megsemmisültek.

Farkas művészete különleges helyet foglal el a magyar piktúrában. Már képeinek címei is jellemezések: „Vége...”, „Sápadt volt”, „Fekete asszonyok”, „Elment”, „Történt valami?”, „Végzet”, „Kisértetek háza”. „A szirakúzi bolond”, „Babonás délután”. Szellemi ősei Hieronymus Bosch, Daumier, Mednyánszky, Gulácsy Lajos, de méginkább a napjainkban egyre jobban méltányolt századvégi művész: Odilon Redon, – ugyanakkor világa a szürrealizmussal is valamelyes rokonságot mutat. Művészetünkben egyedül állanak ún. „tengeralatti tájképei”, ezeknek egyik legszebbje a „Vizek mélyén”. François Gachot „démonikus”-nak nevezte Farkas munkásságát, Kállai Ernő (akinek kitűnő Picasso-könyve Farkas István emlékének szóló ajánlással jelent meg) „alvilági igézettség”-ről beszélt barátja képeivel kapcsolatban, Pogány Ö. Gábor „a révület szelídségé”-t érezte meg a művész alkotásaiban. Sejtelmes, borzongató, titokzatos és nyomasztó hangulatú festészet az övé, de kényszerítő erejű, – hatása alól nehéz szabadulni. Nem túlzás talán, ha azt mondjuk, hogy Farkas azok közé a ritka művészek közé tartozott, akik egy szuverén világot, egy sajátos és igen érzékletes jelképrendszert teremtettek. Keménykalapos, vörösszakállas öregember és egy elvirágzott asszony néz ránk egyik képéről üres, sivár tekintettel. A nagy, ásitó Nihil, az eltékozolt élet szimbólumának tűnik a kép. Címe: „Végzet”. „Másik kép: züllött, furcsa férfi megy az esti fényben, – nyomában, mint a sors vagy a rossz lelkiismeret, szikár, félelmetes asszonyi alak” (Fóthy János Farkas Istvánról írott cikkéből, „Pesti Hírlap”, 1941. márc. 28.) A zöld, lila, kénsárga és fojtott vörös színek gyakran visszatérnek nehezen feledhető, vizionárius festményein. Művei sorában itt-ott örömmel lelünk rá egy-egy derűsebb hangulatú munkára: „Madagaszkár”, „A gyerekek”, „Krizantémumok”. Összefogott, aprólékosan nélkül festett tájképei – nagy, puha színteljeikkel – ugyancsak lelkének megenyhültebb, ke-

vésbé morbid oldalát mutatják. (E képeire 1938-ban a Szinyei Társaság díját kapta meg a művész.)

A következőkben André Salmon költőnek egy 1959-ben írott, érdekes levelét adjuk közre. Salmon 1881-ben született, fiatalságát Szentpétervárott töltötte, s az orosz népnek mindvégig barátja maradt. (1919-ben kiadott „Prikáz” című verses elbeszélésében a nagy orosz októberi forradalom harcosait énekelte meg.) A 10-es évek elején tagja volt annak a négy költőből álló csoportnak, amelyhez még Apollinaire, Max Jacob és Blaise Cendrars tartozott.

Salmon, mint művészeti író is igen jelentős. Több mint ötven esztendeje, hogy megjelent „La Jeune Peinture Française” című könyve (1912), és sokszor foglalkozott barátai, Henri Rousseau, Picasso, Modigliani, az „École de Paris” művészei, a „Fauve”-ok („Vadak”) munkásságával. Egyik könyvét 1919-ben Picasso illusztrálta; a könyv egy-egy példányáért a bibliofilek kisebb vagyont fizetnek ma. Modiglianiról írott, igen érdekes és amellet autentikus könyvét ez év őszén magyarul is kiadták, – hazájában pedig elnyerte a Francia Akadémia 1964. évi Költői Nagydíját.

Ezek után közöljük Salmonnak Farkas Istvánnal foglalkozó, e sorok írójának küldött sorait:

1959. szeptember 21.

Kedves Kartársam,

Örömmel olvasom szeptember 11-i levelét. Arról értesít, hogy Farkas István magyar festő életművéről készül írni, és fontosnak tartja azt a tanulmányt, amelyet elmúlt időkben én írtam barátomról, – erről a nagy művészről. De vajon nem kívánja-e tőlem azt is, hogy kiegészítsem régi írásomat? Ebben az esetben, sajnos, meg kell mondanom, hogy ma sem tudom jobban megvilágítani Farkas István helyét az Eleven Művészet történetében (a levélben itt az „histoire de l'Art Vivant” kifejezés szerepel, D. I.), vagyis a párizsi művészetnek abban a kivételesen ragyogó korszakában, amelyet annak idején így neveztem el.

Farkas István úgy volt festő, ahogyan – meggyőződésem szerint – festőnek kell lenni. Ő még a festékeit is maga törte, készítette, – amiért ugyan nem tudtam lelkesedni, de végtelenül tiszteltem érte. Ez szerelem volt... Gyakorlatilag haszontalanság, de megindító haszontalanság. Farkas István, a kitűnő, érzékletes művész számomra ma is a szín és vonal egyik olyan mestere, akiben én: a költő, társra találtam. Igen, lelki tesvériség köti össze a művészetről vallott felfogásunkat. Magyarország büszke lehet Farkas István oeuvre-jére, a mártírt is tisztelve benne. A nagyvilág egyetemes művészete is számontartja őt.

Öszinte megbecsüléssel

André Salmon

DÉVÉNYI IVÁN

SÓS ENDRE

ABDA, BALF ÉS SOPRONKÖHIDA

Kora ősszel beutaztuk autóval a Felső-Dunántúli városait, falvait. Győrből Abdára, Abdáról Mosonmagyaróvárra, Mosonmagyaróváról Sopronba, Sopronkőhidára és Balfra vezetett útunk. Győr is, Mosonmagyaróvár is sok-sok borzalmas emléket ébresztett fel bennem. 1944 októberétől decemberéig a győri katonai ügyészség foglyai közé tartoztam, és innen vittek el Mosonmagyaróvárra, ahonnan – mielőtt átadtak volna a német fasisztáknak – néhány társammal sikerült megszöknöm. Abdán most jártam először. Régebben, 1945 előtt, bizony sohasem hallottam erről a faluról. 1945-től kezdve került be ez a község a magyar irodalom történetébe, midőn megtudtuk, hogy a fasiszta gonosztevők Abda határában gyilkolták meg a XX. század egyik legnagyobb magyar nemzeti költőjét, *Radnóti Miklóst*.

Emlékszem... 1944 decemberében a mosonmagyaróvári selyemgyár előtt rongyos, túlnyomóan mezítlábas, sovány, szálnalmas látványt nyújtó munkaszolgálatosokkal találkoztam: politikai foglyokkal és faji üldözöttekkel. Több százán voltak, és részben szuronyos, részben korbácsos keretlegények kísérték őket. Ha egy-egy munkaszolgálatos – aki már alig vonszolta magát – néhány lépéssel elmaradt a sortól, rögtön működésbe lépett a városban a korbács, a városon kívül a géppisztoly. Magam is végigszenyvedtem előzőleg négy munkaszolgálatot, a büntetőszázadot sem kerültem el, de ilyen brutális keretlegényeket alig láttam.

Hallottam a rongyosoktól, a szerencsétlenektől, a modern rabszolgáktól, hogy Borból jött ez a csapat, és Németország felé tart erőltetett menetben. Akik itt voltak, nem mások, mint maradékok, mert ezer és ezer társuk már a cservenkai tömegsírban pihent. Cservenkánál nagy vérengzést rendeztek a magyar munkaszolgálatosok között az SS-legények.

Amikor megtudtam, hogy boriak meneteltek mellett, és később beszélgetni tudtam velük a selyemgyárban, itt is, ott is érdeklődtem: nem látták-e *Radnóti Miklóst*? Nem! Ezek közül senki sem ismerte!

Akkor még nem tudtam, hogy a költőt már meggyilkolták a győrkörnyéki Abda községnél, ahol száz és száz fiatal halt mártírhalt! Azok, akikkel én találkoztam, nem voltak szemtanúi ennek a tömeggyilkosságnak!

Győr és Abda közt, az országút mentén, a Rábca-híd közelében, ott, ahol II. Rákóczi Ferenc emlékműve áll, lötték agyon a fasiszták az agyonhajszolt munkaszolgálatosokat.

II. Rákóczi Ferenc emlékművén a bronzdombormű azt a jelenetet mutatja, amikor a vezérlő-fejedelem, a magyar szabadsághősök legnagyobbjainak egyike, visszadobja a Dunába a halat, amellyel a halászhazafiak megajándékozták, s arra kéri a magyarok Istenét, hogy – miként ő biztosítja a halnak a szabadságát – biztosítsa a magyarok Istene a magyar nép szabadságát.

II. Rákóczi Ferenc idegenben, száműzetésben halt meg, nem érte meg azt a magyar szabadságot, amelyről Győr és Abda között, a Duna közelében álmódott. *Radnóti Miklós* és az a sok száz fiatal, akit a fasiszták a Rákóczi-szobor mellett, a

töltés oldalán gyilkoltak meg és társaik temettek el 1944 őszutóján, sem láthatta meg a magyar táj felett a szabadság felkelő napját. Tarkónlőtték őket az SS-legények és nyilas cinkosai. Van, aki még mindig ebben a földben nyugszik, van, akit később exhumáltak. Radnóti Miklós dízsírhelyet kapott a szabad Magyarországtól.

Idéznünk kellene a költő *Razglednicá*-ját, néhány nappal előbb noteszébe feljegyzett verstörődékét, amelyben – szinte Petőfire emlékeztetően – megjósolta halálát, leírva meggyilkolt társainak sorsát:

„Így végzed hát te is, – sügtam magamnak.”

Az abdai kultúrház falán – a Radnóti Miklósról elnevezett kultúrház falán – emléktábla hirdeti Radnóti Miklós egyik versének néhány sorát:

*Oly korban éltem én e földön,
mikor ki szót emelt, az bújhatott...*

Az abdaiak lelkében elevenen él a község határában meggyilkolt költő emléke. A gyerekek Radnóti-köröket, Radnóti-csoportokat szerveznek, és szavalóversenyeket rendeznek Radnóti műveiből.

Több gyerekkel is elbeszélgettünk. Kitűnően ismerik a költő életét. Mind-egyikük idéz a Radnóti-versekből.

*

Sopronból elzarándokoltunk Sopronkőhidára, az ottani börtön udvarára, ahol emléktábla hirdeti, hogy 1944. december 24-én vérét hullatta a magyar szabadságért *Bajcsy Zsilinszky Endre*, aki egy pillanatra sem riadt meg a gyilkosságra készülő fasiszták fegyvereitől, s bátran szembenézett a halállal.

A sopronkőhidai börtön udvarán halt vértanúhalált *Pataki István, Topa János, Fisok Emil, Deutsch József, Fecher Barnabás, Kreitz Róbert, Kádár Klein Elek, Németh János, Stelczer Lajos, Dalos György és Zsebeházi Lajos* is. Haladó polgárok, harcos kommunisták, ateisták, hithű katolikusok és hívő zsidók – egytől-egyig bátor hazafiak – a készülő antifasiszta nemzeti egység jegyében együtt áldozták fel életüket, mint az ellenállás megszervezői, a magyar szabadság ügyéért.

Sopronkőhidán egyébként ma úgynevezett „közönséges bűnözőket” nevelnek át – munkával és tanulással – a tisztességes életre. A legmodernebb bánásmód és pedagógia érvényesül az egész vonalon.

*

Balfon, a falu melletti magas domb tetején, a katolikus templom és a templom-udvaron lévő temető előtt, áll az az egyszerű, sima monumentum, amelynek felirata azt hirdeti, hogy kétezernél több üldözött esett áldozatul az emlékmű „látóhatárán belül” az 1944–45. évi „emberi örületnek”. A kő alatt száznál több mártír pihen.

Úgy van, ahogy a felirat hirdeti. Kétezernél több mártír nyugszik a község dombján, domboldalán, a környező síkságon, mindenütt, ahová a szem ellát.

Vértanúk vére öntözte az egész tájat. Olyanok szenvedtek mártíriumot ezen és a szomszédos vidéken, mint *Szerb Antal, Halász Gábor, Sárközi György*, hogy csak néhány nevet említsek.

Minél több embernek kell látnia az abdai, balfi tömegsírokat és a sopronkőhidai mártírium égbekiáltó színhelyét.

Lehetetlen, hogy azok, akik e szent helyekre elzarándokolnak, ne erősödjenek meg magyarságukban, emberségükben, antifasiszta elszántságukban!

MESE – FELNŐTTEKNEK!?

Lázár Ervin meseregényéről

Lázár Ervin könyve mai mese – és míg az ifjúsági művek jó részét a „felnőtt-irodalomból” kölcsönözték a gyerekek, ezt alighanem a felnőttek fogják a gyerekektől kölcsönkérni.

Egy kisfiúról szól, aki az udvarvégi pajtában oroszlánokat rejteget. Igen, rejtegeti őket, mert félni kell azoktól, akik nem hiszik el ezeknek az oroszlánoknak a létezését, nem hajlandók meglátni őket. A kisfiúnak ez nagyon fáj. Szövetségeket keres, és talál is, mert vannak emberek, akik hisznek az oroszlánokban. Velük együtt meqvédi pártfogoltjait, míg egyre többen látják be, hogy az oroszlánokat komolyan kell venni.

Különös, furcsa mesevilágban játszódik mindez, ahol senki nem csodálkozik azon, hogy az oroszlánok társalognak, újságot olvasnak stb., mert mindez annyi természetességgel történik, hogy a legképtelenebb helyzet sem tűnik hihetetlennek.

Látszatra reális világ, valóságos elemekkel. Oroszlán van, cirkusz van, kisfiú is, pajta is, meq piroskockás zsebkendő is. De ha azzal a piroskockás zsebkendővel egy kiérdemesült cirkuszi oroszlán törli meg a tarkóját, aki nadrártartót hord és nagyzási hőbortból szemüveget visel – az már a valóságelemek másfajta összekapcsolása, mint ahogy azt a hétköznapi életben megszoktuk.

Lázár felhasználja, hogy a gyermek a jelenségeket, fogalmakat másképp köti egymáshoz, mint a logikus gondolkodású felnőttek, és ezzel szellemesen indokolja szűrrealisztikus rendjét, sőt éppen ez a rend a mese alapja. A racionális és az irracionális elemek keveredése adja a mese kedves báját – mert képzeljük csak el az oroszlánt, aki gyerekekkel megy kiszabadítani feleségét a gonosz cirkuszigazgató fogságából, ezért főkönyvelőnek álcázza magát, és farkát a kabátja alatt spárgával köti fel, hogy keménykalapja és aktatáskája mellett ne legyen feltűnő.

A szerző nem jön zavarba. A legnagyobb természetességgel intézi el, ha racionális elemei irracionális helyzetben ellentmondanak egymásnak, és ez a fajta szellemes természetesség teszi, hogy a mese olyan lesz, mint az élet, – a kisfiú álmai keveredve a valósággal, valósággá válnak, és mi is hajlandók vagyunk elhinni az oroszlánjait.

Hiszen efféle „oroszlánjaink” csaknem valamennyiünknek vannak. Álmok, amelyeket őrzünk, rejtegetünk és hiszünk bennük.

Lázár Ervin első könyve lírai vallomás mindezekről – egy kicsit talán „ars poetica” is.

A kisfiú édesapja le akarja bontatni a pajtát, hogy a fia ne álmodozhasson számárságokról, – de az ilyen pajtákat úgysem lehet lebontani. A kis Peti tudja, hogy titkát kivel kell megosztania: Viktorral, aki szereti a szűk, girbe-gurba, virágnevű utcákat, akiről mindjárt tudja, hogy „meglátja”, amit mutat neki. Mert Peti előtt az emberek kétfélék: vannak, akik elhiszik, és vannak, akik nem hiszik el, amit titokként rejteget. Nem hiszi el a saját apja sem, sem Viktor kollégái az Építészeti Hivatalban, sem a szigorú ápolónő a kórházban, mert fásult, rideg emberek, akik számára egy oroszlán piros pulóverben csak „hülye vicc”. De Viktor tudja, hogy ez nem vicc, és nem tartja annak Gabriella sem, Viktor kolléganője, aki társa lesz, hogy megtalálják a piros pulóveres oroszlánt, Peti bánatos pajtabeli oroszlánjának, Bruckner Szigfridnek a feleségét, egy előkelő cirkusz foglyát.

– Nem azt mondtam, hogy jószívű, azt mondtam, előkelő – jelenti ki a cirkuszról Baltzár, a jószívű etető. És Szilvia, Szigfrid felesége kiszabadul, mert a legelőkelőbb cirkuszban is van egy Baltazár, meg egy Arabella, a szép, szomorú lég-tornászlány, akik segítenek Petinek és Viktornak. Sőt melléjük áll a szigorú rendőr is, akit a cirkuszigazgató küldött Szilviáért, és aki végül ahelyett, hogy elfogná őket, leül feketepéterezni Szigfriddel, mert nem tudja magmagyarázni, milyen törvény ellen vétettek Petiék.

A pajtának így már két oroszlán-lakója lesz. Azután még egy oroszlán érkezik: Doktor Kis János frakkban, előkelően, hiszen dúsgazdag, hatalmas palotái vannak Valparaisóban és a világ más fővárosaiban, és lépni is alig tud a gögtől – de azután megtörtén bevallja: „– Tudjátok, olyan egyedül voltam.” – És persze ott marad a pajtában.

Furcsa oroszlánok. Egészen olyanok, mint az emberek. Olyan a negyedik jövevény is, Szigfrid unokaöccse, Láz Jenő, a világmegváltó titán, aki egész nap fantáziál az oroszlánok felszabadításáról és nem hajlandó nyakkendőt hordani.

Úgy látszik, nincs olyan oroszlán, akivel minden rendben volna. Szigfrid hazudós és a szavannákról álmodozik, ahol sohasem járt, mivel egy cirkuszban született. De csodálatos tigriskalandokról mesél. Doktor Kis János gögös és magányos. Láz Jenő próféta és lusta bohém.

Igen, vannak igazi álmok és vannak hazugak. S az igazak megvalósulnak, ha hiszünk bennük. A pajtát nem bontják le, s beteljesedik Szigfrid utolsó álma is: barátai elérik, hogy még egyszer fellépessen a cirkuszban és tapsolnak, ünneplik, elnézve neki, hogy egy mutatóványa sem sikerült.

Merni kell látni és hinni, ez Lázár könyvének mondanivalója. Hinni kell az álmainkban és el kell érni, hogy mások is higgyenek. Semmiképp nem szabad hagyni, hogy a pajtát lebontsák.

Feltehető a kérdés, hogy alkalmas-e egy „Nyolc éven felülieknek” jelzésű könyv, amelyet gyermek- és ifjúsági kiadóknak jelentet meg, ilyen mondanivaló ábrázolására, amely messze túlmutat a gyermekek világán? Azt hisszük, igen. Az előbbiekben szándékosan részletezett cselekményvázlat is érzékeltetheti, hogy ez a mese másképpen „kétretegű”, mint a hagyományos tündérmesék. Nemcsak alapszimbólumaival mondja ugyanazt gyerekek és felnőtteknek, hanem két világszemlélet szembeállításával, reális és irreális egymásba játsztatásával szinte kulcsregényszerűen kapcsol egy réteget saját más műveiben ábrázolt bonyolult felnőtt-világához. A gyerekek bizonyára szívesen elfogadják a mese „játékszabályait” és „első szinten” is gyönyörűséget találnak benne. De miért ne keressük meg a történetben azt is, ami nekünk, felnőtteknek szól?

Lirai kedvességgel, közvetlenséggel és talán egy kicsit a mai prózában divatos egyszerűséggel mesél az író. Világos, áttekinthető mondatai tényeket tesznek le egymás mellé, ügyes plasztikus képeket, motívumokat alkotva ezzel. (A hazudós oroszlán, oroszlán piros pulóverben, az előkelő, de nem jó szívé cirkusz stb.) A többnyire egyszerű bővített mondatok magyarázó, értelmező módon kapcsolódnak: az egyik mondatban „letett” tény a következő magyarázza. Alighanem ez adja, hogy a mesén túl is logikusnak és valószínűnek érezzük ezt a történetet. Emellett jó alkalmat nyújt a szerzőnek, hogy néha szinte „kiszóljon” a szövegből egy-egy rövid ténymegállapító mondatban. „Barátok okvetlenül kellene az embernek.” „Nincs olyan ketrec, amit ne lehetne kinyitni.” „A pajtát úgysem lehet lebontani.” stb.

Ez a magyarázó – értelmező mondatfűzés valami mást is igazolni látszik. Van ennek a történetnek olyan éle is, hogy az élet lényegében olyan, amilyenek mi képesek vagyunk látni. Ez a mellékiz természetesen következik a történet logikájából és nincs teljesen tisztázva. Peti benépesíti a pajtát oroszlánjaival – de ezek csak az ő számára és a barátai számára léteznek, akik mert hisznek az oroszlánokban, maguk is látják őket.

Az emberek többsége azonban enélkül él, kissé fásultan, nem foglalkozik „hülye” viccekkel, de azért „jól elvan”. Vajon mindenki megszerezheti-e a maga „oroszlánjait”? Vagy csak úgy, ha Peti barátja lesz? És ha Petivel soha nem találkozik?

A kisfiú számára van cél: védeni az oroszlánokat és a pajtát, ahol laknak. Azonban mi lesz azokkal, akik számára az oroszlánok nem léteznek?

Egy mélyértelmű gondolat és érzés mindenképpen megmarad bennünk a könyv elolvasása után: jó, hogy Petinek oroszlánjai vannak.

OLASZ ISTVÁN

„A FÁBÓL FARAGOTT KIRÁLYFI” ÉS A TÜNDÉR

Jegyzetek Balázs Béla táncjátékának értelmezéséhez

Balázs Béla – terjedelmes, gazdag és sokoldalú életmű birtokában – szerényen csak Bartók szövegkönyvírójának vallotta magát.

Ezt mi el is hittük neki.

Így lett belőle a köztudatban – egy szerencsétlen irodalompolitika mesterséges agyonhallgatásától támogatva – íróból szövegkönyvíró. Librettista, örök másodhegedűs.

Mikor aztán egyik – Bartókkal közös – alkotásáról vita alakult ki, természetesen látszott az a helyzet, hogy a művet, *A fából faragott királyfi*t, önmagában, vagy Bartók pályája egyik állomásaként vizsgáljuk. A *Királyfi* értelmezésében mutatkozó problémák, a táncjáték látszólagos értelmetlenségei és ellentmondásai azonban el-
tűnnek, ha tudomásul vesszük, hogy a mű írója Balázs volt, gondolati anyaga, jelképrendszere tőle ered, megfejtéséhez tehát az ő életművét kell vattatára fogni.

Ha pedig a *Királyfi*t Balázs írói pályájának részeként, emberi-művészi fejlődési folyamatának egyik dokumentumaként vizsgáljuk, észrevehetjük a műnek, mint az írói pálya egyik mérföldkövének nem lebecsülendő irodalomtörténeti jelentőségét is.

Problémák „A fából faragott királyfi” értelmezésében

A fából faragott királyfi problematikus volta a tündér szerepének értelmezésében mutatkozó nehézségekből és félreértésekből ered.

A mű gondolat- és (ennek megfelelően) jelképrendszerének egyik rétege ismert, erre vonatkozóan maga az író is közvetlen utalásokkal szolgált. A századforduló szellemi arculatának sajátos vonásai közé tartozott a férfi és nő kapcsolatának tragikus értelmezése. Balázs fiatalkorú műveiben is gyakori ez a téma. Első verseskötetében például így fejezi ki a férfi és hozzá felemelkedni nem tudó nő ellentmondásos kapcsolatát:

Mit akarok? Hiába minden.
Sohsem érezted szárnyaim szelét.
Ha világkincsét szórtam is eléd:
Megcírógattál, mert szerettelek.

(Ajánlás az asszonynak)

Ugyanabban a kötetben balladaszerűen, tehát dramatizálva is előfordul ez a téma. *Kőműves Kelemen (Variáció a népballadára)* című versében azzal építette be az ősi atmoszférájú balladát a századforduló szellemi matériájába, hogy a férfi részéről tudatosá tette asszonya feláldozását. Ezt a gondolatot fejezi ki a *Misztériumok* című dráma-gyűjteményének egyik darabja is (*A Szent Szűz vére*). A probléma leginkább közismert megformálását azonban egy másik „misztérium”-ban, a köztudatban ugyancsak librettóvá degradált *A Kékszakállú herceg vára* című miniatur, szimbolista drámában találhatjuk meg.

A férfi-nő probléma – a szerelem reménytelenségének és a magánynak a gondolatával társulva – erősen foglalkoztatta a fiatal Balázs Bélát. Ehhez a körhöz kapcsolódik a *Királyfi* is, a századfordulóra ugyancsak jellemző művész-problematiká-
va, ötvöződve. A művek – mondja Balázs – eltakarják alkotójukat, tőle elidegenedve aratják le a sikereket, amelyek mögött elmarad a művész, mint egyszerű magánember.

A *Királyfi* eddig a rétegig közérthető, a jelképei ma is világosak. A fentiekben vázolt gondolatkör tehát magyarázattal szolgál a királyfi, a báb és a királykisasszony „háromszögére”; a tündér és az egész misztikus természeti apparátus, a megelevenedve emberi sorsokba beavatkozó természeti erők szerepének megnyugtató értel-

mezéséhez azonban már elégtelennek bizonyul. A tündérnek és „népének” alakjában szimbólummá emelt tartalmi elemek a századforduló olyan szellemi irányzataihoz kapcsolódnak, amelyek ma már kevésbé ismertek, Balázs világképének, művei közös tartalmi anyagának kialakulásában azonban annak idején igen jelentős szerepet játszottak. Maga a tündér pedig az író egyik kedvelt szimbóluma, alakját műről-műre csiszolta, tökéletesítette, jelentésében árnyalta – egészen *A fából faragott királyfiig*. Mielőtt tehát a táncjáték elemzésére vállalkoznánk, vázlatosan ki kell térnünk Balázs fiatalkori világnézetének általános sajátosságaira, s a *Királyfi* tartalmi és formai elemeinek a korábbi műveiben történő előfordulásaira.

A fiatal Balázs Béla világnézetének néhány fő motívuma

Szimbolista tartalom – népi forma

Balázs Béla esetében abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy világnézetét, művészetfilozófiáját nem kell szépirodalmi műveiből több-kevesebb sikerrel kielemezett mozaikokból összeilleszteni. Már a legelső önálló kötete is művészetelméleti dolgozat volt (*Halálesztétika*), és ettől kezdve életművének szerves része, mennyiségileg és minőségileg egyaránt jelentős vonulata az elméleti – ezen belül később a filmelméleti – alkotó tevékenység. Lehetőségünk van tehát arra, hogy saját műveiből hitelesen állapítsuk meg gondolatrendszerének azokat az elemeit, amelyek korai szépirodalmi alkotásainak – köztük a *Királyfinak* is – tartópilléreiül szolgálnak.

Művészi törekvései a Bartók névvel fémjelzett népi-modern szintézis-koncepció irodalmi változatának megteremtésére irányultak. A népi kultúra látszólag primitív elemeinek felhasználásával akart olyan művészi formát teremteni, amely alkalmas a korabeli értelemben vett *modern* ember tudattartalmának kifejezésére. Ez a századforduló korának egyik jellegzetes tendenciája volt; innen vezethető le a „nyugatos” és „filozófikus” Balázs Béla műveinek sajátos népiessége, a népballadák, népmesék formai elemeinek gyakori alkalmazása, így *A fából faragott királyfi*ban is.

Az a modern tartalom, amelyet ebbe a formába öltöztetett, a *szimbolizmus* volt, a századforduló szellemi válságának egyik jellegzetes tünete. S itt ne arra az egészen sajátos „adyzmus”-ra gondoljunk, amelyet a magyar irodalmi köztudat az *Új versek* óta a szimbolizmussal azonosít. A német irracionalista filozófiákon és Bergsonon nevelődött Balázs a századvég irracionizmusának irodalmi vetületéhez: *Georgéhez* és a francia szimbolizmushoz fordult. Ady a való világ jelenségeit, viszonyait tükröztette szimbólumaiban – Balázs a nyugati áramlatoknak megfelelően *magát a világot látta jelképnek*, a láthatatlan és megismerhetetlen transzcendens örök Lényeg jelképének. Számára a művészet nem a valóság esztétikai tükrözését, hanem a misztikus „életáhitat”-ból fakadó *életformát* jelentette: *művészetvallást*. Megfogalmazása szerint a transzcendencia annyi, mint „... érzése annak, hogy az életjelenségek képsorozatai körülöttünk megfeythetetlen hieroglifák sorozata, melyek kinyilatkoztatásai valaminek. Valaminek, ami örökegy ...”

A vándor-motívum

Balázs ezt a misztikus gondolatot két, egymással tartalmilag összefüggő és egymással összefonódva előforduló szimbólumban formálta meg. Az egyiket „vándor-motívumnak” nevezhetjük. Azokat ugyanis, akik ezt a kinyilatkoztatást megsejtették, és bekapcsolódtak a transzcendencia áramkörébe, vándorok formájában jelentette meg a műveiben, mivel egész életükre ennek a misztikus erőnek a rabjai lettek, vágyukkal ennek megismerésére törekedtek, ami pedig lehetetlen. A „vándorok” délibábot kergetnek tehát egész életükben, ennek szolgálataért, imádatáért áldozzák fel nyugalmaikat, otthonukat, békéjüket:

Titok marad a dolgok minden titka.
Mert minden út és minden végtelen.
És mindig elhagy valamit a lélek
Cserélve utat úttal untalan.

(Mert minden út)

A misztikus Titkot kergető „szimbolista” egész élete keresés, nyugtalan vágyakozás – vándorlás. És itt kapcsolódik be a bergsoni filozófia hatása. Babitsot idézve. Bergson időelmélete szerint „... minden pillanatban benne van ... egész múltunk ... ; a múlt ... él testünkben, lelkünkben; egész valónk az egész múlt eredője; minden pillanat magában foglalja az egész múltat, és valamit ad hozzá. Eszerint minden jelen pillanat lényegileg különbözik az összes megelőzőtől, ... és sohasem térhet vissza *ugyanaz, éppenúgy*, ami már egyszer elmúlt.” A vágyak azonban az emlékekből táplálkoznak, mert az események, jelenségek értelme és élmény-jellege csak utólag, emlékké válásuk nyomán tudatosodik. A szerelmi érzésre vonatkoztatva így fogalmazta meg Balázs ezt a gondolatot *A vándor énekel* című (jellegzetes című!) első verseskötetében:

Csókold meg és gyerünk tovább.
Szép volt. Ne nézzünk vissza értük.
Vágyunknak úgyis délibábja
Emléktengerből száll fel nemsokára
És el nem érzük soha, mert már éltük.

(Szólok a barátomnak)

A szimbólummá emelt országút vándorának konfliktusát formálja meg ez a vers, bizonyos vonatkozásban már *A fából faragott királyfira* emlékeztetően. A misztikus célok és az *emberi* szerelem összecsapásában ekkor még Balázs számára az emberi marad a vesztes.

Tündér-motívum

A vándor-motívum a misztikus világbkép egyik vonatkozását formálja meg: a *misztikus embert*, illetve ennek *életformáját*. Magának a *misztikus erőnek a szimbóluma* Balázs műveiben a *Tündér*. Ez a szimbólum fiatalkei műveiben fokról-fokra alakult ki, és csiszolódott, gazdagodott tartalmi és formai jegyeiben egyaránt. Kövesük végig a motívum kialakulásának főbb állomásait.

Első verseskötetének központi gondolatai tartalmilag kapcsolódnak a motívumhoz: a vándor-szemlélet, a misztikus színezetű szerelem és a panteista természet-kultusz. Egyik versében azonban felbukkan a tündér alakjának első változata is.

Én találkozom néha asszonyokkal,
Akik hozzád hasonlítanak
És tudom már, hogy többen vagytok.

Vagytok testvérek? Vagy talán egy
Rejtett királynő udvarhölgyei?

Szerelmem örökegy s ti jöttök, mentek.
Egy messzi fényt ver rám a szemetek.

(Ti)

A vándor az örök Titkot, a mindenben és mindenkin átzuhogó, természeti, elemi erőként jelentkező szerelmet keresi az egyes nőkben, az egyes szerelmekben. Így, bár korlátozott hatósugárral, de megindult a misztikus, elérhetetlen, a szerelmi érzés határain túlnövő vágy, vonzás és vonzódás szembeállítás a földi, hús-vér szerelemmel; másrésről megjelent a tündér-motívum első megformálási kísérlete a „rejtett királynő” alakjában.

1908-ban jelent meg Balázs egyik legkorábbi szimbolista mesenovellája: *A csend*. Ebben a már ismert misztikus, „vágyathúzó” erőt a Csend tündére szimbolizálja. A tündér megismerése elérhetetlen vágyakat ültet a mese főszerplőjének, Péternek a szívébe, aki ennek hatására vándoréletet kezd, sehol sem talál nyugalmat, míg egész életét el nem jegyzi a tündérrel.

Első látásra azt olvashatjuk ki talán a meséből – amit sokan a *Királyfi*-ba is belelátnak, mindkét esetben egyaránt tévesen –, hogy a tündér mint nő csábítja el, hűvöli meg a fiút. Egyes mozzanatok valóban utalni látszanak erre. A tündér pl. többször megkérdezi Pétertől, hogy szereti-e, majd „választógyűrűt” ad neki, amelyet a számára legkedvesebb lény ujjára kell húznia; a gyűrű végül is visszakérül a tündérhez. Ez a mozzanat azonban nem a szerelmi választást jelképezi (hiszen a fiú előbb az anyjának, majd a barátjának adja a gyűrűt), hanem a vonzódást, az ember központi, döntő érzelmi kötődését. A mű centrumában a „földi” és „földöntúli”, az emberi és a misztikus, a reális jelenség és a transzcendens lényeg, a rész és az örök. Egész közti választás mozzanata áll. Az, hogy ennek a kifejezése a választógyűrű útján történt, csak a mese-jellegből adódó formai elemnek tekinthető.

A mesében tehát már megjelent a tündér-motívum, de itt még nem tisztultak le egészen és félreérthetetlenül a szerelmi érzésre emlékeztető mozzanatok a tündérhez húzó vágy megjelenítéséből.

A motívum végső megformálása *A tündér* című „misztérium”-ban történt meg. A darabnak két változatát ismerjük. Az első (1910, Nyugat) prózai színmű, amelyben a misztikus-szimbolikus tartalom viszonylag reális környezetben, életszerű nyersanyaggal valósul meg. Ez a sajátosság kellemetlen disszonanciát teremt ugyan a műben, azonban az értelmezését lényegesen megkönnyíti. Második, javított, verses változatában (1911, *Misztériumok* című kötetben) az író tovább stilizálta a formát, s ezzel egyik legszebb, legköltőibb alkotása született meg.

A mű alapkonceptiója a vándor-szemléletre épül: a „szimbolista” Olivér (az első változatban Béla a neve), aki otthontalanul, magányosan sodródik a jelképes országúton a Tündér fantomja után, elvetődik volt szerelmének, Fannyknak a házához, aki most békében, boldogan él nővérével (Viola, az I. változatban Klára) és jegyesével, az orgonaművész Fridolinnal. Megérkezése, vibráló egyénisége, s a rajta keresztül a békés családi otthonba beáramló misztikus vonzás felkavarja a lelkeket. Távozásakor már nem egyedül indul tovább: Fridolin az otthon, a szerelem, az *emberi* értékek helyett a „rettentő királynő” szolgálatát, a vándoréletet választja.

A misztérium két változatában nyomon követhetjük a tündérszimbólum végső kialakulását.

Figyeljük meg a tündér színrelépését az I. változat szerint:

„Az országúton fent megjelenik a tündér. Utánna (*így!*) vagy tíz lépéssel Béla. A tündér mozdulatai lassúak, bűvölők, hív és húz velük, mintha láthatatlan hálót szőne, amerre jár ... Az arca halovány és szomorúan diadalmas.

A tündér (bejön az ösvényen a tornác elé)

Béla (megáll az úton és nézi a házat)

A tündér (megáll, visszanéz Bélára, aztán elindul, mintha hívná, húzná magával és felmegy a tornácra, elmegy Klára előtt, de láttatlanul.”

Itt tehát még valóságosan – bár némaszereplőként – a színre lép a tündér, mint nőalak, aki hívja, bűvöli Olivér-Bélát. Ez a bűvölés azonban nem szerelmi vonzás, hanem inkább varázslat, szuggesztíó, amely a darab női szereplőire is hatással van.

A második változatból teljesen kimaradt a tündér alakja, és helyére egy, pusztán színpadtechnikai eszközökkel megjeleníthető figura lépett: A Szél. Bűvös, misztikus, borzongató szél, amely babonás félelmet, messzehúzó vágyakat sugall.

Hasonlítsuk össze Olivérnek a II. változatban olvasható megjelenését elődjének, Bélának fentebb idézett „belépőjével”.

„Beesteledik. Kigyúlt néhány csillag. Hirtelen elváltozik a táj színe. Vihar előtti izgató fény dereng. A hegyek felől morailó zúgás hallik és erős szél vág keresztül a színen.

VIOLA: *Ijedten*

Oh Istenem! Mi ez? Hisz felhő sincsen! Kiált

Öreg! Favágó! Jöjjön vissza! Félek!

Futva bejön a tornácra és egy oszlophoz támaszkodik.

Hogy ring a kert, hogy hullámszik az erdő!

Borzonq a hegyek borzas háta fent.

Oh, milyen langyos, illatos és édes,

Micsoda szél ez, oh micsoda szél!

Olivér megjelenik a kertajtóban. Vándorló mesterlegény, batyúval a hátán, bottal a kezében.

OLIVÉR: *Megemeli a kalapját. Csendesen.*

Adjon az Isten csendes, szép, jó estét.

VIOLA: Oh, Olivér! Te vagy? Mért nem felelsz?

Hát kerülj beljebb. Az Isten hozott.

Mi szél fújt erre? Tán ez a vihar?

– Úgy elszorult a torkom az elébb.

OLIVÉR: Mi hozott erre? ... Talán ez a szél.

A Tündér alakja tehát személytelen, földöntúli, misztikus erővé absztrahálódott, amely nyilvánvalóan nem testi, emberi szerelmet, hanem eszmei hűséget, életreszóló szolgálatot követel a híveitől. Hisz végeredményben nem is egyéb, mint egy vallás-talan vallás kultuszának tárgyát képező elvont, s mégis minden konkrét dologban jelenlévőnek látott örök természeti erő: a „Mindenegy”, az „Örökegy” szimbóluma.

Panteista természetszemlélet

A tündér-motívumhoz szorosan kapcsolódik egy újabb gondolati szál, melyet a Királyfi megértéséhez végig kell követnünk: a természeti erők szerepe Balázs alkotásaiban.

„Azt hiszem, minden nagy művész nyíltan vagy titkon, tudatosan vagy öntudatlanul pantheista volt” – olvashatjuk a *Halálesztétikában*. A gondolatrendszernek ez a vonatkozása világosan következik a többiből. Ha az egész – élő és élettelen, emberi és természeti világ – ugyanannak a transzcendens erőnek a testetöltése (más szemzőgből nézve: jelképe), akkor ezt a természetfölötti erőt leginkább éppen egyes szuggesztív, nagy érzelmekeltő erővel bíró természeti jelenségekkel lehet kifejezni, megformálni. A természet-misztika felbukkanása már az első versekben észlelhető (*Ének-szövegek III. Őszi varázs, Tavasz volt. A kert és az asszony. Mert messziről jön az este, stb.*), sőt Az erdő címűben az „Örökegy” önálló szimbólumává nő az „örök

erdő", ahol „az utak elmerülnek”. Későbbi műveiben ezek a természeti elemek, mindenekelőtt az „örök erdő” a misztikus témák, a tündér-motívum állandó kísérőjeként, tartozékaként jelentkeznek. Első drámai kísérletében (*Doktor Szélpál Margit*) a főszereplő és a szimbolikussá, sőt szinte mítikussá növelt Vándor sorsformáló találkozásához a Kárpátok ösrengetege szolgáltatja a hátteret. A Csend tündére ember-nemjárta havasok mélyén, erdőövezte tő fenekén lakik, de „... néha kiszáll a tóból és lábujjhegyen lejön az embervidékre. A fűszál nem hajlik meg talpa alatt, és amerre jár, ott nem zúg az erdő, elhallgat a patak, és nem dong a bogár. A mezőn a barom dermedten csodál maga elé, hogy meg ne rezdüljön a nyakán a kolomp, és a kutya két első lába közé fekteti le a fejét.” *A természeti világ tehát nemcsak ku-lisszája, hanem engedelmes szolgája is a Tündérnek.*

A *Királyfi* közvetlen előzményét jelentő misztériumban a tündér ugyancsak félelmes, komor, ember-nemjárta hegyi erdőben lakik. Az első változat helyszínrajza pedig ismét a Kárpátokra, a szlovák felvidékre utal. Önkéntelenül is arra kell emlékezni ezzel kapcsolatban, hogy Balázs a gyermekéveit Lőcsén, a szepesi hegyek vidékén töltötte. Itteni tájélményei az ugyanitt kibontakozó gyermeki babonás-misztikus mese-világgal társulhattak, s így az íróvá felnőtt Balázs szellemi reflexeiben is örökre összekapcsolódott az erdőrengeteg képze a misztikummal. A Tündér-motívum természetbe ágyazottsága tehát nemcsak filozófiai spekulációkból, hanem az író leg-egyéniabb élményeiből is sarjadhatott.

A szenvedés-motívum

Még egy fonalat kell végigkövetnünk a *Királyfi* elemzése szempontjából: a Balázs-nak ebben a korszakában ugyancsak jellegzetes szenvedés-motívumot.

A vándorlás, tündérkeresés eleve reménytelen, kudarcra ítélt – az irodalmi megformálásából keletkezett művek alaphangulata mindig melankólikus, a szereplők csön-des, titkolt fájdalmakat hordoznak. Magyarázatul idézzük *A tündérből* Olivér szavait:

Fanny! – Hát fáj? – Ne bánd! Most nő az élet!
Annyi tiéd, amennyi fájni tud.
Tiéd az élet, meddig kínod éri,
Legmesszibb álmod útjáig tiéd.
És nincs is más, csak ez a fájdalom.

A gondolat a *Halálesztétikáig* vezethető vissza: amint a halál az élet kontúrja, értékadó mércéje, úgy kontúrja a szenvedés a boldogságnak. Másként: *a szenvedés a legmagasabbrendű érzelem, a lélek próbája, a rejtett lelki értékeket felszínre hozó vihar. Az utolsó nap* című reneszánsz-köntösű drámájában például a művészelkű, „szimbolista” *Simonetto* ilyen himnikus hangon magasztalja: „Szent, tüzes fürdője a szenvedésnek. Szent békéje, ígérő bizalma a szenvedésnek. Szent gyönyöre, édes illata a szenvedésnek, szállj rám is, szállj rám is még egyszer! Szállj rám is! Esteledik már, Uram, és nincsen több napom. (Csendesen Líviához megy és leül mellé...) Lívia! ... Sírj, sírj, csak sírj! Majd megtalálod a kinnal szíved fenekét... Emelkedik a fájdalom és tündökölnék fenn a vérző sebek... Látva száll a fájdalom az isteni szerelem végtelen tengere felé.”

A szenvedés-motívum tehát a Tündér és a Vándor közös gyökerű szimbólum-pár-jának természetes kísérője; kifejezi a vándorélet érzelmi tartalmát, a vándort a tün-dérhez fűző kapcsolat jellegét.

Összegezzük röviden mindazt, ami az eddigiekből a *Királyfi* megértése szempontjából jelentős.

1. A fiatal Balázs Béla misztikus-szimbolista-panteista világképének lényegét művésziileg két gyakori, egymással szorosan összefonódva jelentkező és egymást gondolatilag kiegészítő motívum: a Vándor-, és a Tündér-motívum fejezi ki. Az előbbinek

járolékos eleme, mellék-szimbóluma az út, a másodiké a természet, elsősorban az „örök erdő”. Mindkettő érzelmi töltését a szenvedésmotívum juttatja kifejezésre.

2. A fenti gondolatkörből következett a férfi-nő téma gyakori felvetődése, melynek megoldása általában tragikus volt, a tündért kereső és követő vándor a szerelem helyett a tündér szolgálatát választotta.

3. Balázs a szintézis-konceptiójából eredően a szimbolista tartalmakat népi jellegű formai elemekkel juttatja kifejezésre. Ezeket a népballadai, népmesei motívumokat azonban nem az eredeti jelentésükben, eredeti törvényeik szerint, hanem modern gondolatainak megfelelőbb kifejezése szempontjából használta fel. Pontosabban: *Balázs népmesei témáit nem a népmesék, hanem a szimbolista világkép törvény szerűségeinek megfelelően lehet értelmezni.*

A táncjáték gondolat- és szimbólumrendszere

A fentiekkel már jórészt kifejtettük a *Királyfi* értelmezésére vonatkozó álláspontunkat.

A táncjáték lényegében ugyanazokból az elemekből épül fel, mint az előbb vizsgált korábbi művek: a férfi (= a királyfi) és a nő (= a királykisasszony) konfliktusa; a vándor-motívum (az út, amely „...veszedelmes ellensége a békés emberi otthonoknak”), és amely a férfi életéhez kapcsolódik; a Balázs többi művének hasonló környezetét idéző békés, nyájas, kisserű otthon (a királykisasszony „kis, tornyos játékvára”), mint a vándoréletforma eleve adott ellentéte; mindenkifölött pedig a mű szimbólumrendszerének fókuszát képező Tündér.

A tündér így jelenik meg a balett legelején: „Mozdulatalanul áll és messzire néz. De szürke fátyol hull az arca elé is. Valami fájdalmas van benne...; valami titokzatos, félelmes is. Ez bizonyosan nem emberfia. De mégis szeretni kell.”

Felvonul az egész serege, egész háttere és apparátusa is. Az út, a vándorélet, melyen meq akarja tartani a királyfit a békés otthon csábításával szemben; a természeti jelenségek, „dolgok”, melyek – élettel telve, az emberi sorsokba beavatkozva – az ő parancsait követik; és, felfokozott érzelmi telítettséggel, a szenvedés-motívum.

Ezeknek az egymással rokon motívumoknak az összetartozása legvilágosabban akkor mutatkozik meg, amikor a királyfi szakít a kisserűségében lelepleződött királykisasszonnyal. Ezzel ugyanazt az *emberivel* való szakítást ismételte meg, amit legutóbb a misztériumban láthattunk Olivér és Fridolin esetében. A szakítás, a lelki megrázkódtatás pedig óhatatlanul a tündér világába sodorták, az édes szenvedések, a meddő vágyak, az álommá miszticizálódott valóság világába. „Most szenvedsz – mondja a tündér. – Így van jól. Most elpártolsz az élettől. Most az enyém vagy! és amerre fordul, sohse látott tündéri világosság dereng. ... És amerre fordul, megborzonganak, feleletet súgnak és megmozdulnak a dolgok.”

Együtt van tehát a korábbi műveiből jól ismert egész Balázs-világkép: a természeti világot átlelkesítő természetfölötti erő szolgálatának emberietlen és fájdalmas szépsége.

A mű legmélyebb, legvégső konfliktusa tehát az emberi szerelem és a nyugodt hétköznapi élet, illetőleg a misztikus vonzás, a vándorélet közötti választás elkerülhetetlensége. Ez a fiatal Balázs alapproblémája. A *Királyfi*ban azonban valóban csak alap; *a mű egész erre épül ugyan, de nem ebből az anyagból.*

A királykisasszony figurájával ugyanis újabb problémakör kapcsolódott be a műbe; a szerelem tragikus értelmezése. A nő szerelmi érzése üres, a mély és igaz emberi értékek helyett külsőségekre irányul, ezek visszfényével akarja megszépíteni magát. Ezt azonban a férfi (a királyfi) csak a tündér próbája után ismeri fel. A tündér ugyanis önálló életre kelti mindazt, ami a férfiban külső csillogást, hírt, dicsőséget, sikert jelent, és amit az – gálánsan, lovagi hódolattal – mind-mind az imádottja lábai elé rakna. A báb életrekeltésével aztán különválik a „felszín” és a „mély”, s a királykisasszony a „felszín” választja.

(Zárójelben kell itt megjegyeznünk: ez a formai megoldás sem először bukkan fel Balázs életművében. A *Kékszakállú*ban a férfi alakjától különválasztva önálló szimbólumot kap a lelke, a belső világa (a vár), sőt az emléképei is (a régi asszonyok). A *Szent Szűz vére* című misztériumban pedig valóságos tudathasítást végzett az író: külön szereplő alakjában (Hasszán) vetítette ki az egyik főhős (Baldwin) rejtett gondolatait – tudatalatti énjét. A *tábol faragott királyfi* esetében az előbbiekhöz hasonló formai megoldással ugyanazon szereplő belső lelki értékeitől választotta külön ezek objektívváldott produktumait.)

A próba, a báb-jelenet ismét új gondolatot hozott a műbe: a művész-problematikát, ami szorosan összefügg a férfi-nő konfliktussal, annak sajátos, leszűkített változatát adja.

Az író vallomása szerint ez a mozzanat áll a mű centrumában, és ezt a nyilatkozatot természetesen döntő jelentőségűnek kell elfogadnunk. Nem szabad azonban meafeledkezni arról, hogy a művész-problematika csak azt a *többséget* jelenti, amelyet nála hagyományos gondolati alapszatra épített, azt a sötét, amely körül a jólismert rendszere ismét megszerveződött – bár ez esetben tetelesen nem akarta kifejtetni ezt a gondolat-komplexumot.

A *tábol faragott királyfi* esetében tehát a gondolat- és jelképrendszer *többséke*. A *misztikus világkép fundamentumára* (amely itt is a *tündér-motívum körül koncentráldik*), az adott mű gondolati centrumaként a *művész-problematika került*, amelyet a királyfi és a királykisasszony szerelmi története, legkonkrétebben a fabáb-próba formál meg. A cselekmény tehát lényegében a művész-probléma transzponált elemeiből bomlik ki, de egybefonódik a mélyebb, általánosabb gondolati réteget kifejező tündér-motívumból eredő mozzanatokkal.

A *Királyfi* gondolati szövete a szakításig egyezik meg a korábbival. Ez az a pont, ahol a férfi megcsókolja a szerelmesét és „tovább megy”, ahol a *Kékszakállú* herceg az emlékei közé sorolja be a jelene számára értékevesztett asszonyát. A *kérdés korábbi megválaszolásával szemben Balázs ekkor, 1912-ben már nem látja egyértelműen tragikusnak az emberi kapcsolatokat*. A királyfi magához emeli a királykisasszonyt, s bár a tündér – és szolgálai, a „dolgozók” – még nem mondtak le róla végérvényesen, a misztikummal szemben mégis a szerelmet, az emberi mércét választja. Olivér megtelepszik immár a békés otthonban, a *Kékszakállú* herceg befogadja a várába Juditot. Körmes Kelemen pedig szerelme feláldozása nélkül építi tovább a Várat.

Mi tette lehetővé a táncjátékban ezt a megoldást? A feleletet a szenvedés-motívum adja meg.

A királykisasszony lelki összeroppanásával a hiú és felszínes, a nagy, szinte érzelmekre képtelen kis teremtes egyszerre a szenvedés mélyvízeibe száll alá. A lelki megpróbáltatások – mint láttuk – Balásznál a belső gazdagodást, a rejtett értékek feltárulását jelentik; a mélyvízből igazgyönggyel tér vissza az, aki alászállt. A szenvedések tüzeiben értékes és mély lelkivilágú emberré edződött nővel már nem találja reménytelennek a kapcsolatot a férfi, a művész, a megtelepedni óhajtó vándor. A misztikus hívással, vágyathúzó vonzással szemben öhozá pártol.

Ennek a lelkiállapotnak a legszemléletesebb rajzát egy későbbi versében adja Balázs:

— — — — —
Kötözzetek az ember árbócahoz,
Mert odaátrol hallok éneket.

A végtelenség bazaltzuhatagja
Harsog kicsiny vándorhajónkra zsoltárt,
S jaj édes, édes bölcsödalt örvénylik
Hívó mélysége örök eredetnek.
— — — — —

Emberkin nyársa bennem a gerinc már,
S árbóchegyére tűzött koponyám
Fáklyája kormol égi énekekre.

(Odisszeusz)

A táncjáték: Balázs Béla új alkotói korszakának nyitánya

A *tábol taragott királyfi* tehát jelentős állomás Balázs írói-emberi fejlődésében. Problémafelvetése, fogalom- és szimbólumrendszere még a régi, de a válasz – ha nem teljes határozottsággal is –, már újszerű. A *Királyfi*ban válik Balázs embertől idegen vándorból önmagával is vívódó, de a hívó szíréhangok vonzása elől magát az Ember árbóchához kötötető Odisszeusszá.

Az átmenet hosszú korszakának nyitánya ez a darab. Utódai között lesznek olyanok, amelyek még a régi világkép összegzését jelentik. Ilyen a *Der Mantel der Träume* című mesegyűjtemény (magyarul *Csodálatosságok könyve* címen jelent meg kései, bővített kiadása), vagy a Magyarországon gyakorlatilag ismeretlen *Der Phantasie-Reiseführer*... a vándor-szemlélet utolsó megfogalmazása és egyetlen teteles kifejtése. Más munkáiban teljes érzelmi-hangulati apparátussal jelenik meg a Tündér világa, de már problémaként, zsácutaként (*Isten tenyerén*, regény, vagy a *Férfi ének* című verseskötet több darabja, mint az idézett *Odisszeusz* is).

Az átmenet kimutatható az elméleti munkásságában is. A *Dramaturgia* például a *Halálesztétikával* szemben lényeges előrehaladást hozott azzal, hogy alapjában a színház *kollektív* – bár misztikus – élményt adó szerepére épül. Újabb, kissé átdolgozott emigrációs kiadása pedig (*A színjáték elmélete*) már társadalmi aspektusból vizsgálja a drámát, figyelembe véve a Szovjetunióban időközben lezajlott fejlődést is. Ez a *misztikumtól az emberin át a társadalomig ívelő fejlődés* mutatható ki film-elméleti munkásságában is. (Elég, ha egymás mellé állítjuk *A látható embert* és *A film szellemét*).

Az út befejező állomásán, a berlini tartózkodása idején írt munkásmozgalmi „tandrámai” állnak, továbbá az *Isten tenyerén* lényegesen kibővített, németnyelvű változata (*Unmögliche Menschen*), melynek hősei nemcsak problematikusnak érzik már az „Isten tenyerén”, az emberi világtól elszigetelten folytatott vándoréletet, hanem végérvényesen elkötelezik magukat az ember (éspedig ekkor már *az adott kor társadalmában élő, a túlvilági helyett a sorsdöntő evilági dolgokért politikai harcot folytató ember*) mellett.

Ez az út természetesen hosszú volt. A *Királyfi*ban csak a legelső lépést tette meg ebben az irányban – de hisz épp a legelső lépés a sorsdöntő. És ez a lépés tette lehetővé, hogy Bartók alapján optimista, az ember felé forduló érdeklődést s az emberbe vetett hitet sugalmazó művet kapjon Balázs Bélától, melynek ihletéséből a modern zene történetének egyik jelentős alkotása született meg.

B. NAGY ERNŐ

Lengyel József

ELÉVÜLT TARTOZÁS

Azt szoktuk mondani, hogy emlékeinkben megszépül a múlt. Az ember szívesebben gondol vissza a derűs dolgokra s a fájdalom is megszeli. Legömbölyödnek sarkai, tüskéi letöredeznek, ha éppen felidézne is őket valami. – Valóban így van. A legmélyebb seb is begyógyul, ha túléljük, de nyomtalanul azért nem múlik el. Különösen nem, ha a lelket is érte. Az ilyen sebek könnyen felszakadnak. Az idő csak még érleli, kikristályosítja, hogy jobban lássuk, értjük. Ez az, amit Lengyel József legújabb kötetében olyan mélyen érzünk.

„Elévült tartozás.” Mire is utthat ez a cím? Kinek és miért tartozik éppen ezeket elmondani az író? Tartozik elsősorban önmagának, mert a költőnek, írónak vallania kell és elsősorban arról kell vallania, ami legmélyebb, legmegrendítőbb, vagy legörömtelibb élménye volt. A vallomás azonban természetesen mindig a mához, a jelenhez kötődik, akkor is, ha a múltról szól, s erre – bármennyire közhelynek tűnik – az *Elévült tartozással* kapcsolatban utalnunk kell. Ha nem ezt éreznénk benne, aligha hatna ránk, aligha keltene olyan belső szorongást az olvasása. Nem egyszerűen arról van itt szó, hogy nálunk is volt egy olyan korszak, amely párhuzamba állítás nélkül is földelődik, amikor Lengyel József a Sztalin-i korszak kegyetlen tévedéseiről, bűneiről ír. Szinte azt kérdezzük, miért kell ezeknek a történeteknek a helyét és idejét a Szovjetunióba helyezni, hiszen pl. a „Kicsi mérges öregúr” tragikus történetét itt is láthattuk, mégpedig nem is a már mégis csak történelmi időnek tekinthető harmincas években, hanem alig 10–13 évvel ezelőtt. Koncentrációs táborok is voltak Rákosiék idején, ha nem is Szibériában. A lényeg, az önmagunkat, legfőbb célunkat, jövőnket pusztító értelmetlenségek, igazságtalanságok, vak dogmatizmus, személyi kultusz bűnei itt is eltorzították az életet. Csakhogy Lengyel József mindezt ott élte át, s novelláinak egyik leglényegesebb és legmegragadóbb vonása éppen az önvallomás, a lírai őszinteség.

Önvallomás tehát. Önvallomás akkor is, amikor nem első személyben szól. Önvallomásos líraiság egyik-másik írásában annyira

eluralkodik, hogy alig marad meg valami az eseményekből, amelyek kiválóiták. Nem mesét sző, nem eseményt mond el, csak érzelmi hullamzások, lírai kitörések, vagy ellágyulások érzékeltetik a bennsejében kavargó vihart. Különösen a kötet harmadik ciklusára (Oldás és kötés) jellemzőek az ilyen írások. (Galambok, Válaszlevél egy fiókban, Öregek gondjai stb.).

De maradunk csak még az aktualitás kérdésénél. Annál tehát, hogy Lengyel József önvallomásos novellái a mához kötődnek, illetve nézzük meg, hogyan, miben kötődnek a mához:

Mondhatnánk talán, hogy az íróban mint belső félelem, rettegés él, amit azért mond el, hogy beszélve róla kiiktassa magából, megszabaduljon a régen hordott teheről. Hiszen ha közelebbről megvizsgáljuk, valóban nagyon súlyosaknak találjuk ezeket az emlékeket. Elsősorban természetesen a középső, az „Igéző”-ciklusra gondolok. Bátran nevezhetjük ciklusnak, hiszen már külön kötetben való megjelenésekor is annak éreztük. S talán nem is elsősorban témáinak kapcsolódása, variációs ismétlődései, mint gondolati, érzelmi és indulatbeli azonosságainál fogva. Természetesen nem véletlen, hogy éppen az „Igéző”, illetve az Igéző-ciklus „Elejétől végig” c. novellája keltett olyan feltűnést. S nem csak azért, mert megjelenése nagyjából egybeesett Szolzsenyicin szenzációt keltő „Iván Gyeniszovics egy napja” című regényének megjelenésével. Tagadhatatlan ugyan, hogy az „Igéző”, s a kötet legtöbb novellája rokon ihletésű, ugyanolyan indulatok fűtik, mégis alapvetően más, hiszen áttekintés és sokkal általánosabb. A Sztalin-i korszak személyi kultuszát eleveníti föl keserű konkrétsággal, megsejtve valóságával, de a lényeg mégsem ez, hiszen magyar író írja, itthon hazájában, s még ha második hazáján rágó baj fájdalma sír is ki belőle, inkább szól népéhez, amelyetől igazán el sohasem szakadt. A Rákosi korszakot azonban Lengyel József mégsem itt élte át. A szenvedések, megaláztatások, igazságtalanságok mégsem itt érték. Talán azért is válik mélyen pszichologizálónak és filozófálónak, sőt jelképpé maga a történet is. Megható történet ez a három magányos emberrel és Nadja kutyával, aki szinte emberi módon megérzi, ki a jó ember, s hogy az emberek arról sut-

tognak, hogy az idegennek „igéző” ereje van, és ez a mély hatás túllendíti a novellát a mindennapiságon, jelképsé emeli: az igazság, emberség magasabbrendűségének és diadalának jelképévé.

S mit sugall a többi lágértörténet? (Üt épül, Höhem és Freier, Norliszk kettő, Nefejejts stb.) – Valami vibráló, szorongó nyugtalan-ságot kelt mindegyik és megrendülést, megdöbbenést: íme, erre képes az ember, ez is lehetséges, így is eltorzulhat minden a leg-szebb, legigazibb, legemberibb eszmék árnyékában is! Vigyázzatok hát emberek! – S hogy mennyire ez a megrendülés szülte kiáltás, figyelmeztetés ez a könyv, arra bizonyíték a módszer is, ahogy ír s szerkeszt, ahogy a könyvét összeállítja az író. Az Igéző című fejezet végén az „Elejétől végig” c. nagyobb, akár kisregénynek is tekinthető elbeszélésében mintegy egybeszövi, újból megformálja az előbbieket lényegét „elejétől végig” átéli ismét az ember – a társadalomból igazságtalanul, értelmetlenül kivetett ember fájdalmát, aggódó reménykedését, hogy végül mintegy felsőhajtva megállapíthassa: „Az Ivánok vannak többen, a jók és erősek; akiknek testmeleg embersége védett. Ők erősödnek egyre. Lassabban, mint szeretném, és mégis, bevallom, gyorsabban, mint hittem...” Ezért „elévült” hát ez a „tartozás”, de éppen ezért kellett mégis fölidéznie, lerónia. Lerónia úgy, hogy véresre marjon mégis, mert a „testmeleg emberség” még mindig veszélybe kerülhet.

A kötet másik két ciklusa rendkívül hatásosan egészíti ki ezt a középső ciklust. A „Kulcs” című fejezet novellái az előzmény, az „Oldás és kötés” – mint ahogy ezt már érintettük, a lírai utóhang. Mégis, röviden legalább, szólnunk kell ezekről is.

A „Kulcs” novellái a fasizálódó világ kilátástalan jövőtlenségéről, elemberietlenítő hatásáról szólnak (Szegény Kovács Gábor tanulság nélkül való élete, Wengraf stb.), néha szinte már beletörődött, rezignált hangon. Hiszen mit is tehettek volna ez ellen ezek az emberek? Tehetett volna-e mást István, az „Új iga” c. novella hőse, mint hogy reménytelenül is húzza az ígát? Segíthet-e valaha a jókedv és fiatal életerő a más szőlőjében dolgozó szőlőszedő lányoknak, hogy ne legyenek többé kitéve egy bogaras, zsugori vénlány szekatúrájának, ha annak történetesen birtoka van (Szőlők, nóták, álmok), vagy kiszabadulhatnak-e a Szegény Kovács Gáborok a testet lelket bomlasztó szegénység emésztő, züllesztő karmaiból? Az író ebben a részben még határozottan felel a kérdésekre. Az „Egy utca” és az „Örökkévalóság” (főképp ez utóbbi) az ellenállás, a forradalmi harc lehetőségét villantja fel meggyőző erővel. Csakhogy utána az „Igéző”-ciklus kö-

vetkezik s ebben egy másik kérdés vetődik fel. Az, amiről szoltunk, hogy nem torzulhatnak-e el a szép eszmék, nem torzulhatnak-e el maga az élet a győzelem után is? Van-e hát megdönthetetlen, csálhatatlan biztosíték? S erre már nem adhat ilyen egyértelmű határozott választ. Héra Zoltán a tragédia kö-zelségének nevezi bírálatában ezt a szutációt, s bizonyos mértékben hiányolja, hogy Lengyel József nem bontotta ki határozottabban a személyi kultusz áldozatainak, „hősei hányattatásainak tragikus jelentését” (A tragikum kö-zelében. – Népszabadság, 1964. aug. 9.) Ez azonban érzésünk szerint nem véletlen és nem is hiányosság. Kétségtelenül tragikus dolog, hogy a személyi kultusz idején a forradalom nevében gyakran éppen a leghűbb forradalmárok kerültek börtönbe, szenvedték a lágercok szörnyűségeit, mégis nem egészen tragédia ez, vagy nem csak az, hanem a forradalmi harc folytatása – azok ellen, akik a szocializmus nevében eltorzították vagy szeretnék eltorzítani öns érdek, személyes indulataik szerint az életet. Ezért tekinthető a „Kulcs” c. fejezet az „Igéző” előzményének, s ezért érezzük az „Oldás és kötés” c. fejezetet is szerves folytatásnak. Hiszen azt mondja, azt hinti el benne lírai képekben, hogy az életet nem lehet legyőzni, és nem lehet ismételni sem, még kevésbé visszafelé vinni. Éppen ezért érdemes harcolni érte. Ezt az érzést sugallja a könyv egésze. Csakis így tartozhat hozzá a történelmi témája miatt az egésztől látszólag annyira elütő „Isten o-s-tora” című filmposz vázlata a kötet végén.

Úgy érezzük, mélyebben, sokrétűbben nem nyúltak még ehhez a korhoz Lengyel József-nél. Az elégikus panasz és fájdalom úgy lüktet, zeng a sorok közt, hogy nem tudjuk feledni többé. Kitérülhetetlen élményünk-ké válik, s erre az élményre, tragikus hullá-m-zásokra szükség van ma is a jövőnk miatt, s hogy ezt így belénk véste, talán legna-gyobb érdeme a könyvnek.

SERES JÓZSEF

Kamondy László:

MEGDÉZSMÁLT ÖRÖMÖK

Ez a kötet bizonyosságot adhat írónak, olvasónak egyaránt, hogy Kamondy igazi mű-faja az elbeszélés. És nem lehet vitás, hogy legjobb elbeszélőink közé tartozik. Ez a húsz válogatott elbeszélést egybegyűjtő kötet mind-két megállapítást igazolja. Tíz esztendő leg-javát takarította be Kamondy László. Tíz év hosszú idő egy fiatal író pályáján. Bár nem ez az első novelláskötete, hiszen 1956-ban már kiadott egyet *Fekete galambok* címen (akkor még Tóth László néven.) Ez az új

kötet azokból az írásokból is tartalmaz néhányat, de meg kell hagyni, Kamondy szigorú kritikusa volt sajátmagának. Így megrostálva az elbeszélések világosan mutatják az utat, melyet szerzőjük a prózában megtett. A novellákat külön-külön mind ismertük, de így együtt nagyobb az élmény, igazabb a tanulság.

Talán jobban ismerik Kamondyt, mint színműrit, hiszen a *Vád és varázslat* c. darabját még az elmúlt évadban is adták, a *Szelemesek fája* c. színművét pedig a Kortárs közölte. Kisregénve, az *Apostolok utóda* méltán váltott ki nagy érdeklődést és heves vitát. Mégis ez az elbeszéléskötet ad igazi rangot az írónak! Most már nemcsak az együttindulás ideje miatt kell őt Sánta Ferenc, Szabó István neve mellett emlegetnünk.

Ha e rövid lélegzetű műfajban a régi novella-elbeszélés megkülönböztetést vesszük figyelembe, akkor ezek nem szabályos novellák, hanem elbeszélések. Az írónak mondanivalója akadt napjaink valamely kérdéséről, és forrongó, néha le sem tisztult problémáját tárja az olvasó elé. Kamondy történetei a mindennapok életéből, az élet legkülönbözőbb területeiről vették, kerüli az „országos méretű” problémákat. Érdeklődése mindig az ember felé fordul, a környezet bemutatása így sokszor elnagyolt, olykor teljesen hiányzik. Írásainak egy részében a fasizmusellenesség a hajtóerő (Fadöntés, Az utolsó játszma), finom, de félreérthetetlen írások ezek. Sok elbeszélése szól az új, alakuló erkölcs témaköréből (Elment messzire, Szemérmes ateisták, Megdézsmált örömök), a munka ember- és jellemformáló szerepéről (Nyári délután, Fadöntés), a mindennapi élet apró dolgairól (A párna, Verekedők, A mama udvarlója). Néhány írásában az emberi lélek finom ábrázolójaként mutatkozik be (Kancsal tündér, Kamasz meg az asszony, Fekete galambok). Nem hiányzik témaválasztásából a groteszk, a kuriozitás szempontja sem (Kinyújtott tenyér, Elrabolt szívárvány).

Megdézsmált örömök. Ezt a sokat sejtető címet viseli Kamondy kötete. Mindegyik szónak hangsúlyozott értelme van. Ha az író tiz esztendőről beszámoló kötetét jelöli ezzel, akkor különösen rá kell figyelni. A cím sugallata érződik a kötet egészén, s az egyes írásokon is. Az osztatlan öröm és megelégedés nem következik be: ha az élet bármilyen apró dolgairól van is szó. Akkor sem, amikor a Fekete galambokban a hosszú távollét után hazatér a hadifogoly, de feldúlva találja családi életét: saját öccse tette ezt. Vagy amikor a címadó elbeszélésben Főrián Mihály rádöbben arra, hogy egy boldog családi eseményt (fia születik két lány után!) mennyire el tudnak kedvetleníteni apró-cseprő dolgok (borravaló az orvosnak, felesége fél-

tékenységi jelenete). Mire intenek Kamondy „példázatai”? Ennek megértéséhez egy másik, ezzel összefüggő problémával kell megismerkednünk.

Ez a *garabonciás*-motívum. A kötet bevezető írásáról van szó: egyik legjobb és legszebb írás! Címe: Hazatérő garabonciás. A népi hiedelem szerint a garabonciás sok-sok iskolán tanulja meg a csodatevés mesterségét. Miért hasonlítja magát garabonciához? Mert saját hazatéréséről van itt szó: „...ki úgy indult el innét nemrég, mint a mesék fia, hogy kiszabadítsa az elvarázsolt királylányt, legyőzze a setét barlangok sarkányait, s ki, im, aranyáltosa híján üres tarisznyával tér meg”. Számptalan kérdés sorjázik itt! Miért akarja, hogy csodát tegyen vagy csodatevést várjanak tőle? Valóban üres-e a tarisznya? Ha igen, ki tehet róla? Miért volt nagyobb a készülődés és a várakozás, mint a beteljesedés? Egyáltalán milyen környezetben lehet csodát várni? Csakis a valóságtól elszakadva. Ez az elszakadás előbb csak eltávolodást jelent (erre írásában is utal: időseim csak levélben járt otthon) saját otthoni környezetétől, s egyelőre nem érzi azt, hogy mit tett azokért, akikért tenni akart. Ez a sok felvetett kérdés megválaszolatlan marad: bizonytalanság érződik írón, olvasón. A feszült líraiság, a mívesen kezelt szavak, mondatok elvágják itt a kapcsolatot a mindennapok világával. Légiessé, transzcendentálissá tették (ez kissé tárgyában is benne van). Tehát az itt eluralkodó meg nem elégedettség ad magyarázatot az előző probléma vizsgálatánál felvetett kérdésre. Olykor az elbeszélés egyes mondataiba is beleszőkik a kötet cím sugallata: „Örömmel zengett a hangja, aztán megcsuklott.”

Kamondy elbeszéléseit olvasva két motívumra lesz figyelmes az olvasó: a pattanásig feszült drámaiságra és az érezhetően nagy gonddal érlelt líraiságra. Egyikre példa a Találkozás és a Fekete galambok, a másikra meg a Hazatérő garabonciás és a Kancsal tündér. Az emberi lélek apró, finom rezdüléseit úgy tudja költészetté varázsolni (mert ez már az!), hogy harmatos frissessége érintetlen marad. Nincs hely idézetekre, pedig azok bizonyítanak!

Kamondy könyve vivódó központi problémájával együtt novellairódmunka java termésébe sorolandó. Hogy nem az egyes írások értékeire, a jó elbeszélő Kamondyra helyeztük ezen cikkben a súlyt (talán kicsit igaztalanul), azért volt, mert egy kérdést éreztünk a kötetben, melynek megoldása további írói fejlődésének sarkköve. Előfeltétele a nagyobb vállalkozásoknak... Ha a borízét még nem is érezzük tisztán, de a musterőteljes forrása a borra érés biztos jele...

STENCZER FERENC

Györy Dezső:

AZ ÉLŐ VÁLASZOL

(Válogatott és új versek. Szépirodalmi, 1964.)

Györy Dezsőnek ez a második verseskötete, ami Magyarországon lát napvilágot. Előző kötetei a két világháború közötti Csehszlovákiában jelentek meg. A felszabadulás után hosszú évekig hallgatott, majd az ötvenes évek eleje óta regényeivel jelentkezett. (A veszedelmes ember, Viharvirág, Sorsvirág, stb.) Ezért az irodalmat kedvelő olvasókörzésünk előtt talán ismertebb regényírói tevékenysége, mint nem kevésbé jelentős költészete.

A kritikai fogadtatás, amely „Az élő válaszol” című verseskötetét mérlegre teszi, nincsen arányban költészetének tartalmi gazdagságával. Ennek egyik oka az, hogy az élő irodalom lírai természetének rojtjainak még mindig nem általános a marxista esztétika alfájának és omegájának az alkalmazása, hogy ti. a művészi alkotások értékét előljáróban a tartalom félmjelzi, és a forma legfeljebb az elsődleges tartalommal egyenrangú lehet, de sohasem előzheti meg. Lírai költők esetében pedig, – éppen a legnagyobb magyar lírai költők példájára Balassitól József Attiláig, – már magyar hagyomány, hogy nagyságukat közéleti érdeklődésük is tanúsítja.

Ha ilyen aspektusból közelítünk Györy Dezső költészetéhez, kiderül, hogy mondani-valójának mélységével az utóbbi idők kevés magyar költői életműve versenyezhet. A harmincas években Móricz Zsigmond írta róla, hogy: „Elsősorban és teljesen politikai költő úgy tetszik. De természetesen ezt a költői habitust nem úgy kell értelmezni, ahogyan a „politizáló költő” fogalmát nem egyszer összetévesztették a vezércikkírói tevékenységgel, hanem úgy, hogy a költő – különösen nagy korfordulók idején! –, a vajdó társadalom érverésén tartja kezét, és ha szavakba foglalja az alig felfoghatót, akkor ezt olyan módon teszi, hogy azok is megértsék, akikhez szólni akar. Györy Dezső nem csinál titkot belőle, hogy verseivel hatni, lelkesíteni, vezetni akar. Ki is mondja a tételt, hogy: „Minden mű: Politikai!” És ez annyi jelent nála, hogy nincs mellébeszélés. A költőnek vállalnia kell az igaz és félreérthetetlen tézisek kimondását is, mint például azt, hogy: „A világ szép”, vagy: „anvagy lelünk”, vagy: „bizom a Tudományban”, és így tovább egészen addig, míg elmondja véleményét a „nagy Novemberről” és a „Tanról”, amely új erkölcsöt ad a világnak, és amelyet valahol egy mellékmondatban mégis csak Marxtól származtat.

Azok, akik a két világháború között Györyvel együtt átélték a csehszlovákiai kisebbsé-

gi sorsot, tudják, hogy történelmünk rendkívül érdekes és bonyolult korszaka tárult fel a csehszlovákiai magyar kisebbség előtt. Mert az történt, hogy egy félfeudális kötöttségekben, retrográd gondolatvilágban élő népréteget hozzácsatoltak egy nem kevésbé buzgó nacionalista, de a társadalmi haladás szempontjából az akkori magyarságot legalább egy századdal megelőző államalakulathoz. Különösen a frissen felnövekvő új magyar értelmiség megdöbbenve vette észre a különbséget az üressé és értelmetlenné vált régi magyarkodás és az új helyzetben szükségessé vált új magatartás között. Györy Dezső 1927-ben megjelent verséből való az új jelszó, mely egy egész nemzedék hitvallása lett, hogy „újarcú magyarokra” van szükség, mert: „új magyarságért marsolunk”. És a költő egyik versében leírja: Prágában „a Moldva parton történt”, hogy rádöbben „apáink” korszerűtlen magyarságára:

„...most magyar múlt és jövő csatáznak,
s ti régi karddal hadonásztok.”

(Apákat félteni.)

Ebből a felismerésből (amit a költő olyan frappánsan öntött formába!) sarjadtak ki a csehszlovákiai magyar ifjúság haladó mozgalmi, és azok között is a leghaladóbb jellegű, a Sarló-mozgalom. Ennek a mozgalomnak lett viharadara, költő-ideológusa Györy Dezső. A vonal, amelyen a költő és az ifjúság elindult, kétségkívül a társadalmi forradalom szükségszerűségének az egyenes vonala volt. Léven ő is tanárnak a fia, – ún. „latájner gyerek” –, mint annyi sokan mások, a kisebbségi sorsban feltárló tágabb horizont vezette el ahhoz a felismeréshez, hogy: „valaki nagyon megcsalt rútol minden embert, aki ma él.” (Reggeli villamos, 1926.), és már 1932-ben azt vallja, hogy: „Légy szószólója munkásnak, parasztnak!” (Júliusi reggel.)

Az igazsághoz tartozik az is, hogy a haladó magyar irodalom (Ady, Móricz, József Attila és a népi írók) a csehszlovákiai magyar ifjúság túlnyomó százalékát lenyűgöző hatása alá vonta. Ez a másik oka a jó indulásnak, de egyben annak is, hogy amikor a Sarló-mozgalom kommunista jelleget öltött, éppen eme erős irodalmi hatás miatt sorai némileg megritkultak, és Györy Dezső is azok közé tartozott, akik a tömegbázis keresésében alig jutottak túl a parasztságon, a parasztságnak éppen a korabeli irodalom, de különösen a népi írók által túlhangsúlyozott forradalmi potenciáljában bizakodva. Így a megkezdett úton az utolsó lépést akkor Györy Dezső sem tette meg. „Van, aki jószándékkal téved”, – írja későbbi önéletrajzi versében. (Különböző tévedések.) És eb-

ben tökéletesen igaza van. Azonkívül az is igaz, hogy költészetében ez törést nem okozott, minden versében a kor leghaladóbb hangján szól, figyelembe véve a sajátos magyar és a csehszlovákiai magyar kisebbségi helyzetet, és a hatást, amely különösen Ady, Móricz Zsigmond és a népi írók részéről érte, azt kell mondanunk, hogy költészete abban a korban hatásos eszközökkel egyértelműen a haladást szolgálta.

Győry Dezső költészetének egyik igazolója ma az a bátor hang, ahogyan a fasizmus diktatórikus módszereivel bátran szembeállt. Verseinek nagy része idézi ezt a kort. Ezek közül talán a leginkább megkapó „Az ember tragédiája, legújabb szín” című 1934-ben íródott verse. Filozófikus formában veti fel a kor nagy kérdését: szabadság, vagy „rend” kell az embereknek. „Ember vagyok!” – kiált fel, és embersége nevében utasítja el a fasisztá „rendet”. Tiltakozásába belevegyül a közep európai kis népek egymásrautaltságának az érzése, a Duna-táj békés fejlődésének a féltése. A prágai Vencel-téren a felvonuló náci hadak láttán Magyarországot félti:

„S a póráz, mit Prágára vetnek,
kötele lesz tán nemzetemnek
s az emberiségnek is.”

(Találkozásom a náci haddal.)

A verskötet címe a németek által kivégzett Julius Fucik cseh költő emlékének szól. (Az élő válaszol.) Egész versciklusok és nagyon sok költeménysor idézi a mártírköltőt és sorsát. Amennyire tágitja ez a halottidézés e költészet horizontiát, és a 82 nyelvre lefordított „Üzenet az élőknek” soraira adott válasszal szinte az egész emberiséghez szól, másrészt véleményem szerint ez a folyamatos hivatkozás kissé túlméretezett.

Olvastunk olyan kritikákat is, hogy Győry költészetének legegységibb vonása a „dunatáj ember” megjelenése irodalmunkban. Ő a folytatója a Magyar jakobinus dalának! És ebben sok igazság van. Amint láttuk, antifasiszta verseiben is megjelenik ez a vonás. Valóban, el lehet mondani, hogy nincs még egy magyar költő, aki annyira szívügyének tekintené, és verseiben annyi helyet adna annak a kérdésnek, hogy közelebb hozza egymáshoz a Duna mentén élő népeket, magyarokat, cseheket, szlovákokat, románokat, jugoszlávokat. Úgy tűnik, mintha a kései Kosuth Jajos, vagy Ady egyik jelentős politikai célkitűzésének makacs és meggyőződéses híve lenne Győry Dezső: a magyar nép sorsa rokon a körülöttünk élő népekével, egymásra vagyunk utalva, meg kell egymást értenünk, meg kell egymást ismernünk és szeretnünk. A költő igen szerencsés hangnemet üt meg a Duna-menti népek közeledésének a kérdé-

sében. Megvan benne a Lenin által emlegetett jogos nemzeti büszkeség, és néha még a kétkedésnek is hangot ad: „Hát mindig mi udvaroljunk?” (Esti morfondírozás.) De ez csak pillanatnyi medítálás: „Helyes! Kell! S lehet!” – mindjárt melegében így adja meg a feleletet saját kérdésére. Meggyőződéssel hirdeti:

„... e sors értelme: nép lenni a népek,
ember lenni az emberek között.”

(Önvallomás-féle.)

Örömmel látja, hogy a dunai népek már elindultak egymás felé, hogy a harmnicas évek csehszlovákiai magyar ifjúságának nagy eszméje a reális megvalósulás útjára lépett napjainkban. Régebbi versei bizonyítják, hogy már 1935 óta énekli: a magyar „paraszt-Robinson” feladat:

„... népeket összeédesíteni
s Európát arra kényszeríteni,
hogy adjon békét, kenyeret, helyet!”

(Paraszt-Robinson.)

Győry Dezső költészete nem kis helyzetek, apró emberi viszonylatok megörökítése, vagy misztikus köddé tágitása, hanem korunk legnagyobb magyar és emberi kérdéseinek a költői formába öntése. Kétségtelen, hogy nagyigényű költészet! Szenvedély, lelkesedés, a nagy életcélok vállalása élteti hangját. Tudatában van annak, hogy: „Örök vig harc” az élet, hogy: „új világunkat vérben szülik”, hogy az életet, a harcot vállalni kell. Világok vajúdását fájdalmasan átélő ember verseit olvassuk. Egy olyan emberét, akit a Gestapó halálra keresett, aki: „csoda: hogy él”. Különösen figyelemre méltó, hogy a dekadenciának, a sötétenlátásnak semmi nyoma ebben a költészetben. Nem egyszer említi, hogy a tegnapi „újarcú magyarok” között sok az „elkallódott messiás”, és néhány fanyar ízű vers az ifjúság nagy álmait és az érett férfikor realitását állítja szembe. De azért a költő mindenekelőtt a mai élet új dalait hallja meg, látja és magáénak vallja az épülő új világot, az „újerkölcsű embert” állítja elének, aki a holnap embere, aki még csak „vágy, terv, kísérlet”, de azt is jól tudja, hogy: „Csodaszernek nincs helye”, mert ahogyan az egyik versének címe is jelzi: „A forradalom ma – munka”.

Mi az, amit Győry Dezsőtől még számon kérhetnénk?

Sokkal több olyan verset várnánk tőle, mint a „Koccintás a jövőre” című verse. Igaz, kötetében bőven helyet kap a mai élet is, de több az olyan hangolású költeménye, amelyben „ved térdre új nemzedéked!” módjára inkább a múlttól mesél. Bár nem egy

versében találóan tapint rá mai életünk gócaira, azt várjuk, hogy teltebb tudóval, nagyobb harci lendülettel énekeljen a máról is a mának!

És még valami. Legújabb verseiben teljesen letisztult, szinte kristálytisza tömörségre törekvő liraiság jelentkezik. Csak a lényegre tör. De kérdés, nem lenne-e helyesebb régebbi költeményeink kép gazdagságát, férfias, markáns szokimondását nem sutba dobni, hanem továbbfejleszteni, a mához szólni velük.

Györy Dezső közéleti ügyekről éneklő, ha úgy tetszik: politikai költő. Egyéni és jellegzetes hang a mai magyar költészetben. Ha a kritikusai lendület többre is biztatja, mint amit a mi életünkről szóló verseiben adott, értékelésünkben hangsúlyozni kell, hogy amit időszerű, mához szóló verseiben alkotott (nem beszélve arról, hogy minden sora a mához szól!), – arról elmondható, hogy napjainkban megjelenő verskötetek között kevés olyan van, amelyik formájában is olyan határozott módon jelenít meg a jó szocialista költészet igényes példáját, mint Györy Dezső versei:

„Versem gyakran nem is dalol már,

Csak fáj, félt, s – filozófia.”

(Az életmű és a halál.)

BELLYEI LÁSZLÓ

Szabó György:

KÉPEK ÉS LAGUNÁK

(Beszámoló a XXXI. Velencei Biennáléről)

A századfordulóval elkezdődött két évenkénti velencei képzőművészeti kiállítások a nemzetközi kulturális életben egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert s szinte a szellemi olimpiák rangjára emelkedtek.

Szabó György, aki a futurizmusról szóló könyvével bebizonyította szenvedélyes érdeklődését a művészetek modern fejlődése iránt, *Képek és Lagunák* című utinaplószerű munkájában a XXXI. (1962-es) Velencei Biennálé új eredményeinek tárgyilagos bemutatására, a nyugati szellemi áramlatok alapján való megértésére és megmagyarázására, majd a marxista esztétika szempontjainak megfelelő értékelésre vállalkozott. Könyve így nemcsak Magyarország, hanem a szocialista országok képzőművészeti fejlődése, útkeresése és probléma-alakulása szempontjából is rendkívüli jelentőségű és a legszélesebb érdeklődésre tarthat számot.

Szabó György első megdöbbentő élménye az a kirívó ellentét volt, amely a velencei utca

mindennapi életének, az üzleti prosperitásnak, az úgynevezett „Konsum-Kultúra”-nak vidám, optimizmust sugárzó lendülete és a Biennálén sorjázó konferenciák alapbeállítottsága, az általános európai kultúraválság súlyától rogadozó pánik-hangulata, katasztrófa-sejtelve között – elementáris erővel elébe tolult. Néhány előadás anyagának elemzésével rávilágít a pánik-hangulat alapjaira – az egzisztencialista filozófia, az újjáéledő, számtalan formájú miszticizmus, különösen az egyre divatosabb zen-buddhizmus alapképleteiben s a világos történelmi és társadalmi háttérben: a bomló kapitalizmus törvényszerűen erősödő szellemi káoszában. A „pesszimizmus”, a „szorongás”, „undor”, „szkepszis”, a „halálfélelem” a szerző szerint a kiállítás szinte minden jelenségére rányomta bélyegét.

Általánosan jellemző megállapítása után Szabó a formailag és esztétikai hatásaikban is teljesen új és meglepő művek egész soráról nyújt élénk, meglevenítő leírást és részletes, tárgyilagos elemzést.

Az „egykori absztraktok”, a non-figuratív első kezdeményezői, akik még többnyire a régi műfajok keretein belül alkottak, már nagyrészt – klasszikusokká, múzeális jelenségekké váltak. S a képzőművészeti kategóriák egész új sora lépett a nyomukba. Megszületett – az „absztrakton túli absztrakt”, a „gesztus festészet”, az „informale”, a „jel-festészet”, a „neodada”, s a „nyitott mű”, amely részint a szemléleti ponttól függően mutat más és más alakzatokat, részint a nézőt invitálja – „alkotó társul”. Szabó e műfajok elemzésénél valóban minuciózus lelkiismeretességgel kutatja át a Biennálén elhangzott előadásokban azt az „igazi forrásvidéket”, ahol megtalálhatja a „kulcsfogalmakat”, amelyekkel a képzőművészetben bekövetkezett generális változásokat megérthetjük, s amelyekkel többek közt az első pillantásra teljesen felfoghatatlan „absztrakton túli absztrakt képek és szobrok is megfejtők.” Ilyenként idézi például az információelmélet művészi alkalmazói: Dorfle és Eco egyik tételét, mely szerint – „a szemantikai rendszerben egy üzenet annál több információ lehetőséggel bír, minél kevesebb a jelensége.”

Miután, – hogy nem minden malícia nélküli megállapítására hivatkozzunk: „a nyugati értelmiség bűvös körén belül elfoglalt helyzetben” végig elemezte a szaktételeket és utánaszámította a levezetéseket, rátér a leírt művek és elméletek marxista kritikájára s könyve 94. oldalán így zárja le Bettini informale elméletéről szóló ismertetését: „Ha röviden kellene megfogalmazni a mai polgári és a szocialista művészet-felfogás különbségét, talán azt kellene ide írni, hogy az előbbi elfordítja, az utóbbi pedig ráirányítja a figyelmet a valóságra...”

S a biennálé képzőművészeti mérlegét ezzel zárja le: „A XXXI. Velencei Biennálén olyan általános képzőművészeti válság jelei nyilatkoztak meg, amely minden korábbiánál mélyebb volt.”

A válság hasonló erejű jeleit véli felismerni a bemutatott zeneművekben is. Az „experimentális muzsika”, a „zenei informale”, a „képi jelek”, a „zenei montázs”, a dallamtól teljesen elvonatkozva, már csak hangjeleket adnak, igen gyakran a „nyitott mű” égisze alatt (például két tetszés szerint összejátszható hangszalag) ... „mindez, úgy látszik, summázata és új szintézise annak – írja –, amit a nemrég kialakult konkrét zene és elektronikus muzsika elért.”

Az esztétikai és kritikai tudomány krízisének tárgyalása után az irodalom és a film helyzetét boncolja s a „nouveau roman”-nal, illetve a „Tavaly Marienbadban” című film teljesen felbomlasztott idő-felfogásával kapcsolatban egy elgondolkodtató paradoxonnal tudja véleményét a legpregnansabban kifejezni: „... kegyetlenül ragyogó napfényadta sötétség és reménytelen tapogatódzás ebben a sötétségben. ... ime, valami ilyesféle a nyugati polgári művészet lelkiállapota a hatvanas évek elején.”

A nyugati világban is teljes tanácstalansággal állanak szemben, Szabó szerint, az avantgarde-nak ezzel az egyre általánosabb múltromboló lendületével s még e művészet-tendencia leghatározottabb ellenfelei is, mint például Santomaso, vagy Sedlmayer ... ha a „Mit nem?” kérdésre simán válaszolnak is, a „Mit igen?” problematikájával nem tudnak mit kezdeni. Korszerű, építő ellenprogram – nincs!

Szabó György ezután az egyes részeken ki-fejtett marxista kritikáját végső summázatba foglalva össze – a két különböző társadalmi rendszer mozgás irányából fakadóan az élet igenlésében, illetve tagadásában véli felfedezni az alapvető és mindent megmagyarázó különbség gyökerét. Eredeti meglátásaival és invenciózus következtetéseivel, a téma-anyag közvetlen szemléletének hiányában, természetesen nagyon nehéz volna vitába szállni, bármennyire is csábít szenvedélyes hangja, (mint a könyv egyik bírálója már megjegyezte) hasonlóan szenvedélyes ellentmondásokra nem is egy helyen. A folyóiratok és katalógusok illusztrációi azonban megközelítő fogalmat is

alig nyújtanak ma már a legmerészebb művek esztétikai hatásáról, mivel e biennálékon is egyre több a „funkcionáló”, „villanyerőre járó” mű, amelynek éppen a mozgás, a változás a lényege, ám a katalógusok csupán egy fényképpel, illetve a funkciók ismertetése nélkül közlik e műveket is. Így aztán tárgyilagossá nálunk alig képzelhető el.

Az útinapló azt az igényt sem téveszti szem elől, hogy az avantgarde művészet-kutatás eredményeit a szocialista realizmus szolgálatába állíthassuk. E lehetőséget a beszámoló több pontján mérlegeli s végül leírja és reprodukcióban is bemutatja a latin-amerikai Antonio Berni egyik művét (fém és papír kollázs, olajfestéssel kiegészítve), amelyen a művész konkrét társadalmi mondanivaló kifejezésére használja fel a dadaizmus és szürrealizmus vívmányait.

Szabó Györgynek a modern művészeti eredményekről szóló beszámolóját úttörő jelentőségűnek érezzük a magyar könyvpiacra. Tárgyilag és a téma fontosságától lelkesített, de logikailag mindvégig tiszta és világos hangja, fejtegetéseinek szoros következetessége s idézetekkel oly bőségesen dokumentáló analízis-készsége a modern művészet irodalmában – szinte egyedülálló helyet biztosít számára. Csúpan két jelentéktelen kifogást emelhetünk szövege ellen; az egyik, hogy a szürrealista esztétika egyik alaptételét Max Ernstnek tulajdonítja, holott az Lautréamont-ra vezethető vissza; a másik a tipikusan konstruktív Louise Nevelson új-dadaistává minősítése, az alkotásaihoz használt erősen hagyomány-ellenes anyag grotesksége miatt.

A Kossuth Könyvkiadót a legteljesebb elismerés illeti a Képek és Lagunák kiadásáért. E könyvet a magyar szellemi export szempontjából is possibilitiesnek tartjuk (főleg a népi demokráciák irányában) s a Corvina figyelmét felhívjuk rá. Még az sem csökkenti helyzeti energiáját, hogy a XXXII. Biennálé idején jelent meg, mivel az új biennáléről szóló jelentéseket vele összevetve tisztábban látjuk, jobban felfoghatjuk: – milyen irányban és arányban mozdultak előre e két év alatt a földművészei abban a versenyben, amelyet az új ember kor művészetének kialakításáért folytatnak.

TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY